

НАУКОВО-ПРАКТИЧНИЙ КОМЕНТАР КРИМІНАЛЬНОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ

10-те видання, перероблене та доповнене

**За редакцією доктора юридичних наук, професора М. І. Мельника,
доктора юридичних наук, професора М. І. Хавронюка**

**Київ
ВД «Дакор»
2018**

УДК 343(477)(094.4/.5)
НЗ2

**За підсумками V Всеукраїнського конкурсу
на краще юридичне видання (2002–2003 рр.)
цей Коментар відзначено другою премією у номінації
«Науково-популярні, науково-практичні
і довідникові видання в галузі права»**

Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред.
НЗ2 М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. – 10-те вид., переробл. та допов. – Київ :
ВД «Дакор», 2018. – 1360 с.

ISBN 978-617-7679-03-4

Пропонований коментар є переробленим та доповненим варіантом перших дев'яти видань коментарю Кримінального кодексу України, підготовленого цим авторським колективом у 2001 р. У ньому відображено і прокоментовано всі зміни, які були внесені від моменту набрання ним чинності. Докладно, з урахуванням законодавчих новел та сучасної судової практики, роз'яснено положення Кримінального кодексу України.

Для суддів, прокурорів, слідчих і детективів, адвокатів, викладачів і наукових працівників, аспірантів і студентів юридичних закладів вищої освіти. Буде корисний усім, хто цікавиться питаннями кримінально-правової охорони прав та свобод людини і громадянина, інтересів суспільства та держави.

УДК 343(477)(094.4/.5)

АВТОРСЬКИЙ КОЛЕКТИВ

Бойко Андрій Михайлович, доктор юридичних наук, професор, член Вищої ради правосуддя – розділ XVIII (статті 371–376-1, 380–381, 383–385, 387, 389, 390, 392–394, 396) **Особливої частини КК**.

Брич Лариса Павлівна, доктор юридичних наук, доцент, завідувач кафедри кримінального права та процесу Хмельницького університету управління та права – розділи II (статті 115, 116–118), XV (статті 341–346, 347-1–348-1, 351–351-2), XVII (статті 368-2, 369-2) **Особливої частини КК**.

Дудоров Олександр Олексійович, доктор юридичних наук, професор, заслужений діяч науки і техніки України, завідувач науково-дослідної лабораторії з проблем попередження, припинення та розслідування злочинів територіальними органами Національної поліції України Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка – розділи III (статті 13–17), IX, XI (у співавторстві з Письменським Є. О.), XII (статті 85–87 – у співавторстві з Письменським Є. О.) **Загальної частини**, розділи II (статті 130–134, 138–140), IV, VI (статті 188-1 і 197-1), VII (статті 201, 203-1–205-1, 206-2, 209–213, 216, 218-1, 220-1–222, 229, 233), VIII, XV (статті 350, 356–358, 360, а також у співавторстві з Хавронюком М. І. – ст. 354), XVII (статті 368, 368-3, 368-4, 369 – у співавторстві з Хавронюком М. І.), XVIII (ст. 388) **Особливої частини КК**.

Задоя Костянтин Петрович, кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри кримінального права та криминології Київського національного університету імені Тараса Шевченка, член Науково-консультативної ради при Верховному Суді – розділ XIV-1 **Загальної частини**, розділ V (статті 157–160, 171), VI (Загальні положення до розділу – у співавторстві із Мельником М. І.), XVII (ст. 369-3), XX (статті 437 і 438) **Особливої частини КК**.

Мельник Микола Іванович, доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України, суддя Конституційного Суду України – розділ VI **Загальної частини**, розділи II (статті 122–126, 128), V (статті 162–170, 172–175, 178–184), VI (Загальні положення до розділу – у співавторстві із Задоею К. П., статті 185–187, 189–197, 198), XV (статті 347, 352, 353, 355), XVII (Загальні положення до розділу – у співавторстві з Хавронюком М. І., статті 364, 365, 366, 367, 370), XVIII (статті 377–379, 386, 395, 397–400) **Особливої частини КК, редактування**.

Музика Анатолій Ананійович, доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент НАПрН України, головний науковий співробітник науково-дослідного центру Інституту кримінально-виконавчої служби, член Науково-консультативної ради при Державному бюро розслідувань – розділи IV, V, XIV **Загальної частини**, розділ XIII (Загальні положення до розділу, статті 305–324) **Особливої частини КК**.

Навроцький Вячеслав Олександрович, доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент НАПрН України, професор кафедри теорії права та прав людини Українського католицького університету, професор кафедри кримінального права та криминології Львівського державного університету внутрішніх справ, член Науково-консультативної ради при Верховному Суді – розділи XIII, XV **Загальної частини**, розділи IX–XII **Особливої частини КК**.

Письменський Євген Олександрович, доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри кримінально-правових дисциплін Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка, член Науково-консультативної ради при Верховному Суді – розділи X, XI (у співавторстві з Дудоровим О. О.), XII (статті 74– 84, а також у співавторстві з Дудоровим О. О. – статті 85–87) **Загальної частини КК**.

Ришелюк Андрій Миколайович, кандидат юридичних наук, доцент, заслужений юрист України, заступник керівника Головного науково-експертного управління апарату Верховної Ради України – розділи I, VII, VIII **Загальної частини**, розділи VII (статті 199, 200, 206, 219, 222-1–227, 231–232-2), XVI **Особливої частини КК**.

Хавронюк Микола Іванович, доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України, професор кафедри кримінального та кримінального процесуального права Національного університету «Києво-Могилянська академія», Голова Науково-консультативної ради при Державному бюро розслідувань – розділи II, III (статті 11, 12), XIII-1 **Загальної частини**, розділи I, II (статті 119–121, 126-1, 127, 129, 135–137, 141–145), III, V (статті 161, 176–177), XIII (статті 325–327), XIV, XV (статті 338–340, 349, 349-1, 359, а також у співавторстві з Дудоровим О. О. – ст. 354), XVII (Загальні положення до розділу – у співавторстві з Мельником М. І., статті 368, 368-3, 368-4, 369 – у співавторстві з Дудоровим О. О.), XVIII (статті 382, 389-1, 390-1, 391, 400-1), XIX, XX (статті 436, 436-1, 439–447) **Особливої частини КК, редактування**.

рішення про мобілізацію (крім цільової) або доведення його до виконавців стосовно прихованої мобілізації чи з моменту введення воєнного стану в Україні або в окремих її місцевостях та охоплює час мобілізації, воєнний час і частково відбудовний період після закінчення воєнних дій. Слова «**крім воєнного стану**» означають, що вказана кваліфікуюча ознака застосовується тільки у разі, якщо злочин вчинено в період: а) з моменту оголошення рішення про мобілізацію (крім цільової) або доведення його до виконавців стосовно прихованої мобілізації і до моменту введення воєнного стану в Україні або в окремих її місцевостях; б) протягом відбудовного періоду, починаючи з дня і часу оголошення ВР за поданням Президента України про укладення миру, тобто з дня закінчення воєнного стану.

7) «**вчинення злочину в умовах воєнного стану або в бойовій обстановці**» (ч. 4 ст. 402, ч. 3 ст. 403, ч. 4 ст. 404, ч. 4 ст. 405, ч. 5 ст. 407, ч. 4 ст. 408, ч. 4 ст. 409, ч. 4 ст. 410, ч. 4 ст. 411, ч. 3 ст. 413, ч. 3 ст. 418, ч. 3 ст. 419, ч. 3 ст. 420, ч. 3 ст. 421, ч. 4 ст. 425, ч. 4 ст. 426, ч. 5 ст. 426-1, ч. 3 ст. 428, ч. 2 ст. 435).

Воєнний стан – це особливий правовий режим (політико-економічна ситуація), що вводиться в Україні або в окремих її місцевостях у разі збройної агресії чи загрози нападу, небезпеки державній незалежності України чи її територіальній цілісності. Він передбачає надання відповідним органам державної влади, військовому командуванню і органам місцевого самоврядування повноважень, необхідних для відвернення загрози та забезпечення національної безпеки, а також тимчасове, зумовлене загрозою, обмеження конституційних прав та свобод людини й громадянина і прав та законних інтересів юридичних осіб із зазначенням строку дії цих обмежень.

Воєнний стан в Україні або в окремих її місцевостях вводиться за пропозицією РНБО указом Президента України, який підлягає затвердженню ВР протягом двох днів з моменту звернення Президента України. Режим воєнного стану існує, зокрема, в часових межах від дня і часу оголошення ВР за поданням Президента України стану війни і до дня і часу оголошення ВР за поданням Президента України про укладення миру. Оскільки поняття «воєнний стан» є юридичною категорією, то фактична наявність такого стану без його введення у встановленому законом порядку не створює підстав для застосування відповідної кваліфікуючої ознаки.

Поняття «**бойова обстановка**» визначене у примітці до ст. 402. Її характеризують такі ознаки: а) відбувається безпосереднє застосування військової зброї і техніки стосовно військового супротивника або військовим супротивником; б) бій може бути наступальним чи оборонним або іншим, загальновійськовим, танковим, протиповітряним, повітряним, морським або іншим, його може вести військове з'єднання, частина (корабель) або підрозділ – усе це значення для кваліфікації не має; в) бій може розпочатися як з наказу про вступ у бій, так і з фактичного початку бою, і завершитися як за наказом про припинення бою, так і фактичним його припиненням – факт вчинення злочину до чи після початку/припинення бою повинен бути доведений належними доказами.

Бойова обстановка може виникнути в мирний час, наприклад, при ліквідації прикордонних конфліктів, при порушенні недоторканності повітряного чи морського простору України тощо.

Ознаки «вчинення злочину в умовах воєнного стану» та «вчинення злочину в бойовій обстановці» не застосовуються при кваліфікації злочинів, вчинених військовослужбовцями українських миротворчих контингентів під час проходження служби в цих контингентах, оскільки: а) ВР стан війни ні з однією з країн, на території яких дислокуються ці контингенти, не оголошується; б) у вказаних випадках воєнного нападу на Україну не існує, а внутрішні конфлікти в тій чи іншій країні не мають характеру агресії проти країн, з якими Україна підписала договори про спільну оборону від агресії; в) зазначені контингенти не призначені для ведення військових дій з метою знешкодження військового супротивника та виконання інших тактичних завдань, взагалі не мають такого супротивника та фактично не ведуть такі дії.

Женевська конвенція про поводження з військовополоненими від 12.08.1949. Ратифікована СРСР 17.04.1954 (статті 82, 84, 87, 91, 92, 93, 99).

Закон «Про прокуратуру» від 14.10.2014.

Закон «Про державну прикордонну службу України» від 3.04.2003.

Закон «Про Службу безпеки України» від 25.03.1992 (статті 1, 19–20, 36).

Закон «Про Національну гвардію України» від 13.03.2014.

Закон «Про державну охорону органів державної влади України та посадових осіб» від 4.03.1998.

Закон «Про участь України в міжнародних миротворчих операціях» від 23.04.1999 (статті 1, 2, 5, 6).

Закон «Про військовий обов'язок і військову службу» в редакції від 4.04.2006.

Закон «Про оборону України» в редакції від 5.10.2000 (статті 1, 12, 17).

Закон «Про Збройні Сили України» в редакції від 5.10.2000.

Закон «Про розвідувальні органи України» від 22.03.2001 (ст. 9).

Закон «Про службу зовнішньої розвідки України» від 1.12.2005.

Закон «Про Військову службу правопорядку у Збройних Силах України» від 7.03.2002.

Закон «Про Державну спеціальну службу транспорту» від 5.02.2004.

Положення про проходження військової служби особами офіцерського складу, прапорщиками (мічманами) Збройних Сил України.

Положення про проходження військової служби солдатами (матросами), сержантами і старшинами Збройних Сил України. Положення про проходження військової служби (навчання) за контрактом у Збройних Силах України курсантами (слухачами) вищих військових навчальних закладів, військових навчальних підрозділів вищих навчальних закладів. Положення про проходження військової служби за контрактом та кадровою військовою службою у Службі безпеки України. Положення про проходження військової служби (навчання) за контрактом курсантами (слухачами) вищих військових навчальних закладів Служби безпеки України. Затв. Указом Президента України №1053 від 7.11.2001.

Положення про проходження військової служби військовослужбовцями Служби зовнішньої розвідки України. Затв. Указом Президента України №619 від 17.07.2006.

Положення про проходження військової служби військовослужбовцями Служби безпеки України. Затв. Указом Президента України №1262 від 27.12.2007.

Положення про проходження громадянами України військової служби у Збройних Силах України. Затв. Указом Президента України №1153 від 10.12.2008.

Положення про проходження громадянами України військової служби в Державній прикордонній службі України. Затв. Указом Президента України №1115 від 29.12.2009.

Перелік посад у військово-цивільних адміністраціях населених пунктів, які підлягають заміщенню військовослужбовцями військових формувань, осіб рядового і начальницького складу правоохоронних органів. Затв. Указом Президента України від 23.04.2015 №237/2015.

Перелік посад, що заміщуються військовослужбовцями Збройних Сил України, інших військових формувань, правоохоронних органів спеціального призначення у державних органах, на підприємствах, в установах, організаціях, а також державних та комунальних навчальних закладах, та граничних військових звань за цими посадами. Затв. Указом Президента України від 3.05.2017 №126/2017.

Правила застосування спеціальних засобів військовослужбовцями Військової служби правопорядку у Збройних Силах України під час здійснення службових обов'язків. Затв. постановою КМ №83 від 18.01.2003.

Стаття 402. Непогора

1. Непогора, тобто відкрита відмова виконати наказ начальника, а також інше умисне невиконання наказу – караються службовим обмеженням на строк до двох років або триманням у дисциплінарному батальйоні на строк до двох років, або позбавленням волі на строк до трьох років.

2. Те саме діяння, якщо воно вчинено групою осіб або спричинило тяжкі наслідки, – караються позбавленням волі на строк від трьох до семи років.

3. Непогора, вчинена в умовах особливого періоду, крім воєнного стану, – карається позбавленням волі на строк від п'яти до семи років.

4. Непогора, вчинена в умовах воєнного стану чи в бойовій обстановці, – карається позбавленням волі на строк від п'яти до десяти років.

Примітка. Під бойовою обстановкою в розділі XIX цього Кодексу слід розуміти обстановку наступального, оборонного чи іншого загальновійськового, танкового, протиповітряного, повітряного, морського тощо бою, тобто безпосереднього застосування військової зброї і техніки стосовно військового супротивника або військовим супротивником. Обстановка бою, в якому бере участь військове з'єднання, частина (корабель) або підрозділ, розпочинається і закінчується з наказу про вступ у бій (припинення бою) або з фактичного початку (завершення) бою.

(Стаття 402 в редакції Закону №194-VIII від 12.02.2015.)

1. Одним із головних загальних обов'язків усіх військовослужбовців є обов'язок беззастережно виконувати накази командирів (начальників), крім явно злочинних. Це обумовлено характерним для всіх військових формувань принципом єдиноначальності.

2. Основним безпосереднім **об'єктом** злочину є порядок виконання у військових формуваннях України наказів, який забезпечує необхідні в умовах військової служби відносини підлеглості та військової честі. Додатковим факультативним об'єктом злочину можуть бути власність, довкілля тощо.

3. З **об'єктивної сторони** злочин може виражатися у двох формах:

1) відкрита відмова виконати наказ начальника;

2) інше умисне невиконання наказу.

Про загальне поняття наказу (розпорядження) див. коментар до ст. 41 КК. Під **наказом** у ст. 401 розуміється одна із форм реалізації владних функцій, організаційно-розпорядчих

або адміністративно-господарських обов'язків військової службової особи, змістом якої є пряма, обов'язкова для виконання вимога начальника про вчинення або невчинення підлеглим (групою підлеглих) певних дій по службі. В контексті ст. 402 під наказом розуміється також пряма вимога у вигляді розпорядження, вказівки, команди тощо.

Суттєве кримінально-правове значення має характер відданого наказу. Так, наказ завжди має бути конкретним. Тому не можна розглядати як невиконання наказу невиконання військовослужбовцем загальних вимог служби, які містяться в статутах, порадиниках, інструкціях тощо. Крім того, наказ має бути законним і виданим тільки в межах компетенції відповідної службової особи, а наказ з фінансових, матеріально-технічних та кадрових питань, – крім того, у письмовій формі. Якщо наказ виданий з порушенням вимог, які до нього пред'являються законодавством, він є незаконним.

Підлеглий не несе відповідальності за ст. 402 за невиконання наказу начальника, якщо цей наказ був незаконним: відданий невідповідною особою, в неналежному порядку, виходив за межі повноважень командира (начальника), за своїм змістом суперечив законодавству, був пов'язаний з порушенням конституційних прав та свобод людини і громадянина. За виконання ж явно злочинного наказу начальника підлеглий підлягає відповідальності як пособник відповідного військового службового злочину (скажімо, за виконання наказу начальника караулу про застосування фізичного насильства щодо заарештованих чатовий має нести відповідальність за ч. 5 ст. 27 і ч. 2 ст. 426-1).

Крім того, у кожному конкретному випадку має бути з'ясовано, чи не обумовлене невиконання наказу тим, що він був сформульований невиразно, нечітко й незрозуміло, допускав подвійне тлумачення або чи не був він перешкодою для виконання наказу іншого начальника. Про поняття «законний наказ», а також про кримінально-правову оцінку дій особи, яка умисно віддає злочинний наказ, і особи, яка його виконує, див. коментар до статей 41 і 426-1.

До **військових начальників** слід відносити військовослужбовців, які для виконання певних завдань мають у своєму розпорядженні підлеглих, наділені правом віддавати останнім накази, розпорядження та інші обов'язкові для виконання вимоги і застосовувати щодо них дисциплінарну владу. Під військовими начальниками у військових статутах та інших актах військового законодавства розуміються:

1) начальники за службовим положенням (посадою), тобто військовослужбовці, котрим доручено постійно чи тимчасово керувати службовою діяльністю інших військовослужбовців або робітників та службовців (підлеглих). Начальники, яким військовослужбовці підпорядковані за службою, у тому числі і тимчасово, є прямими начальниками для цих військовослужбовців. Найближчий до підлеглого прямий начальник є безпосереднім начальником. Орієнтовний перелік військових начальників міститься в розділах 3, 6, 9–12 Статуту внутрішньої служби ЗС (командир полку, старшина роти тощо), в розділах 2 і 3 Дисциплінарного статуту ЗС (командир дивізії, командувач військ оперативного командування тощо), в розділах 1, 2, 7 Статуту гарнізонної та вартової служби ЗС (начальник гарнізону, військовий комендант гарнізону тощо) та в деяких інших нормативно-правових актах;

2) начальники за військовим званням (наприклад, за своїми військовими званнями начальниками є: сержанти і старшини – для рядових і матросів однієї з ними військової частини, а генерали армії України, генерал-полковники, адмірали – для всіх старших і молодших офіцерів, прапорщиків і мічманів, сержантів і старшин, рядових і матросів).

У разі спільного виконання службових обов'язків військовослужбовцями, що не підпорядковані один одному, якщо їх службові відносини не визначені командиром (начальником), начальником є старший із них за посадою, а за рівних посад – старший за військовим званням.

Військовослужбовець, який належить до одного військового формування, може бути начальником для військовослужбовця, який належить до іншого військового формування у випадках, коли: а) перший є начальником за військовим званням; б) за спільного виконання служби в порядку, встановленому законодавством, перший призначений начальником; в) за спільного виконання служби їх службові стосунки не визначені відповідним

командиром (начальником), але перший має вищу посаду, а за рівних посад – вище звання. Спільним виконанням служби може бути, скажімо, діяльність військовослужбовців ЗС, СБ і Національної гвардії України в зоні Антитерористичної операції.

Командир спільного українсько-польського батальйону (обов'язки командира батальйону по черзі виконуються офіцером ЗС України та офіцером Війська Польського) та інші представники командування в батальйоні мають право віддавати накази військовослужбовцям незалежно від їх належності до ЗС України або ЗС Республіки Польща; військовослужбовці України повинні виконувати віддані накази, якщо вони не суперечать законодавству України і якщо ці накази пов'язані з метою, щодо виконання якої батальйон був створений. Міжнародними угодами України можуть бути встановлені й інші положення, відповідно до яких начальником для військовослужбовців військових формувань України може бути іноземець. Невиконання ж відданого ним наказу за певних обставин містить склад злочину, передбаченого ст. 402.

Військовими начальниками можуть бути і військовослужбовці рядового складу, якщо вони призначені на відповідну посаду (наприклад, командир відділення, заступник командира взводу, старшина роти), або виконують певні завдання та мають при цьому в своєму підпорядкуванні інших військовослужбовців, яким можуть пред'являти обов'язкові для виконання вимоги (наприклад, начальник караулу, старший прикордонного наряду). Для кваліфікації діяння за ст. 402 не має значення, постійно чи тимчасово, письмовим чи усним розпорядженням призначено такого військовослужбовця виконувати обов'язки начальника.

Черговий роти є начальником для всіх військовослужбовців роти рівного з ним чи нижчого військового звання; черговий їдальні – начальником для всіх осіб добового наряду, призначених для робіт в їдальні, та поварів; черговий парку – для днювальних парку та механіка-водія чергового тягача; начальник військового ешелону – для всього особового складу ешелону, черговий і помічник чергового частини – для всіх осіб добового наряду і т. п.

Взагалі, крім зазначених вище, до категорії військових начальників потрібно відносити всіх військовослужбовців, які мають підлеглих під час несення спеціальних служб (караульної, патрульної, внутрішньої, вахтової, бойового чергування, прикордонної) та користуються правом віддавати підлеглим накази і розпорядження в інтересах виконання завдань тієї чи іншої спеціальної служби.

Відкрита відмова виконати наказ начальника – найбільш зухвала форма непокори – передбачає наявність заяви (усної чи письмової) підлеглого про його небажання виконувати наказ, або інше демонстративне його невиконання, яке може супроводжуватись будь-якими репліками чи здійснюватися мовчки. Від непокори слід відрізняти випадки суперечки, коли підлеглий вступає в обговорення наказу, виявляючи своє незадоволення у зв'язку з його отриманням, але врешті-решт наказ виконує.

Інше умисне невиконання наказу полягає в тому, що підлеглим наказ начебто приймається до виконання, але насправді не виконується. Невиконання наказу може полягати: а) у діях, вчиняти які наказ прямо забороняв; б) невиконанні дій, які мали бути виконані згідно з наказом; в) у виконанні таких дій з порушенням встановлених наказом строків та інших обов'язкових умов їх виконання.

Військовослужбовець, який ухиляється від несення внутрішньої чи іншої спеціальної служби та відмовляється виконати наказ начальника про повернення до виконання своїх спеціальних обов'язків, має нести відповідальність за сукупністю злочинів, передбачених ст. 402 і статтями 418, 419, 420 або 421, якщо настали передбачені цими статтями тяжкі наслідки. Проте вчинена особою зі складу варті, патруля, внутрішнього наряду тощо непокора, не пов'язана з дотриманням правил несення відповідної спеціальної служби (наприклад, відмова прибрати у вартовому приміщенні), кваліфікується тільки за ст. 402.

Непокора вважається закінченою, залежно від форми її вчинення, з моменту відмови виконати наказ начальника або з моменту його фактичного невиконання.

4. **Суб'єктом** злочину є військовослужбовець (військовозобов'язаний під час проходження зборів), підлеглий щодо начальника, який віддав наказ.

5. **З суб'єктивної сторони** злочин може бути вчинений лише з прямим умислом. Мотиви непокори у цілому не мають значення для кваліфікації. Проте якщо наказ не виконаний з мотивів його явної незаконності, відповідальність виключається. Якщо сам наказ був законним, але непокора спровокована попередніми незаконними діями начальника щодо даного підлеглого, питання про відповідальність має вирішуватися з урахуванням конкретних обставин справи, і за наявності підстав таке діяння може бути визнане малозначним.

Психічне ставлення до тяжких наслідків (ч. 2 ст. 402) може характеризуватися тільки необережністю.

6. Про кваліфікуючі та особливо кваліфікуючі ознаки цього злочину див. коментар до ст. 401.

Стаття 403. Невиконання наказу

1. Невиконання наказу начальника, вчинене за відсутності ознак, зазначених у частині першій статті 402 цього Кодексу, якщо воно спричинило тяжкі наслідки, –

карається службовим обмеженням на строк до двох років або триманням у дисциплінарному батальйоні на строк до одного року, або позбавленням волі на строк до двох років.

2. Те саме діяння, вчинене в умовах особливого періоду, крім воєнного стану, –

карається позбавленням волі на строк від двох до п'яти років.

3. Діяння, передбачене частиною першою цієї статті, вчинене в умовах воєнного стану чи в бойовій обстановці, – карається позбавленням волі на строк від трьох до семи років.

(Стаття 403 в редакції Закону №194-VIII від 12.02.2015.)

1. Основний безпосередній об'єкт, а також суб'єкт цього злочину збігаються з основним безпосереднім об'єктом і суб'єктом злочину, передбаченого ст. 402.

2. **Об'єктивна сторона** злочину характеризується тільки бездіяльністю. За ст. 403 мають каратися випадки невиконання, неточного або неповного виконання законного наказу внаслідок неухважності, безпам'ятності тощо.

Злочин є закінченим з моменту фактичного настання тяжких наслідків. Про їх поняття див. Загальні положення до цього розділу.

3. **З суб'єктивної сторони** невиконання наказу начальника вчинюється лише з необережності у вигляді злочинної недбалості або злочинної самовпевненості.

Стаття 404. Опір начальникові або примушування його до порушення службових обов'язків

1. Опір начальникові, а також іншій особі, яка виконує покладені на неї обов'язки з військової служби, або примушування їх до порушення цих обов'язків –

карається службовим обмеженням на строк до двох років або триманням у дисциплінарному батальйоні на строк до двох років, або позбавленням волі на строк від двох до п'яти років.

2. Ті самі дії, вчинені групою осіб або із застосуванням зброї, або такі, що спричинили тяжкі наслідки, –

караються позбавленням волі на строк від трьох до восьми років.

3. Дії, передбачені частинами першою або другою цієї статті, якщо вони були вчинені в умовах особливого періоду, крім воєнного стану, –

караються позбавленням волі на строк від трьох до десяти років.

4. Дії, передбачені частинами першою або другою цієї статті, якщо вони були вчинені в умовах воєнного стану чи в бойовій обстановці, –

караються позбавленням волі на строк від трьох до дванадцяти років.

5. Дії, передбачені частинами другою, третьою або четвертою цієї статті, якщо вони були пов'язані з умисним вбивством начальника або іншої особи, яка виконує обов'язки з військової служби, –

караються позбавленням волі на строк від десяти до п'ятнадцяти років або довічним позбавленням волі.

(Стаття 404 в редакції Закону №194-VIII від 12.02.2015.)

1. Основний безпосередній об'єкт злочину – порядок підлеглості та військової честі. Його додатковим факультативним об'єктом можуть бути здоров'я особи, її воля, честь і гідність, інші блага. Життя особи є додатковим обов'язковим об'єктом злочину, передбаченого ч. 5 ст. 404.

2. **З об'єктивної сторони** злочин може полягати тільки у діях, які можливі у двох формах:

1) опір начальникові, а також іншій особі, що виконує покладені на неї обов'язки з військової служби;

2) примушування начальника, а також іншої особи, що виконує покладені на неї обов'язки з військової служби, до порушення цих обов'язків.

На відміну від непокори опір і примушування можуть вчинюватися не тільки щодо начальника, а й щодо іншої особи, що виконує покладені на неї обов'язки з військової служби. Про поняття *начальник* див. коментар до ст. 402.

Під *особою, що виконує покладені на неї обов'язки з військової служби*, в цій статті розуміються черговий або днювальний роти, парку, військового ешелону, контрольно-пропускного пункту, начальник варти та його помічник, розвідний, вивідний і чатовий, військовослужбовці, які входять до складу наряду з охорони державного кордону, конвою, патрульного наряду та деякі інші особи, на яких тимчасово або за спеціальним дорученням повноважного командування покладені повноваження представників влади.

В окремих випадках, прямо передбачених військовими статутами, черговий роти є начальником для всіх військовослужбовців роти рівного з ним чи нижчого військового звання, черговий і помічник чергового частини – для всіх осіб добового наряду частини тощо.

У випадку, коли військовослужбовцем грубо порушено громадський порядок з мотивів явної неповаги до суспільства, яка відзначалась особливою зухвалістю чи винятковим цинізмом, і ці дії пов'язані з наступним опором начальникові чи іншому військовослужбовцю, який виконує покладені на нього обов'язки з військової служби, діяння має кваліфікуватися за сукупністю злочинів, передбачених ч. 3 ст. 296 і відповідною частиною ст. 404. Адже вказаний начальник (інший військовослужбовець) у цьому випадку є представником влади. Водночас хуліганські дії військовослужбовця, які переросли під час його затримання в опір начальникові чи, наприклад, складу патрульного наряду, за відсутності розриву в часі повністю охоплюються ч. 1 ст. 404 і додатковою кваліфікацією за ч. 3 ст. 296 (хуліганство, пов'язане з опором представникам влади) не потребують. Опір представникові влади (працівнику правоохоронного органу), який не є військовослужбовцем, тягне відповідальність військовослужбовця тільки за ч. 3 ст. 296 або за відповідною частиною ст. 342.

Опір – це дії винної особи, пов'язані з перешкодою начальникові або іншій особі виконувати обов'язки військової служби, покладені на неї, і спрямовані на те, щоб не дати цим особам можливості діяти у певній ситуації згідно із законом. Детальніше про поняття *опір* див. коментар до ст. 342.

Якщо опору передувала непокора начальникові, дії винного кваліфікуються тільки за ст. 404: тут має місце «переростання» у більш тяжкий злочин однорідного посягання на один і той самий об'єкт.

Якщо військовослужбовець, здійснюючи опір начальникові, неправильно оцінив дії останнього і помилково припускав наявність суспільно небезпечного посягання на нього, має місце уявна оборона (про її поняття див. ст. 37 та коментар до неї). При цьому, якщо такий військовослужбовець в обстановці, що склалася, не усвідомлював і не міг усвідомлювати помилковість свого припущення щодо реальності суспільно небезпечного посягання, але перевищив межі захисту, який потрібно було застосувати, його дії мають розцінюватись як перевищення меж необхідної оборони і кваліфікуватись не за ст. 404, а за статтями 118 або 124, а якщо він не усвідомлював, але міг усвідомлювати відсутність реального посягання, – за ч. 2 ст. 404 за ознакою заподіяння тяжких наслідків через необережність.

Під *примушуванням до порушення обов'язків з військової служби* треба розуміти дії, пов'язані із застосуванням фізичного чи психічного насильства до начальника чи іншої особи, яка виконує обов'язки по військовій службі, і спрямовані на те, щоб у такий спосіб схилити їх до протизаконної зміни їхньої правомірної поведінки. Примушування передбачає наявність конкретної незаконної вимоги до вказаних осіб.

Примушування відрізняється від опору, зокрема, тим, що: а) при опорі винний намагається своїми діями позбавити начальника чи іншу особу можливості виконати обов'язки по військовій службі, а при примушуванні – змусити їх діяти всупереч інтересам служби; б) опір може бути і не поєднаний з фізичним чи психічним насильством (проте не виключається,

що опір виражається в активній фізичній протидії: винний упирається, намагається вивратися тощо), а примушування завжди поєднане з насильством; в) примушування може бути вчинене не тільки під час виконання начальником чи іншою особою покладених на них обов'язків з військової служби, а й у зв'язку з їх виконанням у майбутньому.

Військовослужбовці вважаються такими, що **виконують обов'язки військової служби**: 1) на території військової частини або в іншому місці роботи (занять) протягом робочого (навчального) часу, включаючи перерви, встановлені розпорядком (розкладом занять); 2) на шляху прямування на службу або зі служби, під час службових поїздок, повернення до місця служби; 3) поза військовою частиною, якщо перебування там відповідає обов'язкам військовослужбовця або його було направлено туди за наказом відповідного командира (начальника); 4) під час виконання державних обов'язків, у тому числі у випадках, якщо ці обов'язки не були пов'язані з військовою службою; 5) під час виконання обов'язку з урятування людського життя, охорони державної власності, підтримання військової дисципліни та охорони правопорядку (ст. 24 Закону «Про військовий обов'язок і військову службу»).

Під виконанням обов'язків військової служби слід розуміти здійснення конкретних обов'язків, котрі були покладені на особу законами чи іншими нормативними актами.

Будь-яких наслідків здійснення опору або примушування начальникові чи іншій особі, що виконує покладені на неї обов'язки з військової служби, для визнання цього злочину закінченим непотрібно: він є закінченим з моменту вчинення опору чи примушування.

3. **Суб'єктом** злочину є військовослужбовець (військовозобов'язаний під час зборів), який є підлеглим щодо відповідного начальника, а так само інший військовослужбовець, якщо опір (примушування) вчинено ним щодо особи, яка виконує покладені на неї обов'язки з військової служби.

У разі, коли дії, які із зовнішньої сторони полягають в опорі, вчинюються військовослужбовцем щодо особи, яка не є для нього начальником і не виконує у цей час обов'язків з військової служби (наприклад, рядовим – щодо сержанта іншої військової частини), вони, з урахуванням конкретних обставин справи, можуть кваліфікуватися як порушення статутних правил відносин між військовослужбовцями за відсутності відносин підлеглих або як злочин проти життя та здоров'я особи, або як злочин проти авторитету органів державної влади тощо.

4. З **суб'єктивної сторони** злочин характеризується прямим умислом. Психічне ставлення до тяжких наслідків у ч. 2 ст. 404 може характеризуватися тільки необережністю, а ставлення до смерті начальника чи іншої особи, що виконує покладені на неї обов'язки з військової служби у ч. 5 ст. 404, – тільки прямим умислом.

5. Про **кваліфікуючі та особливо кваліфікуючі ознаки** цього злочину див. Загальні положення до цього розділу. Про поняття **зброя** див. також коментар до ст. 410.

Умисне тяжке тілесне ушкодження, заподіяне начальнику або іншій особі, що виконує покладені на неї обов'язки з військової служби, потребує додаткової кваліфікації за відповідною частиною ст. 121.

Спричинення внаслідок опору (примушування) побоїв, умисного легкого чи середньої тяжкості тілесного ушкодження охоплюється ч. 1 ст. 404.

За конструкцією ст. 404 опір начальникові, а також іншій особі, що виконує покладені на неї обов'язки з військової служби, або примушування їх до порушення цих обов'язків, якщо вони були **пов'язані з умисним убивством** такої особи, розглядаються як особливий вид тяжких наслідків і кваліфікувати його треба тільки за ч. 5 ст. 404. Проте якщо умисне вбивство зазначеної особи вчинене за інших обтяжуючих обставин, передбачених ч. 2 ст. 115, дії винної особи треба додатково кваліфікувати і за відповідними пунктами ч. 2 ст. 115.

Умисне вбивство військовослужбовцем (військовозобов'язаним під час проходження зборів) начальника не у зв'язку з опором йому чи примушуванням його до порушення обов'язків з військової служби кваліфікується за відповідною частиною ст. 115 або за статтями 116 чи 118.

Якщо опір або примушування мали своїм наслідком замах на умисне убивство начальника або іншої особи, що виконує покладені на неї обов'язки з військової служби, злочин кваліфікується за ст. 15 і ч. 5 ст. 404, оскільки цей особливо кваліфікований склад злочину побудований як матеріальний і настання відповідних наслідків є умовою визнання злочину закінченим.

Стаття 405. Погроза або насильство щодо начальника

1. Погроза вбивством або заподіянням тілесних ушкоджень чи побоїв начальникові, або знищенням чи пошкодженням його майна у зв'язку з виконанням ним обов'язків з військової служби – карається триманням у дисциплінарному батальйоні на строк до двох років або позбавленням волі на той самий строк.

2. Заподіяння тілесних ушкоджень, побоїв або вчинення інших насильницьких дій щодо начальника у зв'язку з виконанням ним обов'язків з військової служби – карається позбавленням волі на строк від двох до семи років.

3. Дії, передбачені частинами першою або другою цієї статті, вчинені в умовах особливого періоду, крім воєнного стану, –

караються позбавленням волі на строк від п'яти до восьми років.

4. Дії, передбачені частинами першою або другою цієї статті, вчинені групою осіб, або із застосуванням зброї, або в умовах воєнного стану чи в бойовій обстановці, – караються позбавленням волі на строк від п'яти до десяти років.

(Стаття 405 в редакції Закону №194-VIII від 12.02.2015.)

1. Основним безпосереднім **об'єктом** злочину є порядок підлеглості та військової честі, його додатковим обов'язковим об'єктом – здоров'я особи, а додатковим факультативним об'єктом – громадський порядок.

2. **З об'єктивної сторони** злочин виражається у діях і може мати такі форми:

1) погроза вбивством або заподіянням тілесних ушкоджень чи побоїв начальникові або знищенням чи пошкодженням його майна у зв'язку з виконанням ним обов'язків з військової служби (ч. 1 ст. 405);

2) заподіяння тілесних ушкоджень, побоїв або вчинення інших насильницьких дій щодо начальника у зв'язку з виконанням ним обов'язків з військової служби (ч. 2 ст. 405).

Про поняття **начальник, виконання обов'язків з військової служби** див. коментар, відповідно, до статей 402 і 404.

Погроза передбачає залякування начальника заподіянням йому фізичної шкоди (вбивством, заподіянням тілесних ушкоджень будь-якого характеру і ступеня тяжкості, нанесенням побоїв або знищенням чи пошкодженням майна). Погроза розголосити відомості, що ганьблять начальника або близьких йому осіб, погроза нанести ляпас, позбавити свободи руху, погроза посяганням на його статеву свободу або статеву недоторканість, а так само погроза, висловлена у невиразній формі («ти у мене побачиш», «дочекаєшся» тощо), не складають злочину, передбаченого ст. 405. За наявності відповідних підстав деякі із цих видів погроз можуть бути кваліфіковані як злочин проти волі, честі та гідності особи, злочин проти авторитету органів державної влади або проти правосуддя.

Погроза може бути усна, письмова чи виражена жестами, висловлена один раз чи систематично, начальнику безпосередньо або через третіх осіб, адресована одночасно кільком начальникам. Погрозу, виражену шляхом направлення у бік начальника зарядженої зброї, треба відрізняти від замаху на вбивство.

Побої – це два чи кілька ударів, що спричинили потерпілому фізичний біль, але не потягли заподіяння йому тілесних ушкоджень. У практиці побоями часто визнаються тілесні ушкодження (найчастіше легкі), що не були належним чином зафіксовані в медичних документах або шляхом освідування потерпілого і підтверджені висновком судово-медичної експертизи.

Детальніше про поняття **погроза, побої**, а також про поняття **вбивство, тілесні ушкодження** див. коментар до відповідних статей розділу II Особливої частини.

До **інших насильницьких дій щодо начальника** можна віднести заподіяння мук, мордування, незаконне позбавлення волі або викрадення, незаконне введення в його організм наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів, згвалтування тощо. При цьому

ці діяння, вчинені без кваліфікуючих обставин, повністю охоплюються ч. 2 ст. 405 і не потребують додаткової кваліфікації, відповідно, за ч. 1 ст. 127, ч. 2 ст. 126, ч. 1 ст. 146, ч. 1 ст. 314, ч. 1 ст. 152, ч. 1 ст. 153.

Нанесення начальнику одиночного удару, наслідком якого не стало спричинення тілесних ушкоджень, може розглядатися як замах на насильство щодо начальника. Умисне вбивство начальника у зв'язку з виконанням ним обов'язків з військової служби, не поєднане з опором начальнику чи примушуванням його до порушення обов'язків з військової служби, кваліфікується за п. 8 ст. 115.

Насильницькі дії підлягають кваліфікації за ст. 405, якщо вони не пов'язані з опором начальнику або примушуванням його до порушення обов'язків служби. Це можуть бути випадки насильства щодо начальника або у зв'язку з його загальною службовою вимогливістю, тобто у зв'язку з його діями по службі, що мали місце в минулому, або безпосередньо у відповідь на законні вимоги щодо підлеглого, пред'явлені у даний момент. Так кваліфікуються, наприклад, насильницькі дії солдат щодо сержантів за те, що ті не створювали їм полегшені умови служби порівняно з солдатами, які пізніше їх були призвані на військову службу. Якщо ж такі насильницькі дії пов'язані з вимогами щодо створення полегшених умов служби у майбутньому, діяння треба кваліфікувати за ст. 404 як примушування начальника до порушення покладених на нього обов'язків.

Якщо підлеглий у відповідь на зауваження начальника у зв'язку з порушенням ним військової дисципліни б'є його і спричинює йому побої, його дії слід кваліфікувати за ст. 405, а якщо ж він робить спробу перешкодити виконанню застосованого до нього дисциплінарного стягнення або вчинює опір – в його діях присутні ознаки злочину, передбаченого ст. 404.

Заподіяння начальнику умисного тяжкого тілесного ушкодження потребує додаткової кваліфікації за частинами 1 або 2 ст. 121, його умисне вбивство, якщо воно не пов'язане із опором начальникові або примушуванням його до порушення покладених на нього обов'язків з військової служби (див. коментар до ст. 404) – за статтями 115, 116 або 118, а вбивство через необережність – за ст. 119.

3. **Суб'єктом** злочину може бути лише військовослужбовець (військовозобов'язаний під час проходження зборів), який є підлеглим щодо начальника, якому він погрожує або проти якого здійснює насильство.

4. З **суб'єктивної сторони** злочин вчинюється тільки з прямим умислом.

Обов'язковою ознакою злочину є **мотив**: погроза або насильство щодо начальника здійснюються через невдоволення службовою діяльністю начальника взагалі або невдоволення його конкретним вчинком чи рішенням, прийнятим у зв'язку з виконанням ним обов'язків по військовій службі. Оскільки вказані обов'язки не передбачають вчинення начальником незаконних дій або прийняття незаконних рішень, то погроза або насильство щодо начальника, вчинені у зв'язку з його незаконною діяльністю, не можуть кваліфікуватися за ст. 405: військовий правопорядок у цих випадках не порушується. Так само не можуть кваліфікуватися за цією статтею погроза або насильство щодо начальника, вчинені на прохання цивільних осіб або на ґрунті особистих неприязних відносин (з помсти за поведінку, яка мала місце до призову на військову службу, із ревнощів, у зв'язку з підозрою в крадіжці особистих речей тощо).

5. Про кваліфікуючі ознаки цього злочину див. коментар до ст. 401.

Стаття 406. Порушення статутних правил взаємовідносин між військовослужбовцями за відсутності відносин підлеглості

1. Порушення статутних правил взаємовідносин між військовослужбовцями за відсутності між ними відносин підлеглості, що виявилось в завданні побоїв чи вчиненні іншого насильства, – карається арештом на строк до шести місяців або триманням у дисциплінарному батальйоні на строк до одного року, або позбавленням волі на строк до трьох років.

2. Те саме діяння, якщо воно вчинене щодо кількох осіб або заподіяло легкі чи середньої тяжкості тілесні ушкодження, а також таке, що має характер знущання або глумлення над військовослужбовцем, –

карається триманням у дисциплінарному батальйоні на строк до двох років або позбавленням волі на строк від двох до п'яти років.

3. Діяння, передбачені частинами першою або другою цієї статті, вчинені групою осіб або із застосуванням зброї, або такі, що спричинили тяжкі наслідки, – караються позбавленням волі на строк від трьох до десяти років.

1. Основний безпосередній **об'єкт** злочину – порядок взаємовідносин між військовослужбовцями, які не знаходяться у відносинах підлеглих, додатковий обов'язковий об'єкт – честь і гідність особи. Додатковим факультативним його об'єктом можуть бути життя та здоров'я особи, інші блага.

2. З **об'єктивної сторони** злочин полягає у порушенні статутних правил взаємовідносин між військовослужбовцями за відсутності між ними відносин підлеглих, що виявилось у: 1) завданні побоїв; 2) вчиненні іншого насильства.

Під **статутними правилами відносин між військовослужбовцями** слід розуміти правила, визначені передусім Статутом внутрішньої служби і Дисциплінарним статутом ЗС, дія яких поширюється на всі військові формування.

Згідно з цими статутами військовослужбовці повинні постійно бути зразком високої культури, скромності й витримки, берегти військову честь, захищати свою й поважати гідність інших людей. Відносини між військовослужбовцями повинні ґрунтуватися на взаємній повазі, і в питаннях служби вони звертаються один до одного на «Ви». Військова дисципліна зобов'язує кожного військовослужбовця, зокрема, дотримуватися визначених військовими статутами правил взаємовідносин між військовослужбовцями, зміцнювати військове товариство, виявляти повагу один до одного, бути ввічливими і дотримуватися військового етикету, поводитися з гідністю й честю, не допускати самому і стримувати інших від негідних вчинків.

До обов'язків солдата (матроса) входять, крім того, обов'язки виявляти повагу до старших за військовим званням військовослужбовців, шанувати честь і гідність товаришів по службі, додержувати правил військової ввічливості, поведінки та військового вітання.

Оскільки статутні правила є обов'язковими для військовослужбовців незалежно від того, чи знаходяться вони у розташуванні військової частини, дія ст. 406 поширюється й на випадки, коли відповідне порушення відбувається не в службовий час та/або поза межами військової частини (під час звільнення з розташування частини, знаходження на лікуванні, у відрадженні тощо).

Вказані дії можуть бути вчинені у зв'язку з виконанням винним і потерпілим військовослужбовцями обов'язків з військової служби або не у зв'язку з виконанням ними таких обов'язків, але під час виконання їх. Взагалі, відповідні насильницькі дії мають кваліфікуватися за ст. 406 у разі, якщо вони фактично спричинили шкоду встановленому порядку взаємовідносин між військовослужбовцями, між якими відсутні відносини підлеглих.

Якщо побої або інше насильство були заподіяні одним військовослужбовцем щодо іншого виключно на ґрунті особистих неприязних або сімейних, майнових і т. п. відносин, такі дії мають кваліфікуватися за статтями, що передбачають відповідальність за відповідні невійськові злочини.

Відсутність між військовослужбовцями відносин підлеглих означає, що військовослужбовці є рівними за посадами і званнями (рядові (матроси), або сержанти (старшини), або прапорщики (мічмани), або офіцери) чи знаходяться у відносинах старшинства, які визначаються або безпосередньо їх командиром (начальником), або військовими званнями (сержант і молодший сержант, прапорщик і старший прапорщик, лейтенант і капітан тощо).

Про поняття **побої** див. коментар до ст. 405.

Інше насильство – це різні види фізичного впливу на потерпілого, які не є побоями і не пов'язані зі спричиненням тілесних ушкоджень: нанесення ляпасу, поштовх, зв'язування чи інше позбавлення волі, насильницьке вчинення сексуальних розбещень, а так само погрози застосування фізичного насильства, пов'язані з вимогами до потерпілого виконувати замість винного ті чи інші обов'язки військової служби (наприклад, обов'язки днювального

роти чи парку), надати йому особисті послуги (випрати білизну, сходити в магазин), передати для споживання чи користування продукти або інші предмети, що належать потерпілому на праві приватної власності або видані у користування, тощо.

У деяких випадках порушення статутних правил взаємовідносин між військовослужбовцями за відсутності між ними відносин підлеглості, яке виразилося в іншому насильстві, може кваліфікуватися за сукупністю злочинів, передбачених ч. 1 ст. 406 і статтями, які передбачають відповідальність за ті чи інші види незаконного заволодіння майном або за злочини проти статевої недоторканості тощо.

Водночас вказане порушення статутних правил, вчинене у розташуванні підрозділу, якщо воно супроводжувалось нецензурною лайкою, проявами безсоромності, безчинством тощо, повністю охоплюється ст. 406 і не потребує додаткової кваліфікації за ст. 296.

3. Суб'єктом злочину є військовослужбовець, який не знаходиться у відносинах підлеглості з потерпілим.

Якщо до дій, вчинюваних таким військовослужбовцем, приєднується військовослужбовець, який є начальником для потерпілого, його дії слід кваліфікувати як перевищення військовою службовою особою влади чи службових повноважень (ст. 426-1). Якщо, навпаки, до дій, вчинюваних військовослужбовцем, який не знаходиться у відносинах підлеглості з потерпілим, приєднується військовослужбовець, який є підлеглим для потерпілого, дії першого мають кваліфікуватися за ст. 406, а дії підлеглого – за ч. 5 ст. 27 і ст. 406. Якщо ж незаконне насильство щодо начальника розпочалось діями підлеглого, а вже потім до них приєднався військовослужбовець, який не знаходиться у відносинах підлеглості з потерпілим, його дії кваліфікуються за ст. 406, а дії підлеглого – за ст. 405. В усіх перелічених ситуаціях дії військовослужбовців не можуть бути кваліфіковані за ч. 3 ст. 406 як вчинені групою осіб, оскільки начальник і підлеглий не є суб'єктами даного злочину.

4. Суб'єктивна сторона злочину характеризується прямим умислом.

У будь-якому випадку винний має усвідомлювати, що насильство вчиняється ним щодо військовослужбовця, з яким у нього відсутні відносини підлеглості.

Мотиви цього злочину, як правило, не є особистими. Зазвичай вони пов'язані з виконанням обов'язків з військової служби.

Психічне ставлення до тяжких наслідків (ч. 3 ст. 406) може бути тільки необережним.

5. Кваліфікуючими ознаками злочину є порушення вказаних правил: 1) щодо кількох осіб; 2) яке заподіяло легкі чи середньої тяжкості тілесні ушкодження; 3) яке має характер знущання або глумлення над військовослужбовцем.

Під **кількома особами** у ч. 2 ст. 406 розуміються дві чи більше особи, які виступають як потерпілі, незалежно від того, одночасно чи в різний час щодо них було заподіяне насильство. Застосування ж насильства щодо однієї особи у різний час за відсутності інших обтяжуючих обставин кваліфікується за ч. 1 ст. 406.

Про поняття **легкі тілесні ушкодження, тілесні ушкодження середньої тяжкості** див. коментар до статей 125 і 122.

Знущення або **глумлення** (ці терміни є синонімами) передбачає вчинення насильства, яке характеризується злобно-образливим ставленням до потерпілого і за своєю суттю є видом жорстокого, нелюдського чи такого, що принижує гідність, поводження (див. коментар до статей 116, 127).

Не тільки знущання, а й мучення як ознака злочину, передбаченого ч. 2 ст. 121, означає завдання сильних фізичних та/або моральних страждань (взагалі мучення і знущання є суміжними поняттями). Проте якщо особливе мучення було способом заподіяння потерпілому тяжкого тілесного ушкодження, то дії винного мають кваліфікуватися за сукупністю злочинів, передбачених ч. 3 ст. 406 (за ознакою спричинення тяжких наслідків) і ч. 2 ст. 121.

6. Про особливо кваліфікуючі ознаки цього злочину див. коментар до ст. 401.

Заподіяння потерпілому умисного тяжкого тілесного ушкодження, його умисне бивство або самогубство внаслідок порушення статутних правил взаємовідносин між

військовослужбовцями за відсутності між ними відносин підлеглості кваліфікуються за сукупністю злочинів, передбачених ч. 3 ст. 406 і статтями 121, 115 або 120.

*Статут внутрішньої служби Збройних Сил України від 24.03.1999 (статті 11, 33–34, 49–50, 128).
Дисциплінарний статут Збройних Сил України від 24.03.1999 (статті 4–5).*

Стаття 407. Самовільне залишення військової частини або місця служби

1. Самовільне залишення військової частини або місця служби військовослужбовцем строкової служби, а також нез'явлення його вчасно без поважних причин на службу у разі звільнення з частини, призначення або переведення, нез'явлення з відрядження, відпустки або з лікувального закладу тривалістю понад три доби, але не більше місяця – караються триманням у дисциплінарному батальйоні на строк до двох років або позбавленням волі на строк до трьох років.

2. Самовільне залишення військової частини або місця служби військовослужбовцем (крім строкової служби), а також нез'явлення його вчасно на службу без поважних причин тривалістю понад десять діб, але не більше місяця, або хоч і менше десяти діб, але більше трьох діб, вчинені повторно протягом року, – караються штрафом до ста неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або службовим обмеженням на строк до двох років, або позбавленням волі на строк до трьох років.

3. Самовільне залишення військової частини або місця служби, а також нез'явлення вчасно на службу без поважних причин тривалістю понад один місяць, вчинене особами, зазначеними в частинах першій або другій цієї статті, – караються позбавленням волі на строк від двох до п'яти років.

4. Самовільне залишення військової частини або місця служби, а також нез'явлення вчасно на службу без поважних причин, вчинені в умовах особливого періоду, крім воєнного стану, вчинене особами, зазначеними в частинах першій або другій цієї статті, – караються позбавленням волі на строк від трьох до семи років.

5. Самовільне залишення військової частини або місця служби, а також нез'явлення вчасно на службу без поважних причин, вчинені в умовах воєнного стану або в бойовій обстановці, вчинене особами, зазначеними в частинах першій або другій цієї статті, – караються позбавленням волі на строк від п'яти до десяти років.

(Стаття 407 в редакції Закону №194-VIII від 12.02.2015.)

1. **Об'єкт** злочину – порядок проходження військової служби.

2. **З об'єктивної сторони** злочин полягає у діях або бездіяльності і має складну структуру можливих форм його прояву:

1) самовільне залишення військової частини або місця служби військовослужбовцем строкової служби тривалістю понад три доби, але не більше місяця (ч. 1 ст. 407);

2) нез'явлення військовослужбовця строкової служби вчасно без поважних причин на службу в разі звільнення з частини, призначення або переведення, нез'явлення з відрядження, відпустки або з лікувального закладу тривалістю понад три доби, але не більше місяця (ч. 1 ст. 407);

3) самовільне залишення військової частини або місця служби військовослужбовцем (крім строкової служби) тривалістю: а) понад десять діб, але не більше місяця; б) хоч і менше десяти діб, але більше трьох діб, вчинені повторно протягом року (ч. 2 ст. 407);

4) нез'явлення військовослужбовця (крім військовослужбовця строкової служби) вчасно на службу без поважних причин тривалістю: а) понад десять діб, але не більше місяця; б) хоч і менше десяти діб, але більше трьох діб, вчинені повторно протягом року (ч. 2 ст. 407);

5) самовільне залишення військової частини або місця служби будь-яким військовослужбовцем тривалістю понад один місяць (ч. 3 ст. 407);

б) нез'явлення вчасно на службу без поважних причин будь-якого військовослужбовця тривалістю понад один місяць (ч. 3 ст. 407).

Самовільним є залишення частини або місця служби, вчинене без дозволу начальника (командира).

Військовослужбовці строкової служби за межами військової частини мають право перебувати під час звільнення (в межах гарнізону), а також під час занять, робіт, лікування, відпустки, відрядження, переведення тощо. Виїзд офіцерів, прапорщиків (мічманів), військовослужбовців, що проходять військову службу за контрактом, за межі гарнізону здійснюється з дозволу командира військової частини.

Відповідно до встановленого порядку певні категорії військовослужбовців строкової служби звільняються з розташування військової частини командиром роти у визначені

командиром військової частини дні й години. За дозволом на звільнення військовослужбовець звертається до свого безпосереднього командира (начальника). Звільнення особового складу (включаючи офіцерів) з кораблів на берег дозволяється старшим на рейді і командиром з'єднання (в окремому плаванні – командиром корабля) у дні і години, встановлені наказом командуючого флотом (флотилією), і лише окремим військовослужбовцям за наявності у них поважних причин – командиром корабля.

На лікування поза розташуванням частини військовослужбовці направляються за направленням, підписаним командиром військової частини, й у супроводі фельдшера (санітарного інструктора). Військовослужбовці, які захворіли в період відпустки або у відрядженні, на стаціонарне лікування направляються військовими комендантами або військовими комісарами. У день виписки військовослужбовцеві лікувальним закладом (частиною) видаються відповідні документи, і він самостійно (якщо не прибув супровідник з частини) направляється у військову частину, а після повернення зобов'язаний доповісти про це безпосередньому командирові (начальникові).

Військовослужбовців у службові відрядження направляють командири військових частин на підставі розпоряджень старших начальників або за власним рішенням, з оголошенням наказу по військовій частині та зазначенням осіб, які направляються у відрядження, мети і строку відрядження.

Військовослужбовці, які проходять службу за контрактом, за певних умов мають право перебувати поза розташуванням військової частини у вільний від служби час. Курсанти 1–2 курсів звільняються із розташування військово-навчального закладу в порядку, встановленому для військовослужбовців строкової служби, а курсанти старших курсів – за рішенням начальника військово-навчального закладу після закінчення навчальних занять і обов'язкових годин самостійної роботи, визначених розпорядком дня.

Під **військовою частиною** у ст. 407 розуміється територія військової частини, межі якої можуть і не позначатися огорожею, але зазвичай визначаються наказом командира частини з ілюстрацією їх на плані (схемі). Межі території військової частини і межі військового гарнізону, як правило, не збігаються. Територією військової частини визнається і територія військового корабля.

Під **місцем служби**, якщо воно не збігається з розташуванням частини, розуміється будь-яке місце, де військовослужбовець повинен у перебіг певного часу виконувати військові обов'язки або знаходитися за наказом чи дозволом начальника. Це може бути полігон, табір, військовий ешелон, корабельне приміщення, док, судноремонтний завод, гауптвахта, шпиталь чи лікарня, лазня, місце виконання господарських робіт чи проведення навчальних занять, як вони визначені відповідним командиром (начальником), маршрут пересування і місцезнаходження у відрядженні, вказані у приписі, тощо.

Нез'явлення військовослужбовця вчасно на службу – це його нез'явлення на службу в строк, указаний у відповідному документі.

При звільненні з частини, при призначенні, переведенні, поверненні з відрядження, з відпустки або з лікувального закладу військовослужбовець строкової служби повинен з'являтися на службу в строк, зазначений, відповідно, у записці про звільнення, приписі, посвідченні про відрядження, відпускній картці, документах лікувального закладу тощо.

Фактичний момент з'явлення військовослужбовця має бути задокументований. Скажімо, згідно зі статутними нормами після повернення із звільнення військовослужбовець доповідає черговому роті про повернення, здає йому записку про звільнення і доповідає своєму безпосередньому командирові (начальникові), а якщо повертається до підрозділу після відбою, – доповідає лише черговому роті. Час повернення військовослужбовців зі звільнення зазначається черговим роті у книзі обліку звільнених. Тому якщо військовослужбовець, наприклад, повинен був повернутися із звільнення до 22 години певного дня, але повернувся лише через чотири дні, в його діях є ознаки злочину, передбаченого ч. 1 ст. 407.

Питання про *поважність причин нез'явлення військовослужбовця вчасно на службу* при звільненні з частини, при призначенні, переведенні, з відрядження, з відпустки або з лікувального закладу є питанням факту, яке входить до компетенції слідчого, прокурора та суду і вирішується з урахуванням конкретних обставин справи.

Поважними причинами затримки військовослужбовців у відрядженні понад строки, визначені в посвідченні про відрядження, є хвороба, що перешкоджає пересуванню, стихійне лихо та інші надзвичайні обставини, якщо причини затримки підтверджені відповідними документами. Поважними причинами затримки із відпустки можуть бути непередбачені перешкоди у сполученні, хвороба військовослужбовця, пожежа або стихійне лихо, що трапилися в сім'ї військовослужбовця, смерть або тяжка хвороба членів його сім'ї або осіб, на вихованні яких він перебував. Поважною причиною затримки із звільнення має визнаватися затримка військовослужбовця військовим комендантом, іншими органами державної влади у зв'язку з обставинами, не пов'язаними з незаконним перебуванням військовослужбовця поза розташуванням частини чи місця служби.

Початковим моментом самовільного залишення є день, коли військовослужбовець самовільно покинув розташування військової частини чи місце служби, а початковим моментом нез'явлення вчасно на службу – наступний день після дня, в який впливли встановлені строки з'явлення.

Даний злочин є триваючим. Злочин, передбачений ч. 1 ст. 407, є закінченим з моменту перебігу встановленого у диспозиції цієї частини даної статті строку самовільного залишення або нез'явлення на службу військовослужбовця, якщо його умислом не охоплювалося ухилення від служби на більш тривалий строк (скажімо, більше місяця). Самовільне залишення частини або місця служби військовослужбовцем на строк більше місяця кваліфікується за ч. 3 ст. 407. Кваліфікація таких дій ще й за ч. 1 ст. 407 є зайвою: має місце «переростання» у більш тяжкий злочин однорідного посягання на один і той самий об'єкт. Злочинний стан самовільного залишення частини або місця служби закінчується у конкретний момент, коли військовослужбовець прибув до військової частини (до місця служби), або був затриманий, або з'явився з повинною до слідчого або військового прокурора, або з'явився до військової комендатури чи військового комісаріату тощо.

Якщо винний з метою самовільного залишення частини підробив відпускний квиток, посвідчення про відрядження, записку про звільнення, направлення на лікування тощо, його дії мають кваліфікуватися за ст. 409 як ухилення від військової служби шляхом підроблення документів, а якщо документ не підроблявся, але військовослужбовцем був представлений підроблений документ, – за ст. 409 як ухилення від військової служби шляхом іншого обману.

Оскільки прапорщики (мічмани), солдати (матроси), сержанти (старшини), курсанти і слухачі, які проходять службу за контрактом, а також особи офіцерського складу, як правило, розпоряджаються вільним від служби часом за власним розсудом, початковим моментом самовільного залишення ними частини (місця служби) є день, у який вони повинні були прибути на службу, але не прибули. Водночас у разі самовільного залишення ними частини (місця служби) у службовий час таким початковим моментом буде цей фактичний момент.

Під «*місяцем*» у ст. 407 розуміється календарний місяць (від 1 січня до 1 лютого, від 15 лютого до 15 березня тощо, незалежно від кількості днів у тому чи іншому місяці). Самовільне залишення частини фактично на строк, що не перевищує місяця, якщо винний мав намір знаходитися поза межами частини понад один місяць, кваліфікується як замах на злочин, передбачений ч. 3 ст. 407. Без наявності такого наміру навіть двічі вчинене самовільне залишення частини тривалістю кожен раз по 28–29 днів кваліфікується, залежно від виду суб'єкта цього злочину, за ч. 1 або ч. 2 ст. 407.

Поняття *понад один місяць* треба розуміти так, що між початковим і кінцевим моментами самовільного залишення частини або місця служби, нез'явлення вчасно на службу пройшов один календарний місяць, незалежно від кількості днів у ньому.

Якщо військовослужбовець під час самовільної відсутності з'являється до військової частини (місця служби), але відповідному командиру (начальнику) про своє повернення не доповідає і до виконання обов'язків з військової служби не приступає, термін його самовільної відсутності не переривається.

Якщо військовослужбовець строкової служби перший раз був самовільно відсутній, наприклад, 7 діб, а другий – 25 діб, не маючи наміру в обох випадках ухилитися від служби на строк понад один місяць, вчинене ним слід кваліфікувати за ч. 1 ст. 407, хоча загальна тривалість у такому разі і перевищує місячний строк.

Два і більше самовільних залишення місця служби, коли тривалість одного з них менше місяця, а другого – понад один місяць, утворюють реальну сукупність злочинів і кваліфікуються за частинами 1 і 2 ст. 407 або за частинами 1 і 3 ст. 407.

Час, протягом якого військовослужбовець утримувався на гауптвахті у зв'язку з його затриманням, або знаходився на стаціонарному лікуванні у зв'язку з хворобою, не приховуючи при цьому своєї належності до військової служби, до часу самовільної відсутності його у військовій частині чи місті служби не зараховується.

Взагалі фактичний строк перебування військовослужбовця поза межами військової частини (місця служби) зараховується до строку ухилення від військової служби відповідно до ст. 407 лише за умови, що таке його перебування є незаконним і не дозволеним.

Строк знаходження військовослужбовця, хоч і поза межами військової частини, але у сфері діяльності компетентних органів, які мають повноваження щодо вирішення питання про подальше проходження служби даним військовослужбовцем чи щодо дачі його діям правової оцінки (наприклад, він затриманий, заарештований у дисциплінарному чи адміністративному порядку, до нього застосовано запобіжний захід у зв'язку з притягненням до кримінальної відповідальності за інший злочин, він виконує законний наказ чи розпорядження органу державної влади тощо) підлягає виключенню зі строку незаконного перебування поза межами військової частини з моменту, коли військовослужбовець заявив у вказані органи про своє ухилення від військової служби. До вказаних компетентних органів відносяться, зокрема, органи військового управління, правоохоронні органи, органи адміністративної юрисдикції, суд.

3. **Суб'єктом** злочину, передбаченого ч. 1 ст. 407, є військовослужбовець строкової служби (див. коментар до ст. 401), а суб'єктом злочину, передбаченого ч. 2 цієї статті, – будь-який інший військовослужбовець.

4. **З суб'єктивної сторони** злочин характеризується прямим умислом.

Мотиви злочину можуть бути різними, при цьому особа не має за мету ухилитися від військової служби взагалі. Наявність такої мети і відповідних мотивів може створити підстави для кваліфікації ухилення за статтями 408 або 409.

5. Питання придатності особи до військової служби та її осудності, як передумови вини, мають різні критерії, а тому судова практика дає такі варіанти, згідно з якими військовослужбовець на час вчинення злочину може бути одночасно: 1) придатним до військової служби та осудним; 2) осудним, але непридатним до військової служби внаслідок захворювання, яке отримано ним під час її проходження (або під час ухилення від неї) і яке не знаходилося в причиновому зв'язку з його ухиленням від служби; 3) осудним, але непридатним до військової служби внаслідок захворювання, яке отримано ним під час її проходження і знаходилось у причиновому зв'язку з його ухиленням від неї; 4) осудним, але незаконно призваним внаслідок непридатності до військової служби за станом здоров'я чи за віком; 5) неосудним, але придатним до військової служби; 6) неосудним і непридатним до військової служби.

Найбільшу складність у судовій практиці викликають 2, 3 та 4 ситуації.

Військовослужбовець, який самовільно залишив військову частину, визнаний непридатним до військової служби внаслідок отриманого ним під час її проходження захворювання, а тим більше, під час ухилення від неї, за загальним правилом визнається суб'єктом військового злочину і підлягає кримінальній відповідальності на загальних підставах.

Але він може бути звільнений від кримінальної відповідальності на підставі ст. 48. При цьому треба мати на увазі, що визнання військовослужбовця, який самовільно залишив військову частину, непридатним до служби за станом здоров'я, не може автоматично розглядатися як підстава для його звільнення від відповідальності з посиланням на ст. 48. З урахуванням усіх обставин справи, характеру захворювання та його впливу на формування та реалізацію умислу винного на ухилення від служби така обставина може розцінюватися судом і як пом'якшуюча покарання (статті 65, 66).

Тільки у разі, коли поряд з визнанням особи непридатною до військової служби встановлені й інші обставини, які в сукупності дають підстави для висновку про втрату діянням або такою особою суспільної небезпечності, суд має право звільнити її від кримінальної відповідальності з посиланням на ст. 48.

З другого боку, якщо ухилення від служби непридатної для неї особи зумовлено хворобою, яка отримана під час проходження служби і перебуває у причинному зв'язку з таким ухиленням (наприклад, особа залишила місце служби з наміром отримати у зв'язку з хворобою належну медичну допомогу), воно не повинно породжувати юридичної відповідальності, оскільки свідчить про відсутність вини в діях такої особи. Неможливість виконувати загальні і спеціальні обов'язки військової служби внаслідок захворювання свідчить про відсутність вини особи у вчиненому, тобто відсутній склад злочину, а тому така обставина не може бути підставою для її звільнення від кримінальної відповідальності чи покарання.

Що стосується призову на військову службу особи, непридатної до неї за станом здоров'я або за віком, то ця обставина, незалежно від мотивів ухилення такої особи від служби, є безумовною підставою для визнання її незаконно призваною і свідчить про відсутність в її діях складу будь-якого військового злочину (відсутній суб'єкт). А тому застосування до такої особи ст. 48 також суперечить вимогам закону, оскільки ця норма може бути застосована лише до осіб, визнаних винними у вчиненні злочину.

6. Про **кваліфікуючі та особливо кваліфікуючі ознаки** цього злочину див. коментар до ст. 401.

Самовільне залишення місця служби, вчинене в умовах воєнного стану або у бойовій обстановці, слід відмежовувати від злочинів, передбачених статтями 428 і 429. Перший із зазначених злочинів відрізняється від злочину, передбаченого ч. 5 ст. 407, за ознаками, які характеризують діяння (ним є тільки дія), місце (тільки територія військового корабля), обстановку (даний корабель гине) і суб'єкта злочину (не будь-який військовослужбовець, а лише командир корабля або особа зі складу команди корабля), а другий – за ознаками місця (ним є не будь-яке місце служби, а тільки поле бою) і часу (час бою може відбуватися і не в умовах воєнного стану).

Проте самовільне залишення військовослужбовцем поля бою (яке є його місцем служби), під час бою (тобто у бойовій обстановці), у зв'язку з допущеною законодавцем логічною помилкою (існують дві цілком аналогічні норми), може бути кваліфіковане як за ч. 5 ст. 407, так і за ст. 429, санкції яких є однаковими.

Якщо військовослужбовець самовільно залишив місце служби і перейшов на бік ворога в умовах воєнного стану або в період збройного конфлікту, його дії кваліфікуються тільки за ст. 111 як державна зрада.

7. Вчинення кримінально караного самовільного залишення частини або місця служби військовослужбовцем, який перебуває у складі добового наряду, у тому числі варті (вахти), патруля або наряду з охорони державного кордону України чи несе бойове чергування (бойову службу), якщо це спричинило відповідні тяжкі наслідки, утворює сукупність злочинів, передбачених ст. 407 і статтями 418, 419, 420 або 421.

8. Вирішуючи питання про характер і підстави кримінальної відповідальності військовослужбовця, який самовільно залишив військову частину чи місце служби через неправомірну поведінку щодо нього товаришів по службі або військових службових осіб (застосування насильства, вимагання, нестатутні методи впливу, викривлення дисциплінарної практики тощо), слід завжди ретельно перевіряти, чи не діяла така особа в стані **крайньої необхідності**.

Самовільне залишення військової частини чи місця служби слід вважати вимушеним, коли у справі безспірно встановлено, що підставою для таких дій військовослужбовця були реальні посягання на його життя та здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпеку, коли уникнути іншими засобами порушення цих своїх прав для нього було неможливим і шкода державним інтересам була заподіяна вимушено.

Про неможливість для військовослужбовця уникнути порушень своїх прав на життя, на захист свого здоров'я, на повагу до його гідності, на свободу та особисту недоторканність іншими засобами, крім самовільного залишення військової частини чи місця служби, свідчать, наприклад, такі факти: умисне порушення перелічених прав військовослужбовця командуванням військової частини, що позбавляло його можливості оскаржити дії командирів (начальників); залишення військовими службовими особами без реагування повідомлень військовослужбовця про порушення цих його прав, нездатність військової влади припинити їх порушення тощо.

Вимушеним заподіянням шкоди інтересам держави слід визнавати випадки, коли військовослужбовець, самовільно залишаючи військову частину чи місце служби, не має наміру ухилитися від виконання свого конституційного обов'язку – захищати Вітчизну, незалежність та територіальну цілісність України, а намагається добитися належних умов проходження військової служби. Про такі наміри військовослужбовця може свідчити той факт, що перебуваючи поза межами військової частини чи місця служби, він свою належність до військової служби не переховує і повідомляє правоохоронні органи або органи державної влади про свою належність до військової служби, про вчинене ним ухилення від неї та його причини.

Не можна визнавати вчиненим у стані крайньої необхідності самовільне залишення військової частини чи місця служби з мотивів, пов'язаних з виникненням підстав для звільнення з військової служби за сімейними обставинами. За наявності відповідних обставин така особа може бути звільнена від кримінальної відповідальності на підставі ст. 48.

Застосовуючи положення закону про крайню необхідність у тих випадках, коли під час вимушеного самовільного залишення військової частини військовослужбовець заподіює шкоду, крім державних, ще й іншим правоохоронюваним інтересам, необхідно мати на увазі, що згідно з ч. 3 ст. 39 особа не підлягає кримінальній відповідальності за перевищення меж крайньої необхідності, якщо внаслідок сильного душевного хвилювання, викликаного небезпекою, що загрожувала, вона не могла оцінити відповідність заподіяної шкоди цій небезпеці. Такою небезпекою слід визнавати, зокрема, реальну загрозу застосування протизаконного насильства, яка на фоні систематичного знущання та тяжких образ здатна викликати у конкретної особи, з урахуванням її індивідуально-психологічних особливостей, такий психічний стан, за якого інтенсивна емоція (наприклад, гнів) протягом короткого часу займає домінуюче становище у свідомості людини, внаслідок чого у неї значною мірою знижується здатність усвідомлювати свої дії, а також керувати ними.

Стаття 408. Дезертирство

1. Дезертирство, тобто самовільне залишення військової частини або місця служби з метою ухилитися від військової служби, а також нез'явлення з тією самою метою на службу у разі призначення, переведення, з відрадження, відпустки або з лікувального закладу –

карається позбавленням волі на строк від двох до п'яти років.

2. Дезертирство із зброєю або за попередньою змовою групою осіб – карається позбавленням волі на строк від п'яти до десяти років.

3. Діяння, передбачене частинами першою або другою цієї статті, вчинене в умовах особливого періоду, крім воєнного стану, –

карається позбавленням волі на строк від п'яти до десяти років.

4. Діяння, передбачене частинами першою або другою цієї статті, вчинене в умовах воєнного стану або в бойовій обстановці, –

карається позбавленням волі на строк від п'яти до дванадцяти років.

(Стаття 408 в редакції Закону №194-VIII від 12.02.2015.)

1. **Об'єкт** злочину – порядок проходження військової служби.

2. З **об'єктивної сторони** дезертирство полягає у діях або бездіяльності, які мають дві відповідні форми: 1) самовільне залишення військової частини або місця служби; 2) нез'явлення на службу в разі призначення, переведення, з відрядження, відпустки або з лікувального закладу.

У першій формі дезертирство є закінченим злочином з моменту, коли суб'єкт фактично залишив розташування військової частини (місця служби), а у другій – коли він не з'явився в частину (до місця служби) в установлений строк.

Фактичний термін відсутності військовослужбовця в місці служби при дезертирстві може не перевищувати навіть і однієї доби, але це має значення лише для призначення покарання. Тому замах на дезертирство, що може бути характерно для дезертирства зі зброєю, виданою, скажімо, для несення спеціальної служби, можливий лише у вигляді спроби залишити військову частину (місце служби). Під час дезертирства винний не перестає бути військовослужбовцем. Тому в разі вчинення ним опору військовому начальникові під час його затримання, навіть якщо воно відбувається і після кількох років дезертирства, такий військовослужбовець несе відповідальність і за ст. 404.

Дезертирство є триваючим злочином, тому, зокрема, дія закону про амністію не поширюється на нього, якщо дезертирство закінчено, припинено або перервано після прийняття закону про амністію.

3. **Суб'єкт** злочину – будь-який військовослужбовець.

Військовозобов'язаний суб'єктом цього злочину бути не може, оскільки навчальні (перевірні) і спеціальні збори не є видом військової служби (вони є видом виконання військового обов'язку в запасі). Отже, військовозобов'язаний, призваний на відповідні збори, не проходить військову службу і фактично не може ухилитися від неї назавжди.

Військовослужбовці, які відбувають покарання в дисциплінарному батальйоні, або засуджені до тримання в дисциплінарному батальйоні, але ще не доставлені до нього (утримуються на гауптвахті до набрання сили вироком суду, конвоюються у дисциплінарний батальйон тощо), у разі втечі з метою уникнення кримінальної відповідальності і – одночасно – з метою ухилення від військової служби (адже зазначений вид покарання не припиняє їх військову службу), мають нести відповідальність за ст. 408.

Військовослужбовці, які відбувають призначений як кримінальне покарання арешт на гауптвахті, або перебувають у попередньому ув'язненні, у разі їх втечі з такою самою двоєдиною метою притягуються до відповідальності за сукупністю злочинів, передбачених статтями 393 і 408. Стаття 408 не може застосовуватися лише у разі, якщо військовослужбовець після втечі з-під варти повертається до місця служби (скажімо, з метою звернення до командування з проханням клопотати про зміну йому запобіжного заходу), оскільки у цьому випадку його метою не було ухилення від військової служби.

4. Від злочину, передбаченого ст. 407, злочин, передбачений ст. 408, відрізняється в основному за своєю **суб'єктивною стороною**. Обов'язковою ознакою дезертирства є **мета**: військовослужбовець має намір ухилитися від військової служби протягом не трьох діб, місяця, двох місяців тощо, тобто не тимчасово, а ухилитися від військової служби взагалі, назавжди.

Фактичними обставинами, які зазвичай вказують на таку мету, можуть бути (часто в сукупності): вчинення військовослужбовцем до моменту дезертирства іншого злочину, за який він притягується чи може бути притягнутий до кримінальної відповідальності, знищення чи викидання ним військової форми і військового квитка, підроблення документів чи придбання підроблених документів і проживання на нелегальному становищі, працевлаштування, створення сім'ї, часта зміна місця проживання, злочинна діяльність під час дезертирства, спроба виїхати за кордон, втеча після затримання, невжиття жодних заходів до повернення у військову частину або до з'явлення у військомат за наявності можливості для цього тощо. При цьому військовослужбовець може заявляти про свій намір ухилитися від військової служби взагалі або ухилитися від неї протягом невизначеного часу (наприклад, доки його не затримують).

Один лише факт тривалого (два і більше місяців) незаконного перебування поза межами місця служби ще не може свідчити про мету ухилитися від військової служби взагалі (наприклад, військовослужбовець, який вчинив необережне вбивство іншого військовослужбовця, переховується від помсти з боку його товаришів, і чекає, коли вони будуть звільнені у запас).

Для наявності складу дезертирства немає значення, в який момент у особи виник намір ухилитися від служби – безпосередньо в момент самовільного залишення частини або вже в період незаконного перебування за її межами. Коли військовослужбовець після самовільного залишення частини приймає рішення ухилитися від військової служби, його дії слід кваліфікувати як дезертирство, оскільки будь-яке за способом самовільне залишення частини може виступати і способом дезертирства, а отже, поглинається останнім і не утворює множинності злочинів.

6. Під **дезертирством зі зброєю** слід розуміти дезертирство, принаймні на початковому етапі якого особа-дезертир має при собі зброю.

Така зброя може бути викрадена (шляхом крадіжки чи грабежу), отримана в результаті шахрайства, вимагання, розбою або зловживання службовим становищем (якщо такий військовослужбовець є військовою службовою особою), привласнена завдяки тому, що попередньо була йому довірена (для перевезення, охорони тощо) чи перебувала у його віданні. Заволодіння військовослужбовцем зброєю шляхом крадіжки, грабежу, розбою, шахрайства, привласнення, вимагання або зловживання службовим становищем з наступним дезертирством кваліфікується за сукупністю злочинів, передбачених ч. 2 ст. 408 і частинами 1, 2 або 3 ст. 410.

Якщо зброя була видана військовослужбовцю для постійного носіння з метою самозахисту (коли такий військовослужбовець є, наприклад, водночас працівником правоохоронного органу) або для виконання навчальних вправ з нею, навчальної стрільби, чищення, або зброя потрапила до військовослужбовця в результаті розтрати зброї, вчиненої іншою особою тощо, дезертирство з такою зброєю кваліфікується тільки за ч. 2 ст. 408. У разі залишення місця несення відповідної спеціальної служби і дезертирства зі зброєю, виданою для виконання обов'язків з несення вартової (вахтової), прикордонної, внутрішньої служби, патрулювання або бойового чергування, діяння винної особи кваліфікується за сукупністю злочинів, передбачених ч. 2 ст. 408 і статтями 418, 419, 420 або 421.

Подальше, після початку дезертирства, носіння зброї та її зберігання повністю охоплюються ч. 2 ст. 408 і не потребують додаткової кваліфікації за ст. 263. Так само особа, яка вчинила дезертирство зі зброєю, не звільняється від відповідальності за ч. 2 ст. 408 у разі добровільної здачі її органам влади. Передача ж чи збут іншим особам зброї, з якою особа дезертирувала, потребує додаткової кваліфікації за ст. 263.

Дезертирство, вчинене **в умовах воєнного стану чи в бойовій обстановці**, слід відрізняти від самовільного залишення поля бою під час бою (ст. 429) за ознаками місця (при дезертирстві ним є не тільки місце служби, а й територія військової частини), часу (при дезертирстві це не обов'язково час бою) і суб'єктивною стороною (залишаючи поле бою під час бою, особа може не мати за мету залишити місце служби назавжди).

Про ці та інші **кваліфікуючі та особливо кваліфікуючі ознаки** цього злочину див. також коментар до ст. 401.

Стаття 409. Ухилення від військової служби шляхом самокалічення або іншим способом

1. Ухилення військовослужбовця від несення обов'язків військової служби шляхом самокалічення або шляхом симуляції хвороби, підроблення документів чи іншого обману – карається триманням у дисциплінарному батальйоні на строк до двох років або позбавленням волі на той самий строк.
2. Відмова від несення обов'язків військової служби – карається позбавленням волі на строк від двох до п'яти років.
3. Діяння, передбачені частинами першою або другою цієї статті, вчинені в умовах особливого періоду, крім воєнного стану, –

караються позбавленням волі на строк від трьох до семи років.

4. Діяння, передбачені частинами першою або другою цієї статті, вчинені в умовах воєнного стану або в бойовій обстановці, –

караються позбавленням волі на строк від п'яти до десяти років.

(Стаття 409 в редакції Закону №194-VIII від 12.02.2015.)

1. **Об'єкт** злочину – порядок проходження військової служби.

2. З **об'єктивної сторони** злочин проявляється у формі:

1) ухилення військовослужбовця від несення обов'язків військової служби шляхом: а) самокалічення; б) симуляції хвороби; в) підроблення документів; г) іншого обману (ч. 1 ст. 409);

2) відмови від несення обов'язків військової служби (ч. 2 ст. 409).

Про поняття **несення обов'язків з військової служби** див. коментар до ст. 404.

Ухилення чи відмова від несення таких обов'язків передбачає ухилення чи відмову від несення військової служби: а) взагалі, назавжди; б) протягом певного терміну; в) постійно або тимчасово – у певній військовій частині (підрозділі), на певній території (місцевості), у певному військовому формуванні, роді військ, під час надзвичайного чи воєнного стану, військового конфлікту чи бойової обстановки, в умовах тривалого закордонного від'їзду тощо, – а також ухилення чи відмову від несення; г) постійно або тимчасово – окремих обов'язків військової служби (систематичного несення прикордонної, вартової чи інших спеціальних служб, участі у заняттях, походах, польових навчаннях, стрільбах тощо).

Самокалічення – це штучне покалічення самому собі будь-якого органа чи тканини тіла, порушення їхніх функцій, спричинення якого-небудь захворювання або загострення захворювання, яке вже було. Шкода здоров'ю може бути нанесена вогнепальною чи іншою зброєю, сильнотоксичними, отруйними речовинами, наркотичними, механічними, термічними засобами тощо.

Самокалічення має бути суттєвим, тобто таким, що фактично унеможливує постійне або тимчасове несення військовослужбовцем усіх або окремих обов'язків з військової служби. Проте не обов'язково, щоб наслідком самокалічення було визнання військовослужбовця непридатним до військової служби повністю або частково.

Симуляція хвороби полягає в тому, що військовослужбовець, зображуючи певні симптоми чи синдроми, удає із себе хворого, у тому числі перебільшує захворювання, яке у нього є насправді (агравация хвороби). Можливою є симуляція будь-яких хвороб: хірургічних, неврологічних, психічних, інфекційних, венеричних, симуляція отруєнь тощо.

Про поняття **підроблення документів** див. коментар до ст. 358. Для ухилення від несення обов'язків військової служби військовослужбовець подає командиру (начальнику) підроблений ним або на його прохання (вимогу) іншою особою документ (свідоцтво про народження дитини, документ про припинення громадянства України, телеграму про тяжку хворобу родича тощо).

Додатково кваліфікувати ухилення від військової служби, яке було вчинене підробленням документів (наприклад, запізнення із відпустки, одержаної за підробленим документом), не потрібно ні за ст. 358, ні за ст. 407. Ухилення від військової служби підробленням документів і виготовленням військовослужбовцем з такою самою метою підроблених документів для інших військовослужбовців повністю охоплюється ст. 409.

Якщо військовослужбовець перебуває за межами місця служби на підставі належного документа, але строк повернення його до місця служби обумовлений певними обставинами, то у разі їхньої зміни (наприклад, військовослужбовець був направлений у центральний шпиталь для проведення діагностики і можливого лікування, але після встановлення діагнозу виявилось, що лікування не є необхідним) військовослужбовець зобов'язаний негайно повернутися до місця служби. У разі невиконання ним цього обов'язку, подальше перебування його за межами місця служби слід розглядати як ухилення від служби і кваліфікувати за статтями 407 або 408.

Інший обман як форма ухилення військовослужбовця від військової служби полягає в тому, що військовослужбовець доводить до відома командира (начальника) завідомо

неправдиві відомості про певні події чи обставини або свідомо замовчує їх з метою ухилитися від військової служби. Це може бути подання рапорту з проханням надати короткочасну відпустку в зв'язку зі смертю близького родича, або неправдиві скарги на складні сімейні стосунки, які можуть стати підставою для переведення із віддаленого гарнізону в столицю, тощо. До іншого обману слід відносити й іншу, крім підроблення, фальсифікацію (підлог) документів та пред'явлення їх командиру (начальнику) як справжніх. Про поняття **обман** див. також коментар до статей 142, 190.

Давання військовослужбовцем неправомірної вигоди військовій службовій особі з метою отримати від неї дозвіл на відпустку слід кваліфікувати, залежно від тривалості відсутності військовослужбовця у військовій частині (місті служби), за ст. 407 і ст. 369 (військова службова особа у цьому випадку несе відповідальність за статтями 27 і 407 і ст. 368), а з метою залучити її до ухилення його від військової служби шляхом симуляції хвороби, підроблення документів або іншого обману – за статтями 409 і 369 (у цьому випадку військова службова особа несе відповідальність за статтями 27 і 409, 368).

У разі, якщо військовослужбовець, з метою отримати звільнення від обов'язків військової служби, організував направлення на його ім'я телеграми про смерть близького родича, на підставі якої йому була надана відпустка, а після закінчення відпустки до місця служби не повернувся і ухилився від військової служби, наприклад, тривалістю понад один місяць (з моменту закінчення строку, коли він повинен був повернутися із відпустки), його дії слід кваліфікувати за сукупністю злочинів, передбачених ч. 1 ст. 409 і ч. 3 ст. 407. При цьому ухилення від військової служби шляхом обману охоплює лише період, протягом якого військовослужбовцю було дозволено наказом про надання йому відпустки не виконувати обов'язки військової служби.

Якщо ж військовослужбовець вчинив ті самі дії з метою ухилитися від військової служби назавжди, а телеграма про смерть близького родича була йому необхідна для того, щоб виїхати із військової частини без перешкод і мати певний час для знаходження місця переховування, для працевлаштування, втечі за кордон тощо, ці дії, пов'язані з ухиленням від військової служби, є продовженням здійснення єдиного наміру і повністю охоплюються ст. 409. Закінчений злочин вони утворюють з моменту вчинення перших дій, спрямованих на досягнення мети ухилитися від військової служби.

Відмова від несення обов'язків військової служби – найбільш зухвала форма злочину, передбаченого ст. 409, – полягає в тому, що військовослужбовець відкрито, не вдаючись до обману, заявляє про своє небажання нести такі обов'язки та/або фактично припиняє їх виконувати. Тобто зазначена відмова може полягати й у бездіяльності – коли військовослужбовець, хоч і перебуває на території військової частини (у місці служби) (або, якщо він є, наприклад, особою офіцерського складу, систематично з'являється на службу), але демонстративно не виконує обов'язків військової служби, явно ігноруючи встановлений порядок її проходження.

Якщо військовослужбовець відмовляється під час бою діяти зброєю, відповідальність настає за ст. 429.

Ухилення від несення обов'язків військової служби незалежно від того, яким шляхом воно досягнуто, а також відмова від несення таких обов'язків вважаються закінченим злочином з моменту фактичного припинення несення обов'язків військової служби. Тривалість ухилення не має значення для кваліфікації і враховується тільки при призначенні покарання. Одна лише заява про небажання проходити військову службу без конкретних дій (бездіяльності), спрямованих на здійснення зазначеного наміру, не може розглядатися як відмова від несення обов'язків військової служби.

Особи, направлені для відбування покарання в дисциплінарний батальйон, є військовослужбовцями строкової служби, тому ухилення їх від військової служби до прибуття в дисциплінарний батальйон, а також під час відбування там покарання, слід кваліфікувати залежно від спрямованості умислу, способу та тривалості ухилення за статтями 407, 408 або 409.

3. **Суб'єктом** злочину є тільки військовослужбовець (незалежно від категорії). Проте суб'єктом відмови від несення обов'язків військової служби не можуть бути: курсант, у разі

відмови від подальшого навчання у військовому навчальному закладі, особа, яка проходить військову службу за контрактом, чи особа офіцерського складу, яка проходить кадрову військову службу – у разі небажання її проходити.

Особи, які мають релігійні переконання і належать до діючих відповідно до законодавства релігійних організацій, віровчення яких не допускає користування зброєю (адвентисти-реформісти, адвентисти сьомого дня, євангельські християни, євангельські християни-баптисти, покутники, свідки єгови та деякі інші), зазвичай проходять альтернативну службу і не можуть стати суб'єктами цього злочину. Але в умовах воєнного або надзвичайного стану можуть бути встановлені окремі обмеження права на альтернативну службу. У цьому разі відмова від несення обов'язків військової служби може бути вчинена й особою, яка, маючи в звичайних умовах право на альтернативну службу, в цих надзвичайних умовах призвана на військову.

4. З суб'єктивної сторони злочин характеризується прямим умислом.

Якщо військовослужбовець під час несення вартової служби вчинив самокалічення, наприклад з метою інсценування нападу на нього й одержання заохочення, він має нести відповідальність тільки за порушення правил вартової служби. Не несе кримінальну відповідальність і військовослужбовець, який хоч і вчинив самокалічення, але умисел його був спрямований на самогубство.

5. Про **кваліфікуючі та особливо кваліфікуючі ознаки** цього злочину див. коментар до ст. 401.

Перелік релігійних організацій, віровчення яких не допускає користування зброєю. Затв. постановою КМ №2066 від 10.11.1999.

Стаття 410. Викрадення, привласнення, вимагання військовослужбовцем зброї, бойових припасів, вибухових або інших бойових речовин, засобів пересування, військової та спеціальної техніки чи іншого військового майна, а також заволодіння ними шляхом шахрайства або зловживання службовим становищем

1. Викрадення, привласнення, вимагання військовослужбовцем зброї, бойових припасів, вибухових або інших бойових речовин, засобів пересування, військової та спеціальної техніки чи іншого військового майна або заволодіння ними шляхом шахрайства –

караються позбавленням волі на строк від трьох до восьми років.

2. Ті самі дії, вчинені військовою службовою особою із зловживанням службовим становищем, або повторно, або за попередньою змовою групою осіб, або такі, що заповділяли істотну шкоду, –

караються позбавленням волі на строк від п'яти до десяти років.

3. Дії, передбачені частинами першою або другою цієї статті, якщо вони вчинені в умовах особливого періоду, крім воєнного стану, –

караються позбавленням волі на строк від п'яти до дванадцяти років.

4. Дії, передбачені частинами першою або другою цієї статті, якщо вони вчинені в умовах воєнного стану або в бойовій обстановці, розбій з метою заволодіння зброєю, бойовими припасами, вибуховими чи іншими бойовими речовинами, засобами пересування, військовою та спеціальною технікою, а також вимагання цих предметів, поєднане з насильством, небезпечним для життя і здоров'я потерпілого, –

караються позбавленням волі на строк від десяти до п'ятнадцяти років.

(Стаття 410 в редакції Закону №194-VIII від 12.02.2015.)

1. Злочин, передбачений ст. 410, посягає одночасно на **кілька об'єктів**: порядок несення військової служби і право власності, а також – альтернативно – на громадську безпеку, безпеку руху та експлуатації транспорту, здоров'я населення, авторитет органів державної влади. Тому незаконне заволодіння військовим майном не потрібно додатково кваліфікувати за статтями 185–187, 189–191, а також статтями 262, 278, 289, 308, 312, 313, 357 – коли вогнепальна зброя, боєприпаси, вибухові речовини, вибухові пристрої, радіоактивні матеріали, залізничний рухомий склад, повітряні, морські, річкові судна, транспортні засоби, наркотичні засоби, психотропні речовини, їхні аналоги, прекурсори, обладнання, призначене для виготовлення наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів, документи, штампи, печатки є предметами військового майна.

Факультативним додатковим об'єктом злочину можуть бути, у тому числі одночасно: нормальний порядок здійснення службової діяльності, життя чи здоров'я особи. Це означає,

що заподіяння певного ступеню шкоди нормальному порядку здійснення службової діяльності, життю чи здоров'ю особи охоплюються частиною 2 або 4 ст. 410 і не потребують додаткової кваліфікації за іншими статтями КК, зокрема за статтями 121, 122, 125, 129, 364, 426.

2. Предметом злочину є:

1) зброя. У ст. 410 поняття **зброя** охоплює всі можливі види зброї, які належать до військового майна і можуть використовуватися військовослужбовцями різних військових формувань під час виконання обов'язків з військової служби (зокрема для ураження живої цілі). Це:

- будь-яка вогнепальна зброя – артилерійська (гармати, гаубиці, міномети, пускові установки протитанкових ракет, що керуються, реактивні системи залпового вогню, реактивні бомбомети, реактивні торпедні апарати тощо) та стрілецька (автомати, кулемети, револьвери, пістолети, пістолети-кулемети, гвинтівки, карабіни), а також гранатомети;
- інші звичайні засоби ураження, зокрема мінна та запалювальна зброя;
- ядерна, хімічна, біологічна, лазерна, інфразвукова, радіологічна та інші види зброї масового знищення, у тому числі нові їхні види (скажімо, зброя об'ємного вибуху);
- холодна зброя – предмети, які відповідають стандартним зразкам такої зброї, справляють колючий, колючо-ріжучий, рубаючий, роздроблюючий або ударний ефект і конструктивно призначені для ураження живої цілі за допомогою м'язової сили людини або дії механічного пристрою (наприклад, багнет, кортик, шашка);
- газова зброя нервово-паралітичної дії;
- вибухова зброя (вона охоплюється поняттями «вибухові або інші бойові речовини» або «бойові припаси»).

Не визнаються зброєю в розумінні ст. 410: сигнальні, стартові, будівельні, газові пістолети (револьвери); пристрої для відстрілу патронів, споряджених гумовими чи аналогічними за своїми властивостями металевими снарядами не смертельної дії; ракетниці, вибухові пакети та інші імітаційно-піротехнічні та освітлювальні засоби, які не містять вибухових речовин і сумішей та не здатні до вибуху; навчальна зброя; мисливська зброя; предмети, які визнаються законодавством України спеціальними засобами, у тому числі ті, що застосовуються військовослужбовцями ВСПЗС (гумові кийки, ручні газові гранати тощо); службові собаки. Незаконне заволодіння такими предметами може кваліфікуватися за ст. 410 як заволодіння іншим військовим майном.

Зброя може бути виготовлена заводським або іншим способом, знаходитися на озброєнні військових формувань України або бути знятим з нього та з виробництва, бути повністю справною або мати дефекти, які не впливають на її бойові властивості.

Незаконне заволодіння завідомо несправною зброєю (наприклад, навчальною) і приведення її в придатний до використання за призначенням стан необхідно кваліфікувати за статтями 410 і 263 як заволодіння військовим майном та незаконне виготовлення вогнепальної зброї. Так само мають кваліфікуватися дії винного й у разі, коли для виготовлення придатної до використання зброї частина деталей була ним викрадена, а решта виготовлена самостійно чи придбана будь-яким іншим чином.

Про поняття **зброя** див. також Загальні положення до цього розділу.

2) **бойові припаси** – частина (вид) озброєння, безпосередньо призначена для ураження живої сили противника, знищення його бойової техніки, руйнування укріплень, споруд і виконання спеціальних завдань. Це артилерійські, реактивні снаряди, бойові частини ракет і торпед, патрони до військової стрілецької зброї, гранати, авіаційні і глибинні бомби, інженерні і морські міни, підіривні заряди, димові шашки та інші вироби в зібраному вигляді, споряджені вибуховою речовиною і призначені для стрільби з вогнепальної зброї чи для вчинення вибуху.

Боеприпасами мають визнаватися й імітаційно-піротехнічні вироби, освітлювальні засоби та вибухові пакети, які містять речовини, здатні до вибуху (тротил, гексоген, тетрил), і можуть бути приведені до дії без додаткових пристосувань, а також вибухові прилади кустарного виготовлення. Проте боеприпасами не визнають навчальні та холості гранати, бомби, міни, а також стріли до арбалету чи подібних до нього видів холодної зброї (останні є складовою частиною такої зброї).

Викрадення складових частин, деталей чи вузлів, комплект яких дає змогу виготовити придатні до використання зброю чи бойові припаси, слід розцінювати як закінчений злочин і кваліфікувати за ст. 410 як незаконне заволодіння зброєю (бойовими припасами);

3) вибухові або інші бойові речовини. **Вибухові речовини** – це хімічні сполуки чи суміші, здатні під впливом зовнішнього імпульсу до самопоширення з великою швидкістю хімічної реакції з утворенням газоподібних продуктів та виділенням тепла. До них належать порох, динаміт, тротил, нітрогліцерин та інші хімічні речовини, їхні сполуки або суміші, здатні вибухнути без надходження кисню. Отже, засоби ініціювання, тобто зовнішні джерела імпульсу для здійснення вибуху (наприклад, вогнепровідні та детонаційні шнури, електродетонатори, капсули-детонатори, запалювальні трубки), законодавством до вибухових речовин не відносяться. За умови, що вони призначені для вчинення вибуху, їх можна віднести до боеприпасів.

Крім вибухових, до **інших бойових речовин** можна віднести бойові отруйні речовини – сполуки, що використовуються для спорядження хімічних (фосген, хлорпикрин, іприт, зарін, зоман тощо) та біологічних боеприпасів (біологічні агенти), частину так званих виробів спецхімії (піротехнічні суміші, ракетні палива та вироби на їх основі) тощо.

Основною характерною ознакою зброї, бойових припасів, вибухових речовин є їх призначення – ураження живої цілі, знищення чи пошкодження оточуючого середовища;

4) засоби пересування;

5) військова та спеціальна техніка. Поняття «**військова та спеціальна техніка**» частково охоплює собою поняття «зброя», «бойові припаси» і «**засоби пересування**». Останнє ж є юридичним синонімом поняття «транспортні засоби» і означає механічні пристрої, обладнані двигуном і призначені для перевезення людей або вантажу, у тому числі ті, на яких встановлено спеціальне обладнання або механізм, або для виконання спеціальних функцій (будівельних, ремонтних, медичних тощо), а також причепи та напівпричепи до них. У військових формуваннях до них належать призначені для використання при безпосередньому виконанні бойових і спеціальних завдань, зокрема: а) транспортні машини: легкові та вантажні автомашини, автобуси, мотоцикли; б) спеціальні машини: автокрани, грейдери, трактори, бульдозери, санітарні машини, пересувні ремонтні майстерні; в) бойові машини: танки, броньовики, самохідні установки, машини з пересувними командними пунктами; г) відомчий залізничний рухомий состав; д) відомчий повітряний транспорт: гелікоптери, літаки, планери, аеростати; е) підводні човни, авіаносці, крейсери, міноносці, катери та інші військові кораблі, машини-амфібії, плавучі бази, буксири, баржі тощо;

б) інше військове майно. Предметом злочину, передбаченого ст. 410, є лише такі види зброї, бойових припасів, вибухових або інших бойових речовин, засобів пересування, військової та спеціальної техніки, які належать до військового майна. Крім зазначених предметів, до **іншого військового майна** можна віднести апаратуру керування вогнем, засоби зв'язку, спеціальну техніку інженерних військ і військ радіаційно-хімічного і біологічного захисту, спеціальне електронне, броньоване, захисне обладнання, спеціальні й індивідуальні засоби захисту від зброї масового знищення, пально-мастильні матеріали, продовольство, аеродромне, шкіперське, речове, культурно-просвітницьке, медичне, ветеринарне, хімічне, інженерне майно тощо.

Військове майно взагалі – це державне майно, закріплене за військовими частинами, закладами, установами та організаціями. Військове майно закріплюється за військовими частинами, закладами, установами та організаціями ЗС та інших військових формувань на праві оперативного управління, а також може потрапити в їхню власність або розпорядження в результаті ведення ними господарської діяльності: виробництва продукції, виконання робіт і надання послуг, ведення підсобних господарств, отримання в оренду певних видів рухомого та нерухомого майна.

Видами військового майна є також земельні ділянки, будівлі і споруди, інше нерухоме майно. Викрасти, привласнити такі види військового майна, заволодіти ними шляхом розбою практично неможливо. Захоплення державних будівель чи споруд, що забезпечують

діяльність військових установ, які є органами державної влади, з метою незаконного користування ними або перешкоджання нормальній роботі підприємств і установ, кваліфікується за ст. 341, а якщо такі дії посягають на основи національної безпеки України і полягають у перешкоджанні законній діяльності Збройних Сил України чи іншого військового формування в особливий період – за ст. 114-1 КК.

Водночас незаконне заволодіння земельними ділянками, іншим нерухомим майном або правом на таке майно шляхом шахрайства і вимагання, а також шляхом зловживання службовим становищем цілком можливо і такі дії можуть бути кваліфіковані за ст. 410. Предметом вимагання військового майна можуть бути також будь-які дії майнового характеру. Про **право на майно і дії майнового характеру** як предмет вимагання і шахрайства див. коментар до статей 189 і 190.

За конструкцією складу, предметом злочину, якщо він вчинений у формі розбою або у формі вимагання, обтяженого насильством, небезпечним для життя та здоров'я потерпілого (ч. 3 ст. 410), інше військове майно не є. Тому розбій з метою заволодіння іншими видами військового майна, крім прямо названих в ч. 3 ст. 410, слід кваліфікувати за ст. 187 або за ч. 3 ст. 262 (щодо радіоактивних матеріалів), за ч. 3 ст. 308 (щодо наркотичних засобів, психотропних речовин або їхніх аналогів) чи ч. 3 ст. 313 (щодо обладнання для виготовлення наркотичних засобів, психотропних речовин або їхніх аналогів), а вимагання інших видів майна, крім перелічених у ч. 3 ст. 410, поєднане з насильством, небезпечним для життя та здоров'я потерпілого, – за ч. 3 ст. 189 або, відповідно, за ч. 3 ст. 262, ч. 3 ст. 308 чи ч. 3 ст. 313.

Предметом шахрайства і вимагання, передбачених ст. 410, є не тільки військове майно, а й право на нього, а предметом вимагання, крім того, і будь-які дії майнового характеру.

3. Потерпілим від викрадення військового майна шляхом грабежу, вимагання, розбою може бути як інший військовослужбовець, так і цивільна особа (зокрема службова, матеріально-відповідальна особа, особа, яка виконує обов'язки з несення вартової чи внутрішньої служби тощо), а також юридична особа (зокрема військова частина, установа) або держава.

4. З об'єктивної сторони цей злочин характеризується діянням (діями) у таких формах:

1) викрадення військового майна. Терміном **«викрадення»** охоплюється вилучення військового майна шляхом крадіжки і грабежу (див. статті 185 і 186 КК);

2) привласнення військового майна. За розтрату військового майна відповідальність військовослужбовця має наставати за ст. 191 КК, а за викрадення електричної або теплової енергії (якщо така є видом військового майна), що завдало значної шкоди, – за ст. 188-1;

3) вимагання військового майна;

4) заволодіння військовим майном шляхом шахрайства (ч. 1 ст. 410);

5) заволодіння ним військовою службовою особою із зловживанням службовим становищем (ч. 2 ст. 410). Якщо читати закон буквально, що частиною 2 ст. 410 передбачена відповідальність за «ті самі дії», тобто за вчинені військовою службовою особою: 1) викрадення військового майна із зловживанням службовим становищем; 2) привласнення військового майна із зловживанням службовим становищем; 3) вимагання військового майна із зловживанням службовим становищем і 4) заволодіння військовим майном шляхом шахрайства із зловживанням службовим становищем. Це помилка законодавця. До того ж за розтрату військового майна відповідальність не встановлено взагалі;

6) розбій з метою заволодіння окремими видами військового майна – зброєю, бойовими припасами, вибуховими чи іншими бойовими речовинами, засобами пересування, військовою та спеціальною технікою (ч. 3 ст. 410).

Про моменти закінчення посягання в різних формах зазначених дій див. коментар до статей 185, 186, 187, 189, 190 і 191.

Ознака вчинення злочину **військовою службовою особою із зловживанням службовим становищем** передбачає, що зазначена особа для заволодіння військовим майном використовує своє службове становище (наприклад, службове становище полегшує їй проникнення до місць зберігання майна, дає змогу усунути певні перешкоди тощо). Якщо ж військова

службова особа вчинює, наприклад, викрадення військового майна шляхом грабежу або вимагає таке майно чи вчинює розбій з метою заволодіння ним, але свій правовий статус не використовує, то зазначена ознака не застосовується.

Зловживання службовим становищем – це умисне використання військовою службовою особою всупереч інтересам служби своїх прав і можливостей, пов'язаних із займаною посадою. Такі дії хоч і перебувають у межах службових повноважень військової службової особи, проте вчинюються нею незаконно (на порушення встановленого порядку). Суд повинен зазначити, в чому саме полягає зловживання службовим становищем (посилаючись при цьому на конкретні пункти, статті нормативно-правових актів, які розкривають коло повноважень службової особи).

Про поняття **викрадення, привласнення, вимагання, шахрайство, заволодіння майном шляхом зловживання службовим становищем, розбій** див. коментар до статей 185–191.

Заволодіння військовою службовою особою шляхом зловживання своїм службовим становищем майном, яке не є військовим майном, кваліфікується за частинами 2–5 ст. 191.

Викрадення військового майна, вчинене чатовим із охоронюваного ним об'єкта, потребує кваліфікації за сукупністю злочинів, передбачених статтями 410 і 418. Якщо чатовий попередньо домовився про крадіжку майна з іншими військовослужбовцями і під час несення служби допустив їх з цією метою на пост, він несе відповідальність за ст. 418 і ч. 2 ст. 410 (за ознакою вчинення злочину за попередньою змовою групою осіб).

Заволодіння військовослужбовцем зброєю шляхом крадіжки, грабежу, розбою, шахрайства, привласнення, вимагання або зловживання службовим становищем з наступним дезертирством кваліфікується за сукупністю злочинів, передбачених ч. 2 ст. 408 і частинами 1, 2 або 3 ст. 410.

Якщо зброя була видана військовослужбовцю для постійного носіння (коли такий військовослужбовець є, наприклад, водночас працівником правоохоронного органу) або для виконання навчальних вправ з нею, навчальної стрільби, чищення, або зброя потрапила до військовослужбовця в результаті розтрати зброї, вчиненої іншою особою тощо, дезертирство з такою зброєю кваліфікується тільки за ч. 2 ст. 408. У разі залишення місця несення відповідної спеціальної служби і дезертирства зі зброєю, виданою для виконання обов'язків з несення вартової (вахтової), прикордонної, внутрішньої служби, патрулювання або бойового чергування, діяння винної особи кваліфікується за сукупністю злочинів, передбачених ч. 2 ст. 408 і статтями 418, 419, 420 або 421.

5. Суб'єкт злочину – спеціальний. Це осудна особа, яка досягла 16-річного віку і є, з огляду на пряму вказівку законодавця, військовослужбовцем ЗС, СБ, Державної прикордонної служби, Національної гвардії та інших військових формувань, утворених відповідно до законів України, Державної спеціальної служби транспорту, Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України (див. ч. 2 ст. 401). Оскільки у ст. 410 прямо вказано на суб'єкта як військовослужбовця, то ним не може бути військовозобов'язаний. Військовозобов'язаний за вчинення під час проходження зборів дій, передбачених ст. 410, несе відповідальність, залежно від предмета злочину, за ст. 262 або статтями 185–191, 308, 313 тощо.

Суб'єктом злочинів, передбачених частинами 2–4 ст. 410, вчинених із зловживанням службовим становищем, є військова службова особа. Поняття **військових службових осіб** (ч. 2 ст. 410) міститься в п. 1 примітки до ст. 425.

Виконавцем викрадення військового майна шляхом зловживання військовою службовою особою службовим становищем та співвиконавцем цього злочину може бути тільки військова службова особа, а іншим співучасником – як військова службова особа, так і інший військовослужбовець, а також цивільна особа, у тому числі службова.

6. Суб'єктивна сторона злочину характеризується умисною формою вини, а розбій – також **метою** заволодіння визначеними видами військового майна (зброєю, бойовими припасами, вибуховими чи іншими бойовими речовинами, засобами пересування, військовою та спеціальною технікою). Умисел означає, що винна особа: а) усвідомлює, що вона здійснює

викрадення, привласнення, вимагання, розбій тощо; б) передбачає суспільно небезпечні наслідки цих дій, які можуть настати для військового правопорядку і права власності, а також для громадської безпеки (у разі викрадення, привласнення тощо зброї, боєприпасів, бойових речовин), безпеки руху та експлуатації транспорту (у разі викрадення, привласнення засобів пересування) і в) бажає або свідомо припускає настання таких наслідків.

У тих випадках, коли, крім простого бажання чи свідомого припущення настання вказаних наслідків для військового правопорядку, особа діє з мотивів підриву основ національної безпеки України, то діяння може бути кваліфіковане, наприклад, як залишення ворогові бойової та спеціальної техніки чи інших засобів ведення війни, вчинене з метою сприяння ворогові, тобто державна зрада (ст. 111), або як перешкоджання законній діяльності військових формувань в особливий період (ст. 114-1).

При вчиненні злочинів, передбачених частинами 2, 3 і 4 ст. 410, особа повинна усвідомлювати, відповідно, що: 1) вона діє, зловживаючи своїм службовим становищем; 2) вона діє повторно; 3) вона діє за попередньою змовою з іншими особами; 4) її дії заподіюють істотну шкоду. Психічне ставлення до істотної шкоди може бути як умисним (тільки непрямий умисел), так і необережним. Прямий умисел до заподіяння істотної шкоди виключається, оскільки особа не може бажати настання наслідків, які не конкретизовані в законі і, відповідно, не можуть бути конкретизованими в її свідомості; 5) вона діє в умовах особливого періоду; 6) вона діє в умовах воєнного стану чи в бойовій обстановці.

Мотивом злочину може бути користь, помста тощо, але на кваліфікацію злочину мотив не впливає.

7. Особливо кваліфікованим видом вимагання військового майна є вимагання, поєднане з насильством, небезпечним для життя та здоров'я потерпілого (ч. 3 ст. 410). Про поняття такого вимагання див. коментар до ст. 189.

Незаконне заволодіння вогнепальною зброєю, бойовими припасами, вибуховими речовинами слід визнавати **повторним** у разі вчинення його особою, яка раніше вчинила злочин, передбачений ст. 410 або ст. 262, незалежно від того, чи було її за це засуджено, а також чи була вона виконавцем чи іншим співучасником такого злочину. За ознакою повторності за ч. 2 ст. 410 слід кваліфікувати також передбачені ч. 1 цієї статті дії, вчинені після розбійного нападу або вимагання, поєднаного з насильством.

Згідно з п. 2 примітки до ст. 289, під повторністю у цій статті слід розуміти незаконне заволодіння транспортним засобом особою, яка раніше вчинила таке саме діяння або злочин, передбачений статтями 185, 186, 187, 189–191, 262, 410 КК. Незважаючи на це, оскільки немає прямої вказівки законодавця, вчинення злочину, передбаченого ст. 410, особою, яка раніше вчинила злочин, передбачений статтями 185–187, 189–191, 262, 289 КК, не є повторністю (див. ч. 3 ст. 32).

Згідно із п. 2 примітки до ст. 425, у статтях 425 та 426 цього Кодексу **істотною шкодою**, якщо вона полягає в завданні матеріальних збитків, вважається така шкода, яка в 250 і більше разів перевищує нмдг. Згідно з п. 5 розділу XX Перехідних положень ПК, для цілей застосування норм адміністративного та кримінального законодавства в частині кваліфікації злочинів або правопорушень сума нмдг встановлюється на рівні податкової соціальної пільги. Останню ж підпункт 169.1.1. пункту 169.1 статті 169 розділу IV ПК (зі змінами, внесеними згідно із Законом №909-VIII від 24.12.2015) визначає у розмірі 50 відсотків прожиткового мінімуму для працездатної особи (на місяць), встановленому на 1 січня звітного податкового року. Як орієнтир такий розмір істотної шкоди можна використовувати і у ст. 410.

В інших статтях КК істотною шкодою у цій статті, якщо вона полягає у заподіянні матеріальних збитків, вважається така шкода, яка: у 250 і більше разів перевищує нмдг (примітка до ст. 248); в 100 і більше разів перевищує нмдг (примітка до ст. 182 і п. 3 примітки до ст. 364, який поширюється на статті 364, 364-1, 365, 365-2, 367). Проте у ч. 1 ст. 248, ч. 1 ст. 364-1, ч. 1 ст. 365-2, ч. 1 ст. 367, в яких згадується про істотну шкоду, йдеться про злочини невеликої тяжкості, а у ч. 2 ст. 182, ч. 1 ст. 364, ч. 1 ст. 365, – про злочини середньої тяжкості.

На відміну від цього, ч. 2 ст. 410 передбачає тяжкий злочин. Тому логічно, що розмір істотної шкоди в цій нормі має бути вищим за 250 нмдг.

Крім того, під істотною шкодою у ч. 2 ст. 410 слід розуміти такі наслідки викрадення, привласнення, вимагання військового майна або заволодіння ним шляхом шахрайства, як приведення у непридатність військової техніки, неможливість виконання частиною (підрозділом) бойового завдання тощо. Проте створення загрози, скажімо, невиконання бойового завдання через крадіжку кількох маскувальних халатів не може визнаватися істотною шкодою.

Вчинення злочину, передбаченого ст. 410, шляхом проникнення до приміщення, сховища, застосування насильства при відкритому викраденні військового майна, вчинення викрадення, привласнення, вимагання, заволодіння майна шляхом шахрайства, зловживання службовим становищем або розбою у великих чи особливо великих розмірах, або вчинення шахрайства з використанням електронно-обчислювальної техніки додаткової кваліфікації за відповідними частинами статей 185–191, 262, 278, 289, 308, 312, 313, 357 не потребують.

Проте вчинене шляхом крадіжки, шахрайства, привласнення чи розтрата заволодіння військовим майном вартістю до 0,2 НМДГ тягне адміністративну відповідальність за ст. 51 КАП.

Про інші **кваліфікуючі та особливо кваліфікуючі ознаки** цього злочину див. також коментар до ст. 401.

7. Оскільки незаконне заволодіння вогнепальною зброєю, бойовими припасами, вибуховими речовинами є самостійним складом злочину, то подальші їх носіння, зберігання, ремонт, передача чи збут утворюють реальну сукупність злочинів, передбачених ст. 410 та ч. 1 ст. 263.

Якщо викрадення вогнепальної зброї, бойових припасів, вибухових речовин та їх незаконне носіння, зберігання, передача чи збут здійснені для вчинення іншого злочину, то такі дії мають кваліфікуватися за сукупністю злочинів, передбачених відповідною частиною ст. 410 і ч. 1 ст. 263, а також як готування чи замах до вчинення іншого злочину.

Закон «Про господарську діяльність у Збройних Силах України» від 21.09.1999 (ст. 1).

Закон «Про правовий режим майна у Збройних Силах України» від 21.09.1999 (статті 1 і 3).

Закон «Про державну підтримку підприємств, науково-дослідних інститутів і організацій, які розробляють та виготовляють боєприпаси, їх елементи та вироби спеціалізації» від 21.09.2000 (ст. 1).

Закон «Про Збройні Сили України» в редакції від 5.10.2000 (ст. 14).

Закон «Про поводження з вибуховими матеріалами промислового призначення» від 23.12.2004.

Положення про порядок речового забезпечення військовослужбовців Збройних Сил та інших військових формувань у мирний час. Затв. постановою КМ №1444 від 28.10.2004.

Положення про військове (корабельне) господарство Збройних Сил України. Затв. наказом МО №300 від 16.07.1997.

Порядок відпуску речового майна військовим частинам та застосування норм забезпечення військовослужбовців Збройних Сил України речовим майном у мирний час. Затв. наказом МО №45 від 31.01.2006.

Стаття 411. Умисне знищення або пошкодження військового майна

1. Умисне знищення або пошкодження зброї, бойових припасів, засобів пересування, військової та спеціальної техніки чи іншого військового майна –

караються службовим обмеженням на строк до двох років або триманням у дисциплінарному батальйоні на той самий строк, або позбавленням волі на строк до трьох років.

2. Ті самі дії, вчинені шляхом підпалу або іншим загальнонебезпечним способом, або якщо вони спричинили загибель людей чи інші тяжкі наслідки, –

караються позбавленням волі на строк від трьох до восьми років.

3. Дії, передбачені частинами першою або другою цієї статті, вчинені в умовах особливого періоду, крім воєнного стану, –

караються позбавленням волі на строк від п'яти до восьми років.

4. Дії, передбачені частинами першою або другою цієї статті, вчинені в умовах воєнного стану або в бойовій обстановці, –

караються позбавленням волі на строк від п'яти до десяти років.

(Стаття 411 в редакції Закону №194-VIII від 12.02.2015.)

1. Основним безпосереднім **об'єктом** злочину є порядок здійснення права власності щодо військового майна. Його додатковим факультативним об'єктом можуть бути життя та здоров'я особи, довкілля тощо.

2. **Предмет** злочину – зброя, бойові припаси, засоби пересування, військова та спеціальна техніка та інше військове майно. Відповідні поняття визначені у коментарі до ст. 410. Проте поняття *майно* у диспозиції ст. 411 має дещо інше значення, ніж у диспозиціях ст. 410. Адже, як правило, неможливим є викрадення чи привласнення нерухомого військового майна, заволодіння ним шляхом шахрайства. Знищення ж відповідних об'єктів або їхнє пошкодження є цілком можливим. З другого боку, можна вимагати право на військове майно, але знищити чи пошкодити таке право неможливо. Особливим видом військового майна, знищення якого має суттєві негативні наслідки, є бойовий прапор – символ честі, доблесті, слави військової частини, почесний знак, що визначає особливості її бойового призначення, історії та заслуг.

Предметом злочину може бути будь-яке військове майно, крім окремих його видів, знищення чи пошкодження яких передбачено відповідними статтями Особливої частини КК як спеціальний вид знищення чи пошкодження майна (у тому числі такого, що може бути військовим). Так, відповідальність за іншими статтями за наявності інших необхідних ознак тягне знищення (зруйнування) чи пошкодження (зіпсуття) таких видів військового майна: за ст. 113 – об'єктів, які мають велике оборонне чи народногосподарське значення; за ст. 179 – релігійних святинь; за ст. 265 – радіоактивних матеріалів; за ст. 277 – шляхів сполучення, споруд на них, рухомого складу або суден, засобів зв'язку чи сигналізації; за ст. 298 – пам'яток історії та культури; за ст. 338 – Державного Прапора України; за ст. 357 – офіційних документів, штампів і печаток, що перебувають у військових частинах чи установах тощо. Умисне знищення (пошкодження) військовослужбовцем майна, яке не є військовим і не належить до спеціальних видів майна, зазвичай кваліфікується за ст. 194.

Взагалі предметом знищення чи пошкодження майна може виступати тільки чуже майно. Військове майно завжди є чужим для будь-якого військовослужбовця. Для кваліфікації злочину за ст. 411 не має значення, належить військово майно військовій частині (установі), в якій проходить службу даний військовослужбовець, чи іншій військовій частині (установі). Умисне знищення або пошкодження військовослужбовцем предметів обмундирування або спорядження, виданих йому в приватну власність, не є злочином.

Умисне знищення або пошкодження військового майна, що перебуває у власності військових формувань інших держав, міжнародних організацій на території України, кваліфікується за ст. 194: такі дії посягають на право власності на чуже майно, але не спричинюють шкоди встановленому в Україні порядку несення військової служби.

У разі, якщо знищення чи пошкодження військового майна відповідно до закону не тягне кримінальної відповідальності (див. ч. 2 ст. 9 КАП), таке діяння може, згідно з правилами ст. 15 КАП, потягнути адміністративну або дисциплінарну відповідальність військовослужбовця чи військовозобов'язаного. Це стосується, зокрема, правопорушень, передбачених статтями 103-2, 104, 109, 111, 114, 139, 147 КАП.

3. **Об'єктивна сторона** злочину характеризується діями, наслідками у вигляді знищення або пошкодження військового майна та причинним зв'язком між зазначеними діями і наслідками.

За конструкцією диспозиції ч. 1 ст. 411 виділяється одна форма злочину: знищення або пошкодження військового майна, вчинене будь-яким способом (крім загальнонебезпечного). Таким чином, спосіб вчинення злочину (підпал або інший загальнонебезпечний спосіб), а також тяжкі наслідки є **кваліфікуючими ознаками** складу цього злочину (ч. 2 ст. 411).

Словосполучення «знищення або пошкодження» слід розглядати як таке, що стосується як діяння, так і його наслідків. Про поняття *знищення* та *пошкодження* майна див. коментар до ст. 194.

Кваліфікація за сукупністю злочинів, що полягають у викраденні військового майна, і злочинів, що полягають у його знищенні або пошкодженні, можлива лише в разі реальної сукупності. Це характерно, наприклад, для випадків, коли майно знищується з метою знешкодити докази вчиненого викрадення для утруднення розкриття злочину (скажімо, особа підпалює горище казарми, де вона заховала викрадене нею майно), коли знищення одного майна є способом готування для викрадення іншого (особа пошкоджує систему сигналізації

з метою безперешкодного проникнення до сховища), або коли викрадення певного майна неможливе без пошкодження іншого, частиною якого є викрадене майно.

Якщо ж військовослужбовець знищує раніше викрадене ним майно як непотрібне йому, ці дії кваліфікуються тільки як викрадення, оскільки на момент знищення такого майна він, хоча й незаконно, але вже здійснює володіння ним.

Знищення або пошкодження військовослужбовцем військового майна, яке він зобов'язаний охороняти під час несення вартової (вахтової) або внутрішньої служби, кваліфікується за сукупністю злочинів, передбачених статтями 411 і 418 або 421.

4. **Суб'єкт** злочину – будь-який військовослужбовець, а так само військовозобов'язаний під час проходження ним відповідних зборів.

5. **Суб'єктивна сторона** злочину характеризується прямим умислом. Проте тільки небережним може бути ставлення винного до наслідків у вигляді загибелі людей чи інших тяжких наслідків (ч. 2 ст. 411).

У разі умисного ставлення особи до наслідків у вигляді загибелі людей (наприклад, коли знищення військового майна є способом вбивства) вчинене потребує додаткової кваліфікації за статтею КК, яка передбачає умисне вбивство, а у вигляді умисного тяжкого чи середньої тяжкості тілесного ушкодження, – відповідно за статтями 121 чи 122.

Якщо військовослужбовець вважає, що ним знищується (пошкоджується) військове майно, а насправді воно таким не є, відповідальність настає за замах на знищення (пошкодження) військового майна. Навпаки, як замах на знищення іншого чужого майна (крім окремих його видів, про що йшлося вище) за статтями 15 і 194 кваліфікується знищення (пошкодження) військового майна, якщо винний вважав, що воно не є військовим.

Мета і мотиви не є обов'язковими ознаками цього злочину, але наявність їх може свідчити про необхідність кваліфікувати знищення або пошкодження військового майна за іншими статтями КК (наприклад, за ст. 113).

6. **Підпал** – це свідоме спричинення пожежі застосуванням джерела вогню до певних об'єктів. Під знищенням або пошкодженням майна шляхом підпалу в цій статті розуміється знищення або пошкодження цього майна вогнем у випадках, коли такий підпал є загальнонебезпечним, тобто він створює загрозу життю та здоров'ю людей або заподіяння значних матеріальних збитків. Тому умисне знищення або пошкодження майна вогнем, котре не створювало такої загрози (наприклад, спалення речі у багатті), слід кваліфікувати за ч. 1 ст. 411.

До **інших загальнонебезпечних способів** знищення або пошкодження майна можна віднести, скажімо, вчинення вибуху, затоплення чи організацію катастрофи, застосування отрути для отруєння собак, коней, інших тварин, що використовуються військовими формуваннями, забруднення приміщень небезпечними відходами тощо.

Сама загальнонебезпечність способу багато в чому залежить як від факту створення небезпеки для життя чи здоров'я громадян, так і від властивостей того чи іншого майна. Наприклад, загальнонебезпечним способом знищення архіву чи бібліотеки мають визнаватися їхній підпал або затоплення їх водою. Водночас затоплення водою військового стрільнища може і не бути визнане загальнонебезпечним.

Про інші **кваліфікуючі та особливо кваліфікуючі ознаки** цього злочину див. також коментар до ст. 401.

7. Умисне знищення або пошкодження військового майна в деяких випадках не може розглядатися як протиправне діяння. Насамперед це стосується випадків, коли воно вчинене у стані крайньої необхідності (ст. 39) або в умовах виправданого ризику (ст. 42).

Порядок розслідування та ведення обліку нещасних випадків з військовослужбовцями Служби безпеки України. Затв. наказом СБ №443 від 12.12.2002.

Інструкція про порядок розслідування та ведення обліку нещасних випадків та аварій у Державній прикордонній службі України. Затв. наказом Адміністрації ДПС №282 від 11.04.2006.

Інструкція про розслідування та облік нещасних випадків, професійних захворювань і аварій у Збройних Силах України. Затв. наказом МО №36 від 6.02.2001.

Стаття 412. Необережне знищення або пошкодження військового майна

1. Необережне знищення або пошкодження зброї, бойових припасів, засобів пересування, військової і спеціальної техніки чи іншого військового майна, що заподіяло шкоду у великих розмірах, – караються штрафом до п'ятдесяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або службовим обмеженням на строк до двох років, або триманням у дисциплінарному батальйоні на строк до одного року.

2. Ті самі діяння, якщо вони спричинили загибель людей або інші тяжкі наслідки, – караються триманням у дисциплінарному батальйоні на строк до двох років або позбавленням волі на строк до трьох років.

1. **Об'єкт** цього злочину та його **предмет** збігаються з об'єктом та предметом злочину, передбаченого ст. 411. Необережне знищення або пошкодження чужого майна, яке не є військовим, якщо це спричинило загибель людей або заподіяння тяжких тілесних ушкоджень, кваліфікується за ст. 196.

2. **Об'єктивна сторона** злочину характеризується діями, наслідками у вигляді знищення або пошкодження майна, що заподіяло шкоду у великих розмірах, і причиновим зв'язком між зазначеними діями і наслідками.

Під **шкодою у великих розмірах** тут слід розуміти саме матеріальну шкоду: прями збитки та упущену вигоду. Чи заподіяло вчинення злочину шкоду у великому розмірі, є питанням факту і має вирішуватися слідчим, прокурором та судом залежно від конкретних обставин справи. При цьому мають враховуватися загальна і військова цінність, унікальність майна тощо.

Про відмежування цього злочину від зіпсування ввірених для службового користування зброї, бойових припасів, засобів пересування, предметів постачання або іншого військового майна внаслідок порушення правил їх зберігання див. коментар до ст. 413.

3. **Суб'єкт** злочину – будь-який військовослужбовець (військовозобов'язаний під час проходження відповідних зборів).

Якщо майнова шкода у розмірах, які перевищують 250 НМДГ, настала в результаті недбалого ставлення до служби військової службової особи, остання несе відповідальність на підставі ст. 425.

4. **Суб'єктивна сторона** злочину характеризується необережністю до діяння і до наслідків.

Якщо особа необережно ставиться тільки до наслідків у вигляді заподіяння шкоди у великих розмірах, загибелі людей та інших тяжких наслідків, а до наслідків у вигляді знищення (пошкодження) майна – умисно, вчинене має кваліфікуватися за ст. 411.

5. Про поняття **загибель людей та інші тяжкі наслідки** див. коментар до ст. 401.

Стаття 413. Втрата військового майна

1. Втрата або зіпсування ввірених для службового користування зброї, бойових припасів, засобів пересування, предметів технічного постачання або іншого військового майна внаслідок порушення правил їх зберігання – караються арештом на строк до шести місяців або триманням у дисциплінарному батальйоні на строк до двох років, або позбавленням волі на той самий строк.

2. Ті самі діяння, вчинені в умовах особливого періоду, крім воєнного стану, – караються позбавленням волі на строк до трьох років.

3. Діяння, передбачені частиною першою цієї статті, вчинені в умовах воєнного стану або в бойовій обстановці, – караються позбавленням волі на строк від двох до п'яти років.

(Стаття 413 в редакції Закону №194-VIII від 12.02.2015.)

1. **Об'єкт** злочину – порядок користування військовим майном.

2. Злочин з **об'єктивної сторони** характеризується дією або бездіяльністю у виді порушення правил зберігання ввірених для службового користування предметів військового майна, наслідками у виді втрати або зіпсування такого майна і причиновим зв'язком між зазначеними діями і наслідками (ч. 1 ст. 413).

Порушення правил зберігання предметів військового майна означає, що військовослужбовцем порушуються правила, установлені відповідними нормами військових статутів, інших законів, наказів по військових формуваннях тощо, визначені для запобігання фактам втрати, знищення, пошкодження, викрадення військового майна взагалі або його окремих видів.

Втрата передбачає вихід предметів із володіння військовослужбовця, у зв'язку з чим він позбавляється можливості користуватися ними. **Зіпсування** – це стан предметів, за яким вони характеризуються повною або частковою непридатністю для використання. На відміну від необережного знищення чи пошкодження предметів військового майна у разі їхнього зіпсування вони стають непридатними для використання внаслідок дії природних сил, яка стала можливою в результаті недбалого ставлення особи до правил зберігання зазначених предметів, а не внаслідок руйнівних (пошкоджувальних) дій винного.

За продаж, заставу, передачу в користування предметів обмундирування або спорядження військовослужбовці та військовозобов'язані під час проходження зборів несуть лише дисциплінарну та матеріальну відповідальність.

Відмежовувати цей злочин від необережного знищення або пошкодження зброї, бойових припасів, засобів пересування, військової і спеціальної техніки чи іншого військового майна (ст. 412) слід насамперед за ознаками діяння і наслідків: по-перше, знищення та пошкодження майна передбачає конкретні дії особи, під час яких вона впливає на майно руйнівними (пошкоджувальними) засобами, а зіпсування предметів військового майна передбачає, що майно стає непридатним для його використання внаслідок дії природних сил, яка стала можливою в результаті недбалого ставлення особи до правил зберігання цього майна; по-друге, діяння, передбачене ст. 412, є караним лише за настання конкретних вказаних в законі наслідків у виді шкоди у великих розмірах або загибелі людей чи інших тяжких наслідків, а зіпсування предметів військового майна тягне кримінальну відповідальність за умови, що шкода, що настала, є істотною.

3. Предметом злочину є зброя, бойові припаси, засоби пересування, предмети технічного постачання або інше військове майно, яке ввіряється військовослужбовцям для службового користування.

Про поняття **зброя, бойові припаси, засоби пересування, інше військове майно** див. коментар до ст. 410. Під **предметами технічного постачання** слід розуміти засоби зв'язку, апарати, прилади та інші технічні засоби, що знаходяться на оснащенні військових формувань України для забезпечення їх діяльності. Взагалі ж зброю, боеприпаси, засоби пересування (транспортні засоби), предмети технічного постачання можна об'єднати під єдиним поняттям «**військова техніка**».

Ввіреніми для службового користування є відповідні предмети інвентарного майна, а також зброя, боеприпаси, засоби пересування тощо, які надаються військовослужбовцю для виконання конкретних обов'язків військової служби і підлягають поверненню після тимчасового користування ними (їхньої експлуатації). Інвентарним майном є, зокрема, деякі види речового майна і спорядження (наприклад, для офіцерів і прапорщиків – плащ-намет спеціальний, фляга, для військовослужбовців строкової служби – сумка польова, мішок речовий, плащ-накидка, казанок тощо, для військовозобов'язаних під час зборів – крім того, постільні речі), а також спеціальний (для військовослужбовців бойових машин, сил протиповітряної оборони, аеромобільних військ, частин спеціального призначення тощо) і льотно-технічний одяг, спортивне майно, музичні інструменти тощо.

Оскільки злочином, відповідно до ст. 11, є передбачене цим Кодексом лише суспільно небезпечне діяння, то не може вважатися ним порушення правил зберігання ввірених для службового користування предметів військового майна, наслідком якого є втрата або зіпсування військового майна незначної вартості.

Не є такими, що ввірені для службового користування, предмети військового майна, передані військовослужбовцю під охорону, для транспортування тощо. Не є предметом цього злочину обмундирування та спорядження, що видається військовослужбовцям строкової служби для особистого користування, а також речове майно, що видається особам офіцерського складу, прапорщикам, мічманам та військовослужбовцям, які проходять службу за контрактом, оскільки з моменту його отримання ці особи здійснюють над ним право власності.

Військові службові особи, винні у втраті або зіпсуванні предметів військового майна, переданого їм під звіт, несуть відповідальність за ст. 425.

4. Суб'єктом злочину є будь-який військовослужбовець, а також військовозобов'язаний під час проходження ним зборів.

5. З суб'єктивної сторони злочин характеризується умислом або необережністю до діяння, необережністю до наслідків.

6. Про кваліфікуючі та особливо кваліфікуючі ознаки цього злочину див. коментар до ст. 401.

Стаття 414. Порушення правил поведження зі зброєю, а також із речовинами і предметами, що становлять підвищену небезпеку для оточення

1. Порушення правил поведження зі зброєю, а також із боєприпасами, вибуховими, іншими речовинами і предметами, що становлять підвищену небезпеку для оточення, а так само з радіоактивними матеріалами, якщо це заподіяло потерпілому тілесні ушкодження або створило небезпеку для довкілля, –

карається службовим обмеженням на строк до двох років або триманням у дисциплінарному батальйоні на той самий строк, або позбавленням волі на строк до трьох років.

2. Те саме діяння, що заподіяло тілесні ушкодження кільком особам або смерть потерпілого, – карається позбавленням волі на строк від двох до десяти років.

3. Діяння, передбачене частиною першою цієї статті, що спричинило загибель кількох осіб чи інші тяжкі наслідки, –

карається позбавленням волі на строк від трьох до дванадцяти років.

(Стаття 414 із змінами, внесеними Законом №1071-V від 24.05.2007.)

1. Основний безпосередній об'єкт злочину – порядок експлуатації військової техніки (частиною якого є порядок поведження з речовинами і предметами, що становлять підвищену небезпеку для оточення). Його додатковим обов'язковим об'єктом є здоров'я особи, а додатковим факультативним об'єктом можуть бути життя особи, право власності, довкілля тощо.

2. Предметом злочину є зброя, бойові припаси, вибухові, інші речовини і предмети, що становлять підвищену небезпеку для оточення, а так само радіоактивні матеріали. Останні також становлять підвищену небезпеку для оточення.

Про поняття *зброя, бойові припаси, вибухові речовини* див. коментар до статей 404 і 410. У ст. 414 до зброї належать лише такі її види, які становлять підвищену небезпеку для оточення. Тому не є предметом злочину холодна зброя (багнет, кортик, шашка тощо). Про поняття *радіоактивні матеріали* див. коментар до ст.201.

У диспозиції ч. 1 ст. 414 названі лише найтипівіші із предметів (речовин), які можуть становити підвищену небезпеку для оточення. Крім того, до них можуть бути віднесені й будь-які *інші предмети (речовини)*, які характеризуються низкою властивостей: здатністю впливати на матеріальні об'єкти і викликати в них зміни у вигляді зруйнувань або порушень життєво важливих функцій живих організмів, великою концентрованою внутрішньою енергією, а також тим, що процес виділення енергії, що вже почався, не підлягає контролю і припиненню. Це можуть бути вибухонебезпечні гази, електричні акумулятори підвищеної потужності, небезпечні відходи тощо.

Не є такими предметами ті, руйнуючі властивості яких забезпечуються переважно фізичною силою людини, або зовнішньою механічною, термічною, електричною та іншою енергією, а не внутрішньою енергією предмета (речовини) – транспортний засіб, окріп, електричний прилад тощо.

3. З об'єктивної сторони злочин характеризується: 1) діями чи бездіяльністю у виді порушення правил поведження з речовинами і предметами, що становлять підвищену небезпеку для оточення; 2) наслідками у виді заподіяння тілесних ушкоджень або створення небезпеки для довкілля; 3) причиновим зв'язком між зазначеними діями і наслідками.

Порушення правил поведження з речовинами і предметами, що становлять підвищену небезпеку для оточення, передбачає порушення норм військових статутів, інших законів, інструкцій, положень, які визначають порядок поведження військовослужбовців з цими речовинами і предметами, дотримання якого є обов'язковим для запобігання

нещасним випадкам з людьми, аваріям, катастрофам, іншим тяжким наслідкам. Таке порушення може полягати в неналежному виконанні регламентних робіт на ракетній установці, що потягло несанкціонований пуск ракети, у недбалому зберіганні вогнепальної зброї, унаслідок чого вона потрапила до рук неосвіченої у ній людини, тощо.

Проте недбале зберігання військовослужбовцем іменної вогнепальної зброї, якщо це спричинило загибель людей чи інші тяжкі наслідки, слід кваліфікувати за ст. 264.

Порушення правил поведження з вибуховими або легкозаймистими речовинами, яке полягає у незаконному перевезенні їх військовослужбовцем (крім члена екіпажу) на цивільному повітряному судні, кваліфікується за ст. 269.

У частинах 1 і 2 ст. 414 під **тілесними ушкодженнями** слід розуміти заподіяння тілесних ушкоджень будь-якого ступеня тяжкості. Про поняття **тілесних ушкоджень** див. коментар до статей 121, 122 і 125.

Потерпілим від цього злочину може бути як військовослужбовець, так і цивільна особа.

Порушення військовослужбовцем правил поведження з автоматом (карабіном), виданим йому для несення вартової (вахтової) чи прикордонної служби, якщо водночас це було пов'язано з порушенням правил несення відповідної служби, кваліфікується за сукупністю злочинів, передбачених статтями 414 і 418 або 419.

Про поняття **створення небезпеки для довкілля** див. коментар до статей 239, 265.

4. **Суб'єктом** злочину є військовослужбовець, а так само військовозобов'язаний під час проходження зборів: а) якому відповідні речовини (предмети) були надані (ввірені) у службове користування, передані для охорони, перевезення, підрахунку, проведення занять, обслуговування тощо; б) який з огляду службового становища чи у зв'язку з виконанням певних обов'язків мав до них відношення і скористався ними без дозволу командування; в) який незаконно отримав ці речовини (предмети) внаслідок їх викрадення, привласнення, вимагання тощо. В останньому випадку дії винного додатково кваліфікуються за ст. 410.

Військовослужбовець, якому відповідна речовина (предмет) була надана (ввірена) у службове користування, повинен усвідомлювати її властивості як такої, що становить підвищену небезпеку для оточення. Здебільшого, коли йдеться про звичайні види зброї, яка перебуває на озброєнні військових формувань України (пістолет, автомат), її властивості звичайно усвідомлюють усі військовослужбовці, оскільки у свій час вони проходили відповідну підготовку (починаючи з допризовної). В інших випадках, коли йдеться, наприклад, про кулемет чи гранатомет, для цього необхідним є певний обсяг спеціальної підготовки. Користування ж деякими іншими речовинами (предметами), такими як міна чи ракетна установка, потребує відповідного курсу підготовки. Тому не може нести відповідальність за цією статтею особа, внаслідок дій якої настали наслідки, передбачені у диспозиціях ст. 414, якщо вона не мала відповідного досвіду, знань, не пройшла інструктажу тощо, а тому не могла та/або не повинна була передбачати наслідки неправильного поведження з відповідними предметами (речовинами), але незважаючи на це відповідні предмети (речовини) були надані (ввірені) їй у службове користування.

5. **Суб'єктивна сторона** злочину характеризується умислом або необережністю до діяння, необережністю до наслідків.

6. Під **кількома особами** треба розуміти двох або більше осіб.

Про інші **кваліфікуючі та особливо кваліфікуючі ознаки** цього злочину див. коментар до ст. 401.

Порядок застосування зброї і бойової техніки з'єднаннями, військовими частинами і підрозділами Військово-Морських Сил Збройних Сил в мирний час у разі виконання ними завдань з охорони підводного простору в межах територіального моря України. Затв. постановою КМ №1007 від 19.11.2008.

Стаття 415. Порухення правил водіння або експлуатації машин

1. Порухення правил водіння або експлуатації бойової, спеціальної чи транспортної машини, що спричинило потерпілому середньої тяжкості чи тяжкі тілесні ушкодження або загибель потерпілого, – карається позбавленням волі на строк від двох до п'яти років.
2. Діяння, передбачене частиною першою цієї статті, що спричинило загибель кількох осіб, – карається позбавленням волі на строк від п'яти до десяти років.

1. Основним безпосереднім **об'єктом** злочину є правила водіння й експлуатації наземної військової техніки. Його додатковим обов'язковим об'єктом є життя або здоров'я особи.

2. При розгляді справ про злочини, відповідальність за які встановлено ст. 415, слід мати на увазі, що диспозиції сформульованих у них норм – бланкетні. У зв'язку з цим суди повинні ретельно з'ясовувати і зазначати у вироках, у чому саме полягали названі у перелічених статтях порушення; норми яких правил, інструкцій, інших нормативних актів не додержано; чи є причиновий зв'язок між цими порушеннями та передбаченими законом наслідками.

Об'єктивна сторона злочину характеризується: діями або бездіяльністю у вигляді порушення правил водіння або експлуатації бойової, спеціальної чи транспортної машини; наслідками у вигляді нещасних випадків з людьми, загибелі їх чи інших тяжких наслідків; причиновим зв'язком між зазначеними діяннями і наслідками. Формами цього злочину є: 1) порушення правил водіння бойової, спеціальної чи транспортної машини; 2) порушення правил експлуатації таких машин.

Бойові машини – це танки, броньовики, самохідні артилерійські та ракетні установки тощо. До **спеціальних машин** належать автокрани, грейдери, трактори, бульдозери, екскаватори, авто- та електрозавантажувачі, траншеєкопачі, санітарні машини, пересувні ремонтні майстерні тощо. **Транспортними машинами** є автомашини (легкові та вантажні), що призначені для перевезення особового складу, озброєння, іншого військового майна, причепа до них, мотоцикли, інші подібні механічні транспортні засоби.

Для кваліфікації злочину за ст. 415 важливо, щоб бойова, спеціальна або транспортна машина належала до військового майна. Про ознаки військового майна див. коментар до ст. 410. Порухення військовослужбовцем правил водіння або експлуатації машини, яка не є військовою бойовою, спеціальною чи транспортною машиною, не може кваліфікуватися за ст. 415. Проте це не стосується випадків, коли, скажімо, транспортна машина, хоча й належить цивільній організації, була передана військовій частині в оренду.

Водіння – це процес безпосереднього управління рухом машини, з початку і до кінця якого водій повинен дотримуватися вимог військових статутів, правил дорожнього руху та інших нормативно-правових актів, які регулюють порядок безпеки руху бойових, спеціальних та транспортних машин, у тому числі окремих їхніх видів, що використовуються у ЗС та інших військових формуваннях України. Тобто правила водіння, порушення яких утворює склад злочину, передбаченого ст. 415, визначаються як нормативно-правовими актами, що мають загальний характер для всіх осіб, які безпосередньо здійснюють водіння, так і спеціальними актами військового законодавства.

Під **експлуатацією** машин слід розуміти їхнє використання за призначенням, крім безпосереднього водіння, та проведення необхідного технічного обслуговування з виконанням відповідних вимог безпеки. Порухення правил експлуатації може полягати у допуску до водіння особи, яка не має на це права, відданні розпорядження водієві про порушення правил водіння, випуску в рейс технічно несправної машини тощо. При цьому слід враховувати, що справним вважається повністю укомплектований транспортний засіб, технічний стан якого відповідає вимогам законодавства, правил, норм і стандартів щодо забезпечення безпеки дорожнього руху та охорони навколишнього середовища.

Військовослужбовець, який керує трактором чи іншою спеціальною самохідною машиною, може нести відповідальність за ст. 415 у разі, коли транспортна подія пов'язана з порушенням правил водіння або експлуатації такої машини. При цьому відповідальність

за ст. 415 настає незалежно від місця, де були допущені порушення правил (на магістралі, шосе, вулиці, залізничному переїзді, полі, території підприємства, у дворі тощо). Це стосується й випадків, коли зазначені правила було порушено під час виконання з допомогою транспортних засобів різних робіт (дорожніх, будівельних та ін.). Якщо ж особа під час виконання таких робіт, хоча б і під час руху чи експлуатації машини, порушила не ці, а інші правила (наприклад, правила охорони праці, зокрема правила техніки безпеки), її дії, за наявності до того підстав, підлягають кваліфікації за статтями КК, які передбачають відповідальність за недодержання саме цих (інших) правил, а у відповідних випадках – за злочини проти життя та здоров'я особи або за знищення чи пошкодження майна.

Про поняття *тілесні ушкодження середньої тяжкості* і *тяжкі тілесні ушкодження* див. коментар до статей 121 і 122.

Загибель потерпілого внаслідок порушення правил водіння або експлуатації машини повністю охоплюється ч. 1 ст. 415. Проте порушення правил водіння, поєднане з наступним ненаданням допомоги потерпілому, який перебуває в небезпечному для життя стані, потребує додаткової кваліфікації за ст. 136.

Заподіяння внаслідок порушення правил водіння або експлуатації машин наслідків у вигляді виведення з ладу повністю або на тривалий час цінної військової техніки, житла громадян, важливих споруд тощо слід кваліфікувати залежно від предмета злочину за статтями 196 або 412.

Порушення правил водіння або експлуатації машини і наступне залишення потерпілого від такого злочину без допомоги слід кваліфікувати за наявності до того підстав за сукупністю злочинів, передбачених відповідними частинами ст. 415 та відповідною частиною ст. 135.

3. Суб'єктом злочину є військовослужбовець (військовозобов'язаний під час проходження зборів), що несе відповідальність за експлуатацію військової машини або безпосередньо керує нею. В останньому випадку немає значення, керує він машиною за наказом начальника або взяв її самовільно, є він штатним водієм, має достатній досвід керування машиною і чи вміє взагалі керувати нею (проте не несе відповідальності за діяння, передбачене ст. 415 військовослужбовець, який порушив правила водіння машини під час навчання під контролем інструктора).

За порушення правил експлуатації машин можуть бути притягнуті до відповідальності за ст. 415 тільки військовослужбовці, на яких відповідними актами законодавства покладені обов'язки з експлуатації військової техніки і, зокрема, з контролю за її технічним станом: командири автомобільних підрозділів, техніки (старші техніки), заступники командирів частин і підрозділів по технічній частині, начальники автомобільних служб, чергові парку, механіки-водії, водії, старші машин тощо.

До керування окремими транспортними засобами (тими, які буксирують штатне озброєння та військову техніку (автопоїздами), сідельними тягачами з вантажними (спеціальними) напівпричепами, деякими типами паливозаправників, тягачами, гусеничними машинами, тракторами тощо) допускаються водії, які відповідають спеціальним критеріям (стаж роботи на транспортних засобах відповідних категорій, наявність посвідчення механіка-водія тягача або посвідчення тракториста-машиніста тощо). Тому якщо за наказом військового начальника військовослужбовець був примушений керувати транспортним засобом, права керувати яким він не мав, або передати керування транспортним засобом іншій особі, яка не мала права ним керувати, і це потягло певні тяжкі наслідки, відповідальність за їхнє настання покладається тільки на військового начальника, який видав такий наказ. Останній має нести відповідальність за ст. 426-1.

Військовослужбовець-водій у такому випадку відповідальність не несе, оскільки з урахуванням необережного характеру злочину, передбаченого ст. 415, він фактично не може усвідомлювати відданий йому наказ як явно злочинний (ч. 5 ст. 41).

4. З суб'єктивної сторони злочин характеризується умислом або необережністю до діяння, необережністю до наслідків.

Якщо винний усвідомлював суспільно небезпечний характер своєї дії або бездіяльності, передбачав її суспільно небезпечні наслідки і бажав їх або свідомо допускав настання цих наслідків, то його дії слід кваліфікувати за відповідними статтями КК, що передбачають відповідальність за злочини проти життя та здоров'я громадян.

5. Про поняття *кілька осіб* див. коментар до ст. 149. У разі загибелі двох людей під час різних дорожньо-транспортних подій винна особа має відповідати за ч. 1 ст. 415.

Закон «Про дорожній рух» від 30.06.1993.

Стройовий статут Збройних Сил України від 24.03.1999 (ст. 162).

Правила дорожнього руху. Затв. постановою КМ №1306 від 10.10.2001.

Порядок проведення обов'язкового технічного контролю транспортних засобів Збройних Сил. Затв. постановою КМ №1225 від 30.11.2011.

Стаття 416. Порухнення правил польотів або підготовки до них

Порушення правил польотів або підготовки до них, а також порушення правил експлуатації повітряних апаратів, що спричинило катастрофу або інші тяжкі наслідки, – карається позбавленням волі на строк від п'яти до п'ятнадцяти років.

1. Основний безпосередній **об'єкт** злочину – порядок здійснення польотів та підготовки до них, а також порядок експлуатації військових повітряних апаратів. Його додатковим обов'язковим об'єктом є життя та здоров'я особи або власність.

2. З **об'єктивної сторони** злочин характеризується діянням (діями або бездіяльністю), наслідками у вигляді катастрофи або інших тяжких наслідків, причинним зв'язком між зазначеними діянням та наслідками, і може виражатися у порушенні правил: 1) польотів; 2) підготовки до польотів; 3) експлуатації повітряних апаратів.

Повітряний апарат – це повітряне судно (літальний апарат), що тримається в атмосфері за рахунок його взаємодії з повітрям, відмінної від взаємодії з повітрям, відбитим від земної поверхні, і здатне маневрувати в тривимірному просторі. До військових повітряних апаратів належать літаки, у тому числі безпілотні, гелікоптери, планери, аеростати тощо, які належать ЗС, ДПС, іншим військовим формуванням України та зареєстровані у реєстрі державних повітряних суден.

Порушення правил польотів може полягати в порушенні правил пілотування (ухилення від завданого ешелону польоту, порушення встановлених норм і схем набору висоти, виходу із зони аеродрому, зниження чи заходу на посадку), проведення різних повітряних операцій (десантування, бомбардування, будування інженерних споруд за допомогою вертольотів тощо), або інших правил польотів (взяття на борт судна пасажирів у кількості, яка перебільшує встановлені нормативи, політ з виключеним радіозв'язком, несанкціоноване світлове чи інше електромагнітне випромінювання, вліт без дозволу в заборонені зони, передача управління літальним апаратом сторонній особі, політ літерного рейсу гелікоптером за правилами візуальних польотів у гірській місцевості вночі) тощо.

Порушення правил підготовки до польотів полягає у недоброякісному плановому або неплановому ремонті й технічному обслуговуванні повітряних апаратів, тобто в ремонті (технічному обслуговуванні) з відступом від стандартів, норм і правил, які визначають технологію їхнього проведення (наприклад, залишення тих вад, які треба було усунути, встановлення зіпсованих деталей). Порушенням зазначених правил є і випуск повітряного апарата в політ з незавершеним технічним обслуговуванням, заправка його некондиційним паливом чи спеціальними рідинами, неврахування стану ресурсів та строків служби повітряного судна і його комплектуючих, допуск до польоту з порушенням передполітного відпочинку чи нормативів робочого часу, вимог щодо медичного огляду, або недоброякісний ремонт і утримання аеродромів, засобів сигналізації, зв'язку тощо.

Порушення правил експлуатації повітряних апаратів може виразитись в експлуатації несправних повітряних суден, або таких, що не зареєстровані та не мають посвідчення про придатність до польотів (або особливого посвідчення про придатність до польотів, яке

видається для перельоту до місця ремонту після пошкодження, яке спричинило часткову втрату придатності до польотів), використанні повітряних суден не за призначенням, неправильному розміщенні вантажу на борту повітряного апарата і т. ін.

Повністю охоплюється ст. 416 і не потребує додаткової кваліфікації за ч. 2 ст. 269 незаконне перевезення на повітряному судні вибухових або легкозаймистих речовин, що спричинило тяжкі наслідки, якщо воно вчинене членом екіпажу літака. Проте відповідальність за зазначені дії за відсутності таких наслідків, у тому числі для членів екіпажу, настає за ч. 1 ст. 269.

Взагалі ж порушення правил польотів, підготовки до них і експлуатації повітряних апаратів передбачає порушення встановленого порядку організації, виконання і забезпечення польотів, здійснення нагляду і контролю за їхньою безпекою, забезпечення безпеки польотів, їхню профілактику тощо. Правила польотів та підготовки до них, експлуатації повітряних апаратів установлено в актах міжнародного і внутрішнього права, зокрема, в актах Комітету з використання повітряного простору України, порадиниках з інженерно-авіаційного забезпечення та штурманській службі ЗС.

Зазначені правила можуть бути порушені під час як бойової підготовки, так і виконання випробувальних, демонстраційних, спеціальних польотів чи підготовки до них, участі у виставках і змаганнях тощо.

У разі порушення не правил польотів, а правил безпеки під час виконання робіт з підвищеною небезпекою, що виконуються у будівництві за допомогою гелікоптерів, винна особа несе відповідальність за ст. 272, а за певних обставин – за ст. 425.

Якщо порушення правил польотів військових повітряних апаратів були поєднані з порушенням правил міжнародних польотів, то за вчинені порушення правил міжнародних польотів, які не потягли наслідків, передбачених ст. 416, члени екіпажу військового повітряного судна несуть відповідальність за ст. 334. У разі порушення не правил польотів, а правил безпеки під час виконання робіт з підвищеною небезпекою, що виконуються у будівництві за допомогою гелікоптерів, винна особа несе відповідальність за ст. 272, а за певних обставин – за ст. 425. Якщо порушення правил польотів екіпажем військового повітряного апарата полягали у вльоті в Україну, вильоті із України без відповідного дозволу, а так само у недодержанні зазначених у дозволі маршрутів, місць посадки, повітряних трас, коридорів або ешелонів і потягли наслідки, передбачені ст. 416, вони кваліфікуються за цією статтею.

Відхилення за межі повітряних трас у випадках обходу небезпечних явищ погоди, вимушена посадка в аварійних та інших ситуаціях, які загрожують безпеці польоту, та інші подібні діяння мають розглядатися з урахуванням положень статей 39 і 42.

Військовослужбовці, які вчинили порушення правил польотів військових повітряних апаратів після їхнього угону, несуть відповідальність за сукупністю злочинів, передбачених статтями 278 і 416.

Не є порушенням правил польотів і кваліфікуються за ст. 282 такі діяння, як пуск ракет, проведення всіх видів стрільби, у тому числі з метою впливу на гідрометеорологічні процеси, проведення вибухових робіт у повітрі, проведення іншої діяльності у повітряному просторі України (запуск і посадка космічних об'єктів, повітряних куль, зондів, навчальне бомбардування, десантування тощо).

Під *катастрофою* у ст. 416 слід розуміти зруйнування або пошкодження військового повітряного судна, яке було поєднане з загибеллю хоча б однієї особи із числа членів екіпажу або інших осіб. Про поняття *«тяжкі наслідки»* див. коментар до ст. 401.

3. *Суб'єктом* злочину можуть бути військовослужбовці – члени екіпажу військового повітряного судна (командир судна, штурман, бортінженер тощо), а також інші особи, на яких відповідними нормативно-правовими актами покладені обов'язки по забезпеченню правил польотів чи підготовки до них (керівник польотів, технік літака, механік, диспетчер тощо), – як військовослужбовці, так і військовозобов'язані під час проходження зборів.

Суб'єктом злочину можуть бути й інші особи, наприклад, службова особа Повітряних Сил ЗС, якщо вона, скажімо, підписала посвідчення про придатність до польотів повітряно-судна, яке завідомо для неї придатним для польотів не було.

4. З **суб'єктивної сторони** злочин характеризується умислом або необережністю до діяння, необережністю до наслідків.

Положення про використання повітряного простору України. Затв. постановою КМ №954 від 6.12.2017.

Порядок підготовки і здійснення потенційно небезпечних заходів в умовах присутності цивільного населення за участю особового складу Збройних Сил, інших військових формувань та правоохоронних органів з використанням озброєння і військової техніки. Затв. постановою КМ №548 від 13.08.2014.

Стаття 417. Порушення правил кораблеводіння

Порушення правил кораблеводіння, що спричинило загибель людей, загибель корабля або інші тяжкі наслідки, – карається позбавленням волі на строк від п'яти до п'ятнадцяти років.

1. Основний безпосередній **об'єкт** злочину – встановлений порядок кораблеводіння, якого мають дотримуватися особи, які керують військовими кораблями. Його додатковим обов'язковим об'єктом є життя та здоров'я особи або право власності чи довкілля.

Правила кораблеводіння передбачені актами міжнародного та національного законодавства, які містять як норми, що регулюють загальний порядок кораблеводіння, так і порядок, якого мають дотримуватися тільки військові кораблі.

2. **Об'єктивна сторона** злочину характеризується діянням (діями або бездіяльністю) у вигляді порушення правил кораблеводіння, наслідками у вигляді загибелі людей, загибелі корабля або інших тяжких наслідків, причинним зв'язком між зазначеними діяннями та наслідками.

Військовий корабель – це корабель (судно), що належить до ВМС, має зовнішні розпізнавальні знаки державної належності і перебуває під командуванням офіцера (мічмана), який проходить військову службу в ЗС. До кораблів (корабельного складу) належать бойові кораблі (підводні човни, авіаносці, крейсери, міноносці), кораблі спеціального забезпечення (мінні, торпедні та інші катери тощо), морські та рейдові судна забезпечення, які перебувають під командуванням офіцера та укомплектовані військовослужбовцями (буксири, баржі, паливозаправники тощо), а також інші судна та шлюпки під Військово-Морським прапором України.

Порушення правил кораблеводіння, тобто безпосереднього управління кораблем, іншим судном у плаванні, може полягати у неправильному визначенні курсу корабля, порушенні правил входу його у порт чи виходу з порту, правил маневрування і подачі сигналів, проведення водозаходів робіт і буксирування, посадки і висадки пасажирів, перевищення установленної швидкості руху, недодержання вимог навігаційних знаків, зупинення судна в заборонених місцях, неправильному розміщенні вантажів, невиконанні сигналів зустрічних суден та нежитті інших заходів щодо запобігання зіткненню кораблів у морі, заходів безпеки на випадок шторму чи інших надзвичайних подій, порушенні порядку врятування на морі тощо.

Порушення правил експлуатації військового корабля, яке може полягати, наприклад, у наданні військовим начальником дозволу на вихід у море технічно несправного чи перевантаженого корабля, не охоплюється ст. 417 і у разі настання тяжких наслідків може бути кваліфіковане за ч. 2 ст. 364 або ч. 2 ст. 426.

Під **загибеллю людей** слід розуміти загибель двох або більше осіб унаслідок порушення правил кораблеводіння.

Загибель корабля – це його затоплення або зруйнування. Корабель також вважається таким, що загинув, якщо його поновлення технічно неможливе чи економічно цілком неефективне.

Про поняття «**тяжкі наслідки**» див. коментар до ст. 401.

Якщо тяжкі наслідки настали внаслідок порушення заходів безпеки під час проведення ремонту корабля, порушення правил поведінки з речовинами і предметами, що становлять підвищену небезпеку для оточення або внаслідок інших діянь, не пов'язаних з кораблеводінням, винна особа може бути притягнута до відповідальності, наприклад, за статтями 271, 272, 274, 412, 414, 425.

Положення про корабельну службу у Військово-Морських Силах Збройних Сил України вимагає від командира корабля управляти кораблем сміливо, ініціативно та рішуче, без боязні відповідальності за ризикований маневр, що диктується обстановкою. Тому у відповідних випадках питання про його відповідальність має вирішуватися з урахуванням положень КК щодо виправданого ризику (ст. 42) або крайньої необхідності (ст. 39).

Особа, яка управляла кораблем з порушенням правил кораблеводіння і під час його загибелі не виконала до кінця своїх службових обов'язків і залишила корабель, несе відповідальність за сукупністю злочинів, передбачених статтями 417 і 428.

3. **Суб'єктом** злочину є військовослужбовець, який перебуває під час виконання обов'язків з управління кораблем. Здебільшого ним є командир військового корабля. Адже саме командир корабля відповідає за безпеку кораблеводіння і маневрування корабля. Командир корабля не несе відповідальність за аварію корабля, який іде під проводкою лоцмана, але лише у випадку, якщо ця аварія сталася через такі місцеві умови фарватеру, які можуть бути відомі тільки лоцману. Проте якщо командир корабля виявить, що лоцман веде корабель до явної небезпеки або взагалі не знає своєї справи, він зобов'язаний відсторонити його від управління маневрами корабля.

В окремих випадках суб'єктом злочину може бути старший помічник командира корабля, помічник командира корабля, штурман, вахтовий офіцер, боцман чи інший військовослужбовець (військовозобов'язаний під час проходження зборів) – член екіпажу корабля, а також командир з'єднання кораблів, якщо він вступає в безпосереднє управління кораблями. Факт передачі управління кораблем записується у вахтовому журналі.

4. **З суб'єктивної сторони** злочин характеризується умислом або необережністю до діяння, необережністю до наслідків.

Порядок підготовки і здійснення потенційно небезпечних заходів в умовах присутності цивільного населення за участю особового складу Збройних Сил, інших військових формувань та правоохоронних органів з використанням озброєння і військової техніки. Затв. постановою КМ №548 від 13.08.2014.

Положення про корабельну службу у Військово-Морських Силах Збройних Сил України. Затв. наказом МО №415 від 25.11.2003.

Стаття 418. Порушення статутних правил вартової служби чи патрулювання

1. Порушення статутних правил вартової (вахтової) служби чи патрулювання, що спричинило тяжкі наслідки, для запобігання яким призначено дану варту (вахту) чи патрулювання, –

карається обмеженням волі на строк від двох до п'яти років або позбавленням волі на той самий строк.

2. Діяння, передбачені частиною першою цієї статті, вчинені в умовах особливого періоду, крім воєнного стану, – карається позбавленням волі на строк від трьох до семи років.

3. Діяння, передбачене частиною першою цієї статті, вчинене в умовах воєнного стану або в бойовій обстановці, – карається позбавленням волі на строк від трьох до восьми років.

(Стаття 418 в редакції Закону №194-VIII від 12.02.2015.)

1. Основний безпосередній **об'єкт** злочину – порядок несення вартової (вахтової) служби і патрулювання. Його додатковим обов'язковим об'єктом є – альтернативно – власність, життя чи здоров'я особи, інші блага.

2. Злочин може виразитися у порушенні статутних правил: 1) вартової (вахтової) служби; 2) патрулювання, що спричинило тяжкі наслідки, для запобігання яким призначено дану варту (вахту) або патрулювання. Його **об'єктивна сторона** характеризується діяннями та наслідками, а також причиновим зв'язком між ними.

Основні **правила вартової служби** встановлені Статутом гарнізонної та вартової служб Збройних Сил України, дія якого поширюється на інші військові формування, створені відповідно до законів. У розвиток статутних правил вартової (вахтової) служби в гарнізонах, у військових частинах (на кораблях) видаються розклад гарнізонних (внутрішніх) варт, схема розміщення постів у кожній варті, відомість наряду варт, таблиць постів, схема розміщення постів та інструкція начальникові варті, план посилення охорони об'єктів варті, а для варт, які змінюються під час тривоги, крім цього, – документація на випадок оголошення тривоги. Особливості несення вахтової служби,

крім того, визначаються Положенням про корабельну службу у Військово-Морських Силах Збройних Сил України.

Вартою є озброєний підрозділ, відряджений для виконання бойового завдання з метою охорони та оборони військових об'єктів, бойових прапорів та осіб, яких тримають на гауптвахті й у дисциплінарній частині (батальйоні).

Спеціальними видами варти є: а) почесна варта (почесний ескорт) – підрозділ (команда), призначений для віддання військових почесей під час зустрічі вищих службових осіб держави, для винесення на урочисті засідання Бойового Прапора, під час відкриття державних пам'ятників, для зустрічі та проведів представників іноземних держав, а також під час поховання деяких категорій осіб; б) варта з охорони та оборони об'єктів, обладнаних технічними засобами охорони, яка здійснюється чергуванням контрольно-охоронних груп з виставленням або без виставлення чатових на пости; в) варта з охорони озброєння і техніки під час перевезення військ; г) варта з охорони військових вантажів під час перевезення; г) **вахта** – особливий вид чергування на кораблях ВМС, який призначається у разі потреби встановлення підвищеної пильності та для забезпечення безперервного перебування особового складу на постах; д) конвоювання – супроводження засуджених, що утримуються в дисциплінарному батальйоні, а також на гауптвахті під охороною військовослужбовців, озброєних штатною зброєю і засобами спеціального впливу.

Варти також бувають гарнізонні (призначаються для охорони та оборони об'єктів центрального, оперативного та корпусного підпорядкування, які не мають своїх підрозділів охорони, а також для охорони осіб, що тримаються на гарнізонній гауптвахті) і внутрішні (корабельні) (призначаються для охорони та оборони об'єктів однієї військової частини), постійні або тимчасові. Постійні варти передбачаються розкладом варт. Тимчасові варти в розклад варт не включаються і призначаються наказом начальника гарнізону або командира військової частини для охорони та оборони військового майна під час завантаження (розвантаження), тимчасового складування, супроводу вантажів, які перевозяться різними видами транспорту, а також для охорони заарештованих.

Порушення статутних правил вартової (вахтової) служби може проявитися, зокрема, з боку: а) начальника варти – у ненаправленні у визначений час зміни на пости, неперевірці стану технічних засобів охорони, неприбутті на пост особисто під час виклику чатовим тощо; начальника варти на гауптвахті – у невжитті заходів для попередження втечі заарештованих і для припинення безладдя у разі виникнення заворушень серед них тощо; б) помічника начальника варти – у неперевірці несення служби чатовими тощо; в) розвідного – у неприйнятті від розвідного попередньої варти під час виставлення чатових на пости об'єктів, що перебувають під охороною згідно з табелем постів тощо; г) чатового (озброєного вахтового) – у відволіканні від пильної охорони свого поста, залишенні поста, допущенні до поста ближче встановленої відстані сторонніх осіб, відданні зброї стороннім особам і т. ін.; г) водія транспортного засобу – у недоставленні за наказом начальника варти та його помічника до постів та з постів зміни й осіб, які перевіряють несення служби чатовими, тощо; д) вивідного – у недбалому ставленні до охорони заарештованих під час їх виведення з гауптвахти, у невжитті заходів до затримання заарештованого у разі його втечі тощо; е) оператора технічних засобів охорони – у нездійсненні безперервного контролю за апаратурою, непроведенні технічного обслуговування технічних засобів охорони тощо; є) помічника начальника варти з технічних засобів охорони – у невмиканні (вимиканні) на об'єктах технічних засобів охорони тощо; ж) вахтового офіцера – в неоголошенні тривоги у випадках, що не терплять зволікання, у невиконанні спеціальних обов'язків під час руху корабля або стоянці на якорі (швартових) і т. ін.

Крім того, з боку будь-якого військовослужбовця зі складу варти (вахти) порушення правил вартової служби може полягати в порушенні встановленого порядку застосування фізичної сили, вогнепальної та холодної зброї. Але питання про відповідальність чатового за такі порушення треба вирішувати з урахуванням положень КК про необхідну оборону

і затримання особи, що вчинила злочин: статутні норми вимагають від чатового стійко обороняти свій пост, застосовувати зброю проти правопорушників, рішуче і сміливо діяти багнетом і прикладом для захисту себе або об'єкта.

При цьому треба враховувати, що без попередження фізична сила, зброя можуть застосовуватись лише у разі виникнення загрози життю або здоров'ю військовослужбовців, нападу на чатового, на об'єкти, які охороняються, вартове приміщення або зміну, що прямує до постів (з постів), а чатовим зброя застосовується без попередження тільки у разі явного нападу на нього або на об'єкт, який він охороняє. В інших випадках чатовий, інші особи із складу варти, як правило, зобов'язані зупинити порушника, попередити його про застосування зброї голосом і попереджувальним пострілом. Начальник варти має право застосовувати зброю без попередження сам і складом варти у разі явного нападу на об'єкти, які охороняються, на чатових, вартове приміщення, зміну, що прямує до постів (із постів). Крім того, начальник варти має право застосовувати зброю для припинення заворушення серед заарештованих за умови виникнення безпосередньої загрози життю і здоров'ю людей або до заарештованого, який намагається втекти. У цих випадках до застосування зброї він має голосом або пострілом угору попередити осіб, проти яких буде застосовано зброю.

Свої особливості має порядок застосування зброї конвоїром у разі втечі засудженого із дисциплінарного батальйону, вчинення ним нападу або опору.

Випадки, коли з'єднання, військові частини і підрозділи ЗС у мирний час мають право застосовувати і використовувати зброю та бойову техніку, визначені у ст. 1-1 Закону «Про Збройні Сили України». Йдеться, зокрема, про необхідність: відбиття ударів засобів повітряного та підводного нападу по важливих державних та військових об'єктах, безпосереднє прикриття яких здійснюється черговими силами; припинення порушення державного кордону України повітряними суднами збройних формувань інших держав, які не виконують команд (сигналів), що подаються черговими літаками-перехоплювачами (вертольотами), або застосовують зброю; забезпечення виконання покладених на ЗС завдань щодо відсічі можливої збройної агресії проти України, забезпечення недоторканності повітряного простору та підводного простору в межах територіального моря України; самозахисту в разі застосування зброї проти них або загрози такого застосування; забезпечення виконання покладених на з'єднання, військові частини і підрозділи ЗС завдань під час їх застосування в районі проведення антитерористичної операції, у разі вчинення терористичного акту в повітряному просторі або територіальному морі України; забезпечення захисту від терористичних посягань об'єктів та майна ЗС, зброї масового ураження, ракетної і стрілецької зброї, боєприпасів, вибухових та отруйних речовин, що перебувають у військових частинах або зберігаються у визначених місцях; забезпечення під час проведення антитерористичної операції виконання завдань щодо припинення діяльності незаконних воєнізованих або збройних формувань (груп), терористичних організацій, організованих груп та злочинних організацій, участі у затриманні осіб, а також для знешкодження осіб у випадках, коли їх дії реально загрожують життю та здоров'ю заручників, учасників антитерористичної операції або інших осіб.

Основні **правила патрулювання** встановлені Статутом гарнізонної та вартової служб ЗС. В їх розвиток військовим комендантом гарнізону складаються і начальником гарнізону затверджуються схеми патрулювання та інструкції патрулям. До інструкції додаються: схема руху патрульних, список осіб, які мають право розпечатувати сховища або бути допущеними до приймання техніки і майна, зразки допусків, зліпки з печаток (відтиски plomb).

Патруль може перебувати у складі гарнізонного або внутрішнього наряду. У складі гарнізонного наряду передбачаються, зокрема, гарнізонні патрулі і патрульні контрольних постів військової інспекції безпеки дорожнього руху.

Патрулювання в гарнізоні призначене для підтримання порядку серед військовослужбовців на вулицях і в громадських місцях, на залізничних станціях (вокзалах), у морських (річкових) портах, аеропортах, а також у прилеглих до гарнізону населених пунктах і організується наказом начальника гарнізону.

Патрулі споряджаються зі складу військових частин гарнізону. При цьому патруль складається із начальника патруля (офіцера, прапорщика (мічмана) або сержанта (старшини) і двох – трьох патрульних (осіб рядового чи сержантського складу). Патрулі можуть бути піші чи на автотранспорті. Патрулювання проводять протягом доби або лише у певний час дня чи ночі.

Охорона окремо розташованих підрозділів здійснюється спорядженими від підрозділів патрульними, озброєними штатною зброєю. Такі внутрішні патрулі належать до складу добового наряду підрозділу, вони підпорядковані командирові, старшині та черговому підрозділу (черговому окремої роти, батальйону, дивізіону).

Порушення статутних правил патрулювання може полягати: а) з боку начальника патруля – у неналежному керуванні несенням служби патрульними, неналежному стеженні за поведінкою військовослужбовців, незатримуванні військовослужбовців, які порушують військову дисципліну чи громадський порядок, тощо; б) з боку патрульного – у невиконанні ним обов'язків стежити за поведінкою військовослужбовців і доповідати про помічені порушення ними військової дисципліни та громадського порядку начальникові патруля, нікуди не відходити без його дозволу, нічого не брати від затриманих і не передавати їм без дозволу начальника патруля, а патрульного з охорони окремо розташованих підрозділів – у відволіканні від виконання поставленого завдання.

Порушення зазначених правил відбуватиметься також у випадках порушення встановленого порядку застосування сили до правопорушника.

Слід мати на увазі, що начальник патруля має право особисто застосовувати зброю чи віддати патрульним наказ застосовувати зброю лише за таких обставин: для захисту військовослужбовців, а в разі потреби й цивільних осіб від нападу, що загрожує їх життю, якщо в інший спосіб захистити їх неможливо; для відбиття нападу на патруль, коли життю начальника патруля або патрульних загрожує безпосередня небезпека; під час затримання злочинця, який чинить збройний опір або злочинця, що намагається втекти з-під варти, коли іншого способу затримати їх немає. Перед застосуванням зброї, якщо дають змогу обставини, начальник патруля має голосом або пострілом угору попередити про це особу, проти якої має бути застосована зброя. Складові патруля в усіх випадках категорично заборонено застосовувати зброю на багатолюдних вулицях, майданах і в громадських місцях, коли від цього можуть постраждати сторонні особи.

Військовослужбовці ВСПЗС мають право, у тому числі під час патрулювання, застосовувати заходи фізичного впливу, спеціальні засоби і вогнепальну зброю: 1) у випадках і в порядку, передбачених законами України; 2) як правило – після відповідного попередження про намір їхнього застосування; 3) тільки для припинення правопорушень, подолання протидії законним вимогам військовослужбовців ВСПЗС, якщо інші способи не забезпечили виконання покладених на них обов'язків.

При цьому вони мають право застосовувати спеціальні засоби: а) лише за умови, що інші форми попереднього впливу на правопорушників не дали бажаних результатів; б) тільки дозволених видів і з обмеженнями, прямо передбаченими законодавством щодо кожного окремого виду спеціальних засобів (наприклад, світлозвукові пристрої застосовуються на відстані не ближче ніж два метри від людини, забороняється розкидання гранат у натовп); в) лише за наказом свого безпосереднього командира (начальника), керівника конкретної операції, за винятком визначених законодавством випадків.

Застосування вогнепальної зброї для зазначених військовослужбовців є крайнім заходом і допускається тільки: а) у разі, коли інші заходи виявилися неефективними або якщо за умовами обстановки застосування інших заходів є неможливим; б) у випадках, визначених законом; в) за наказом їх безпосереднього командира (начальника), за винятком безпосередньої загрози життю і здоров'ю військовослужбовця.

Забороняється застосовувати заходи фізичного впливу, спеціальні засоби і вогнепальну зброю до: 1) жінок з явними ознаками вагітності; 2) осіб похилого віку або з

вираженими ознаками інвалідності; 3) малолітніх, – крім випадків вчинення ними групового нападу, що загрожує життю і здоров'ю людей, військовослужбовців ВСПЗС, або збройного нападу чи збройного опору.

Крім того, забороняється застосовувати і використовувати вогнепальну зброю, якщо від цього можуть постраждати сторонні особи, та спеціальні засоби у: приміщеннях і на земельних ділянках, де розташовані дипломатичні, консульські та інші іноземні представництва; приміщеннях, де виготовляються вибухові чи легкозаймисті речовини; місцях значного скупчення людей, де можуть постраждати сторонні особи, а також у дитячих і лікувальних закладах.

Порядок використання і застосування заходів фізичного впливу, спеціальних засобів та зброї для окремих категорій військовослужбовців, з огляду на специфіку виконуваних ними завдань, додатково регламентовано спеціальним, крім статутів ЗС, законодавством, зокрема, Законом «Про Національну поліцію» для військовослужбовців Національної гвардії України, УДО, СБ.

Тяжкими наслідками, для запобігання яким призначено варту (вахту), слід вважати випадки викрадення військового майна з об'єктів, що охороняються, його знищення, пошкодження із заподіянням матеріальної шкоди у великих розмірах, втрата Бойового Прапора, втеча з гауптвахти заарештованих, а із дисциплінарного батальйону осіб, які відбувають покарання, зрив бойового завдання, що виконується військовою частиною (підрозділом, кораблем) тощо.

Тяжкими наслідками, для запобігання яким призначено патруль, можуть бути визнані випадки масового або грубого порушення порядку серед військовослужбовців у громадських місцях, яким, на порушення своїх обов'язків, не зміг запобігти склад патруля, заподіяння потерпілим тяжких тілесних ушкоджень унаслідок порушення правил застосування патрульними зброї тощо.

Для кваліфікації діяння за ст. 418 треба встановити, що наслідки, які настали, є такими, відвернення яких становило обов'язок даної особи зі складу варту (вахти), а не обов'язок варту (вахти) у цілому. Так, начальник варту, який систематично підтримував телефонний зв'язок і здійснював перевірки несення служби, не повинен відповідати за крадіжку, що вчинив на охоронюваному вартою об'єкті один із чатових у проміжок між телефонним зв'язком та перевітками. Не несе відповідальності за ст. 418 (а тільки за ст. 408) вартовий, який дезертирував із приміщення варту, оскільки варту призначено не для запобігання подібним випадкам.

Порушення вартовим, чатовим, іншою особою зі складу варту (вахти) або патруля правил поведіння зі зброєю, а також із речовинами і предметами, що становлять підвищену небезпеку для оточення, яке не потягло заподіяння тілесних ушкоджень кільком особам або смерті потерпілого, інших тяжких наслідків, повністю охоплюється ч. 1 ст. 418. В інших випадках таке діяння потребує кваліфікації за сукупністю злочинів, передбачених статтями 414 і 418.

Викрадення військового майна, вчинене чатовим із охоронюваного ним об'єкта, потребує кваліфікації за сукупністю злочинів, передбачених статтями 410 і 418. Якщо чатовий попередньо домовився про крадіжку майна з іншими військовослужбовцями і під час несення служби допустив їх з цією метою на пост, він несе відповідальність за ст. 418 і ч. 2 ст. 410 (за ознакою вчинення злочину за попередньою змовою групою осіб).

3. Суб'єктом злочину в першій його формі є військовослужбовець (військовозобов'язаний під час проходження відповідних зборів), в установленому порядку призначений:

а) начальником варту, вартовим, чатовим, розвідним, помічником начальника варту, помічником начальника варту з технічних засобів охорони або оператором з технічних засобів охорони, помічником начальника варту із служби вартових собак, вожатим вартових собак, водієм транспортних засобів;

б) у варті при гауптвахті – вивідним чи конвойним;

в) у варті з охорони штабів (пунктів управління) від бригади і вище, а також із охорони установ – вартовим контрольно-пропускних пунктів;

г) на військовому кораблі – вахтовим офіцером, командиром вахтового поста, озброєним вахтовим біля трапа (сходень), командиром рятувальної шлюпки, вахтовим на шлюпці, вахтовим на кінцях, розсильним.

Суб'єктом злочину в другій формі може бути військовослужбовець (військовозобов'язаний під час проходження зборів) – начальник патруля або патрульний.

Суттєве значення для правильної кваліфікації злочину, залежно від конкретного його суб'єкта, має визначення початкового і кінцевого моментів несення вартової (вахтової) служби та патрулювання взагалі, а також початкового і кінцевого моментів перебування чатового (вахтового) на посту. Ці моменти визначені у військових статутах та інших актах законодавства.

4. З **суб'єктивної сторони** порушення статутних правил вартової (вахтової) служби і патрулювання характеризується умислом або необережністю до діяння, необережністю до тяжких наслідків, для запобігання яким призначено дану варту (вахту) чи патрулювання.

5. Про **кваліфікуючі та особливо кваліфікуючі ознаки** цього злочину див. коментар до ст. 401.

Статут гарнізонної та вартової служб Збройних Сил України від 24.03.1999 (розділи 2, 4–5).

Закон «Про Збройні Сили України» в редакції від 5.10.2000 (ст. 1-1).

Закон «Про Військову службу правопорядку у Збройних Силах України» від 7.03.2002.

Закон «Про Державну прикордонну службу України» від 3.04.2003 (ст. 21).

Положення про особливості організації і несення вартової (вахтової) служби в дисциплінарному батальйоні (частині). Затв. постановою КМ №1931 від 19.10.1999.

Правила застосування спеціальних засобів військовослужбовцями Військової служби правопорядку у Збройних Силах України під час здійснення службових обов'язків. Затв. постановою КМ №83 від 18.01.2003.

Положення про корабельну службу у Військово-Морських Силах Збройних Сил України. Затв. наказом МО №415 від 25.11.2003.

Стаття 419. Порушення правил несення прикордонної служби

1. Порушення правил несення прикордонної служби особою, яка входить до складу наряду з охорони державного кордону України, якщо це спричинило тяжкі наслідки, –

карається позбавленням волі на строк від трьох до восьми років.

2. Те саме діяння, вчинене в умовах особливого періоду, крім воєнного стану, – карається позбавленням волі на строк від п'яти до десяти років.

3. Діяння, передбачене частиною першою цієї статті, вчинене в умовах воєнного стану чи в бойовій обстановці, – карається позбавленням волі на строк від семи до десяти років.

(Стаття 419 в редакції Законів №270-VI від 15.04.2008, №194-VIII від 12.02.2015.)

1. Основним безпосереднім **об'єктом** злочину є порядок несення прикордонної служби. Його додатковим факультативним об'єктом можуть бути життя та здоров'я особи, власність тощо.

Бланкетний характер диспозиції передбачає необхідність точного встановлення нормативно-правових актів, які регулюють охорону державного кордону, несення прикордонної служби, службу прикордонних нарядів.

2. Злочин з **об'єктивної сторони** характеризується дією або бездіяльністю у виді порушення правил несення прикордонної служби, наслідками у виді тяжких наслідків і причиною зв'язком між зазначеними діяннями і наслідками.

Порушеннями правил несення прикордонної служби можуть бути визнані: а) вчинення дій, що прямо забороняються військовослужбовцю, який перебуває у прикордонному наряді (відхилення від маршруту чи залишення місця несення служби, якщо це не пов'язано з надзвичайними обставинами, вживання алкогольних напоїв, сон на посту, розкладання багаття чи демаскування себе іншим способом, безпідставне застосування зброї, самостійне відключення сигналізаційних комплексів чи окремих їхніх ділянок, а також їхніх інформаційних табло або радіолокаційних станцій, відволікання від несення служби, незаконне давання згоди на перетинання державного кордону сторонніми особами тощо); б) невиконання або неналежне виконання дій, що забезпечують охорону державного кордону (неуважний огляд місцевості, невжиття заходів до затримання порушників державного кордону або залишення без належної охорони затриманих осіб, недотримання правил застосування зброї або правил маскування тощо).

Незаконне надання службовою особою ДПС, яка належала до складу наряду з охорони державного кордону України, дозволу на перетинання державного кордону України кваліфікується за статтями 419 і 426-1.

До **тяжких наслідків** належать вторгнення на територію України озброєних формувань, вчинення ворожих дій іноземними суднами щодо українського узбережжя, українських підводних та надводних об'єктів, напад на прикордонну заставу, на дипломатичне представництво України чи консульську установу України в іноземній державі, провезення значної партії зброї чи інших предметів контрабанди поза пунктами прикордонного контролю, загибель людей, заподіяння їм тяжких тілесних ушкоджень, якщо це не спричинено умовами необхідної оборони, затримання злочинця або крайньої необхідності, знищення чи пошкодження інженерних споруд, інших важливих об'єктів державної власності, дезертирство зі зброєю, вчинене військовослужбовцем, що входив до складу наряду з охорони державного кордону України, тощо.

3. **Суб'єктом** злочину є військовослужбовець, який належить до складу наряду з охорони державного кордону України (прикордонного наряду).

Прикордонним нарядом є одна або кілька озброєних чи спеціально екіпірованих уповноважених службових осіб ДПкС, які безпосередньо виконують завдання з охорони державного кордону України або здійснюють інші повноваження у випадках, передбачених Законом «Про Державну прикордонну службу України».

Початок і кінець перебування у складі такого наряду визначається моментом отримання наказу на охорону державного кордону і доповіддю про повернення з наряду.

Прикордонні наряди зазвичай виділяються зі складу ДПС. Проте законодавство не виключає, що суб'єктом злочину, тим більше, якщо йдеться про порушення правил несення прикордонної служби у повітряному та підводному просторі в межах територіального моря, може бути й інший військовослужбовець. Адже прикордонні наряди можуть виконувати завдання спільно з військовослужбовцями ЗС, Національної гвардії України, інших військових формувань, утворених відповідно до законів України, посадовими особами правоохоронних органів, контрольних органів і служб у пунктах пропуску (пунктах контролю, контрольних пунктах в'їзду – виїзду).

Водночас особи, які виконують обов'язки прикордонної служби, у тому числі пов'язані з організацією несення прикордонної служби, але не належать до складу наряду з охорони державного кордону України (начальник застави та його заступники, начальник КПП), не є суб'єктами цього злочину. За певних обставин вчинене такими особами діяння, що посягає на встановлений порядок організації прикордонної служби, кваліфікується за статтями 425–426-1.

4. **Суб'єктивна сторона** характеризується умислом або необережністю до діяння і необережністю до тяжких наслідків.

5. Про **кваліфікуючі та особливо кваліфікуючі ознаки** цього злочину див. коментар до ст. 401.

Закон «Про державний кордон України» від 4.11.1991 (статті 1, 27).

Закон «Про Збройні Сили України» в редакції від 5.10.2000 (ст. 1-1).

Закон «Про державну прикордонну службу України» від 3.04.2003.

Положення про порядок охорони суверенних прав України у її виключній (морській) економічній зоні. Затв. постановою КМ №642 від 12.06.1996 (п. 11).

Інструкція про службу прикордонних нарядів Державної прикордонної служби України. Затв. наказом МВС від 19.10.2015 №1261.

Стаття 420. Порушення правил несення бойового чергування

1. Порушення правил несення бойового чергування (бойової служби), встановлених для своєчасного виявлення і відбиття раптового нападу на Україну або для захисту та безпеки України, якщо це спричинило тяжкі наслідки, – карається позбавленням волі на строк від трьох до восьми років.

2. Те саме діяння, вчинене в умовах особливого періоду, крім воєнного стану, –

карається позбавленням волі на строк від п'яти до восьми років.

3. Діяння, передбачене частиною першою цієї статті, вчинене в умовах воєнного стану або в бойовій обстановці, –

карається позбавленням волі на строк від п'яти до десяти років.

(Стаття 420 в редакції Законів №270-VI від 15.04.2008, №194-VIII від 12.02.2015.)

1. Основним безпосереднім **об'єктом** злочину є порядок несення бойового чергування. Його додатковим факультативним об'єктом можуть бути життя та здоров'я особи, власність, інші блага.

2. Злочин з **об'єктивної сторони** характеризується дією або бездіяльністю у виді порушення відповідних правил несення бойового чергування (бойової служби), наслідками у виді тяжких наслідків і причинним зв'язком між зазначеними діями і наслідками.

Бойове чергування є виконанням бойового завдання, яке здійснюється черговими силами і засобами, призначеними від військових частин, з метою своєчасного виявлення і відбиття раптового нападу на Україну або для захисту та забезпечення безпеки України. У ВМС бойове чергування є найвищою формою підтримання бойової готовності у мирний час.

Порушення правил несення бойового чергування можуть полягати в невиконанні командиром військової частини, його заступниками чи іншими особами за їхнім дорученням обов'язку щодо проведення перевірки несення бойового чергування, у відданні командиром чергових сил і засобів особовому складу наказів, що відволікають його від виконання обов'язків несення бойового чергування, у передачі військовослужбовцями особового складу чергової зміни під час несення бойового чергування будь-кому, хоча б тимчасово, виконання своїх обов'язків без дозволу командира чергових сил і засобів, у відволіканні їх на справи, не пов'язані з виконанням зазначених обов'язків, у самовільному залишенні бойового поста чи іншого місця несення бойового чергування тощо.

Порушення правил несення бойового чергування, поєднане з порушенням порядку використання повітряного простору України (здійснення несанкціонованих пусків ракет, стрільби тощо), якщо це спричинило відповідні тяжкі наслідки, кваліфікується за сукупністю злочинів, передбачених статтями 282 і 420.

Тяжкими наслідками порушення правил бойового чергування (бойової служби) мають визнаватися серйозні наслідки для державної безпеки України, запобігання яким є призначенням бойового чергування (бойової служби). Це, зокрема: невідбиття ударів засобів повітряного нападу по важливих державних об'єктах, безпосереднє прикриття яких здійснюється черговими силами; неприпинення порушення державного кордону України повітряними суднами збройних формувань інших держав (а саме тими, які не виконують команд (сигналів), що подаються черговими літаками-перехоплювачами (вертольотами), або застосовують зброю); неприпинення протиправних дій повітряних суден у повітряному просторі України, які використовуються з метою здійснення терористичного акту; неприпинення до посадки захоплених (викрадених) повітряних суден України; незабезпечення недоторканності повітряного простору та підводного простору в межах територіального моря України; виведення з ладу бойової техніки, що унеможливило чи значно ускладнило подальше виконання частиною чи підрозділом бойових завдань.

3. **Суб'єктом** злочину є військовослужбовець (військовозобов'язаний під час проходження зборів), який належить до складу чергових сил бойового чергування, тобто до бойових обслуг, чергових змін пунктів управління, сил і засобів бойового забезпечення та обслуговування.

4. **Суб'єктивна сторона** характеризується умислом або необережністю до діяння і необережністю до тяжких наслідків.

5. Про **кваліфікуючі та особливо кваліфікуючі ознаки** цього злочину див. коментар до ст. 401.

Статут внутрішньої служби Збройних Сил України від 24.03.1999 (розділ 9).

Стаття 421. Порушення статутних правил внутрішньої служби

1. Порушення особою, яка входить у добовий наряд частини (крім варті і вахти), статутних правил внутрішньої служби, якщо воно спричинило тяжкі наслідки, запобігання яким входило в обов'язки даної особи, – карається триманням у дисциплінарному батальйоні на строк до двох років або позбавленням волі на строк до трьох років.

2. Те саме діяння, вчинене в умовах особливого періоду, крім воєнного стану, – карається позбавленням волі на строк від трьох до п'яти років.

3. Діяння, передбачене частиною першою цієї статті, вчинене в умовах воєнного стану або в бойовій обстановці, – карається позбавленням волі на строк до п'яти років.

(Стаття 421 в редакції Закону №194-VIII від 12.02.2015.)

1. Основний безпосередній **об'єкт** злочину – порядок несення внутрішньої служби (крім варти, вахти, патрулювання і бойового чергування). Його додатковим обов'язковим об'єктом є – альтернативно – власність, життя чи здоров'я особи, інші блага.

2. **Об'єктивна сторона** злочину характеризується: дією або бездіяльністю у виді порушення певних правил; наслідками у виді тяжких наслідків, запобігання яким входило в обов'язки даної особи; причиновим зв'язком між зазначеними діяннями і наслідками.

Порушення статутних правил внутрішньої служби може виразитися з боку: а) чергового частини (помічника чергового частини) – у нездійсненні контролю за своєчасністю здавання зброї та боеприпасів, нез'ясуванні причини спрацьовування охоронної сигналізації кімнат для зберігання зброї у підрозділах, неперевірки несення служби добовим нарядом і додержання внутрішнього порядку в підрозділах тощо; б) чергового КПП (його помічника) – у даванні дозволу на винесення (вивезення) будь-якого майна з території військової частини без дозволу чергового частини, а також на вихід за межі розташування військової частини військовослужбовцям строкової служби без документа на право виходу; в) чергового роти (батальйону, підрозділів забезпечення військової частини) – у неповідомленні командира роти про всі надзвичайні події в роті, у видачі зброї без наказу командира чи старшини роти, у передачі будь-кому ключів від кімнати зберігання зброї; г) днювального роти (батальйону, підрозділів забезпечення військової частини) – у пропуску до приміщення сторонніх осіб, у неповідомленні черговому роті про надзвичайні події; г) чергового ідальні – у допущенні до роботи в ідальні робітників, які не пройшли медичного огляду, нестеженні за обробкою продуктів; д) чергового фельдшера (санітарного інструктора) медичного пункту – у ненаданні військовослужбовцям першої медичної допомоги, неналежному зберіганні отруйних лікарських препаратів, ключів від шаф, де вони зберігаються, тощо.

З боку інших осіб добового наряду можуть мати місце інші порушення правил внутрішньої служби, які зумовлюються специфікою виконання конкретних обов'язків.

За ст. 421 кваліфікується порушення статутних правил внутрішньої служби, яке спричинило такі **тяжкі наслідки, запобігання яким входило в обов'язок даної особи зі складу добового наряду частини**. Виходячи із конкретних обов'язків тих чи інших осіб добового наряду, можуть бути визнані відповідними тяжкими наслідками: для чергового частини – втрата пістолетів та боеприпасів офіцерів і прапорщиків частини; для чергового контрольно-пропускного пункту чи його помічника – вивезення через КПП викраденого цінного військового майна; для чергового роти – втрата зброї, боеприпасів, цінного майна роти; для чергового ідальні – серйозне отруєння військовослужбовців унаслідок вживання в їжу неперевічених ним продуктів тощо.

3. **Суб'єктами** злочину, що розглядається, можуть бути військовослужбовці (військовозобов'язані під час проходження зборів), які належать до добового наряду частини (крім варти, вахти і бойового чергування):

а) до добового наряду частини: черговий частини та його помічник; особи, що належать до чергового підрозділу; черговий і днювальні парку, а також механіки-водії (водії) чергових тягачів; черговий фельдшер або санітарний інструктор і днювальні медичного пункту; черговий і помічники чергового контрольно-пропускного пункту; черговий та робітники ідальні; черговий штабу частини та посильні; черговий сигналіст; особи, які належать до пожежного наряду; водії чергових автомобілів;

б) до добового наряду роти (гуртожитку, батальйону, підрозділу забезпечення): черговий; днювальний;

в) до добового наряду під час перевезення військ: черговий військового ешелону та його помічник, черговий роти, днювальний вагона (корабельного приміщення) з людьми, салону літального апарата;

г) до чергування на кораблі: черговий корабля, черговий низів, дозорний з живучості корабля, член команди чергового катера, черговий боцман, черговий камбуза, черговий сигналіст, днювальний житлових приміщень, розсильний – на надводному кораблі 1-го і 2-го рангів (на надводних кораблях 3-го і 4-го рангів склад чергової служби корабля визначається командиром з'єднання кораблів); черговий підводного човна, помічник чергового підводного човна, черговий спеціаліст (моторист, електрик, трюмний-машиніст, торпедист) – на підводному човні під час стоянки в пункті базування на швартовах; черговий команди підводного човна, днювальний житлових приміщень – у разі розміщення команди в приміщеннях берегової бази, тощо. Крім того, у бойових частинах та службах корабля призначаються спеціальні наряди.

Військовослужбовець-жінка може нести відповідальність за ст. 421 лише у разі призначення її черговим фельдшером (санітарним інструктором) або черговим штабу.

4. З **суб'єктивної сторони** злочин характеризується умислом або необережністю до діяння, необережністю до наслідків.

5. Про **кваліфікуючі та особливо кваліфікуючі ознаки** цього злочину див. коментар до ст. 401.

Статут внутрішньої служби Збройних Сил України від 24.03.1999 (розділ 7).

Положення про корабельну службу у Військово-Морських Силах Збройних Сил України. Затв. наказом МО №415 від 25.11.2003.

Стаття 422. Розголошення відомостей військового характеру, що становлять державну таємницю, або втрата документів чи матеріалів, що містять такі відомості

1. Розголошення відомостей військового характеру, що становлять державну таємницю, за відсутності ознак державної зради –

карається позбавленням волі на строк від двох до п'яти років.

2. Втрата документів або матеріалів, що містять відомості військового характеру, які становлять державну таємницю, предметів, відомості про які становлять державну таємницю, особою, якій вони були довірені, якщо втрата стала результатом порушення встановлених правил поводження із зазначеними документами, матеріалами або предметами, –

карається позбавленням волі на строк від двох до п'яти років.

3. Діяння, передбачені частинами першою або другою цієї статті, якщо вони спричинили тяжкі наслідки, – караються позбавленням волі на строк від п'яти до десяти років.

1. **Об'єкт** злочину – режим військової таємниці.

2. Злочин може виражатися у таких двох формах: 1) розголошення відомостей військового характеру, що становлять державну таємницю, за відсутності ознак державної зради (ч. 1 ст. 422); 2) порушення встановлених правил поводження з документами або матеріалами, що містять відомості військового характеру, які становлять державну таємницю, а також із предметами, відомості про які становлять державну таємницю, що спричинило їхню втрату (ч. 2 ст. 422).

Отже, з **об'єктивної сторони** злочин характеризується діями або бездіяльністю, а в другій його формі – також наслідками і причинивим зв'язком між діянням і його наслідками.

3. Відповідно, **предметом** злочину в першій його формі є відомості військового характеру, що становлять державну таємницю, у другій – документи, матеріали, що містять відомості військового характеру, які становлять державну таємницю, а також предмети, відомості про які становлять державну таємницю.

Відомості військового характеру, що становлять державну таємницю, – це інформація, що належить до державної таємниці у сфері оборони (детальніше про це див. коментар до ст. 114).

Про поняття **розголошення відомостей, втрата документів, матеріалів, предметів** див. коментар до статей 328 і 329.

4. Суб'єктом злочину, передбаченого ч. 1 ст. 422, як впливає із диспозиції цієї норми, є будь-який військовослужбовець або військовозобов'язаний під час проходження зборів, незалежно від того, яким чином відповідні відомості стали йому відомі. Суб'єкт злочину, передбаченого ч. 2 ст. 422, спеціальний: ним є **особа, якій відповідні документи, матеріали чи предмети були довірені**. Про поняття такої особи див. коментар до ст. 328.

За статтями 328 і 329 військовослужбовці (військовозобов'язані під час проходження зборів) несуть відповідальність лише у випадку розголошення ними інформації (втрати відповідних предметів, документів, матеріалів, що містять інформацію) у сфері економіки, науки і техніки, зовнішніх відносин, державної безпеки й охорони правопорядку, яка становить державну таємницю.

5. З **суб'єктивної сторони**, злочин у першій його формі характеризується умислом до діяння і до наслідків або необережністю до діяння і до наслідків, а у другій – умислом або необережністю до діяння і необережністю до наслідків.

Психічне ставлення винного до тяжких наслідків може характеризуватися тільки необережністю.

5. **Тяжкі наслідки** (ч. 3 ст. 422) є **кваліфікуючою ознакою** злочину, що розглядається. Про поняття «тяжкі наслідки» див. Загальні положення до цього розділу. У ст. 422 зміст тяжких наслідків збігається зі змістом тяжких наслідків у статтях 328 і 329.

6. Розголошення військової таємниці кваліфікується за ст. 422 тільки **за відсутності ознак державної зради**. Детальніше про це див. коментар до ст. 328.

7. Недодержання встановленого законодавством порядку передачі державної таємниці іншій державі чи міжнародній організації, порушення встановленого законодавством порядку надання допуску та доступу до державної таємниці, недодержання вимог законодавства щодо забезпечення охорони державної таємниці під час здійснення міжнародного співробітництва, прийому іноземних делегацій, груп, окремих іноземців та осіб без громадянства, за відсутністю ознак шпигунства тягне адміністративну відповідальність військовослужбовців, передбачену ст. 212-2 КАП.

Статут внутрішньої служби Збройних Сил України від 24.03.1999 (ст. 11).

Закон «Про державну таємницю» в редакції від 21.09.1999.

Закон «Про Збройні Сили України» в редакції від 5.10.2000 (ст. 17).

Звід відомостей, що становлять державну таємницю. Затв. наказом СБУ №440 від 12.08.2005.

Стаття 423. (Статтю 423 виключено на підставі Закону №746-VII від 21.02.2014.)

Стаття 424. (Статтю 424 виключено на підставі Закону №746-VII від 21.02.2014. Див. чинну ст. 426-1.)

Стаття 425. Недбале ставлення до військової служби

1. Недбале ставлення військової службової особи до служби, якщо це заподіяло істотну шкоду, – карається штрафом від двохсот вісімдесяти п'яти до трьохсот двадцяти п'яти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або службовим обмеженням на строк до двох років, або позбавленням волі на строк до трьох років.

2. Те саме діяння, якщо воно спричинило тяжкі наслідки, – карається позбавленням волі на строк від трьох до семи років.

3. Діяння, передбачені частинами першою або другою цієї статті, вчинені в умовах особливого періоду, крім воєнного стану, – караються позбавленням волі на строк від п'яти до семи років.

4. Діяння, передбачені частинами першою або другою цієї статті, вчинені в умовах воєнного стану або в бойовій обстановці, – караються позбавленням волі на строк від п'яти до восьми років.

Примітка 1. Під військовими службовими особами розуміються військові начальники, а також інші військовослужбовці, які обіймають постійно чи тимчасово посади, пов'язані з виконанням організаційно-розпорядчих або адміністративно-господарських обов'язків, або виконують такі обов'язки за спеціальним дорученням повноважного командування.

2. У статтях 425 та 426 цього Кодексу істотною шкодою, якщо вона полягає у заподіянні матеріальних збитків, вважається шкода, яка в двісті п'ятдесят і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян, а тяжкими наслідками за тієї самої умови вважається шкода, яка в п'ятсот і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян.

(Стаття 425 в редакції Законів №194-VIII від 12.02.2015, №1952-VIII від 16.03.2017.)

1. Основним безпосереднім **об'єктом** злочину є встановлений законом порядок виконання влади, повноважень, становища та пов'язаних з цим можливостей військовими службовими особами, спрямований на забезпечення військового правопорядку. Його додатковим факультативним об'єктом можуть бути життя і здоров'я людини, особисті права і свободи людини і громадянина, власність та інші блага.

2. **З об'єктивної сторони** злочин характеризується бездіяльністю у вигляді недбалого ставлення до служби, наслідками у вигляді істотної шкоди і причиновим зв'язком між зазначеними бездіяльністю і наслідками.

При цьому слід брати до уваги, що для **причинового зв'язку** мають бути характерні такі ознаки: а) діяння передуює наслідку за часом; б) настання наслідку є неминучим або реально можливим у конкретних умовах; в) наслідок є закономірним результатом діяння винної особи, а не діянь сторонніх осіб чи інших зовнішніх сил.

Недбале ставлення до служби передбачає невиконання або неналежне виконання військовою службовою особою своїх службових обов'язків через недбале чи несумлінне ставлення до них. Якщо особа не мала реальної можливості взагалі проявити ставлення до своїх службових обов'язків через об'єктивні (виконання інших покладених на неї обов'язків, незабезпечення охорони матеріальних цінностей, відсутність транспорту чи людських ресурсів тощо) або суб'єктивні обставини (хвороба, фізичні дані, у тому числі захворювання, відсутність спеціальних знань, досвіду роботи тощо) не можна говорити про те, що воно було недбалим чи несумлінним. Детальніше про це див. у коментарі до ст. 367.

Зі змісту п. 2 примітки до ст. 425 випливає, що **істотна шкода**, якщо вона полягає в завданні матеріальних збитків, повинна обчислюватися в заданих розмірах, незалежно від форми і виду вини, якими характеризується психічне ставлення винного до суспільно небезпечних наслідків, та від того, чи була вона наслідком діяння, яке призвело до упущеної вигоди або до прямого зменшення наявних фондів. Виникнення пожежі чи аварія можуть бути визнані істотною шкодою, якщо з ними були пов'язані матеріальні збитки, розмір яких перевищує 250 НМДГ.

Якщо істотна шкода полягає в заподіянні фізичної шкоди, цією ознакою охоплюються випадки заподіяння потерпілому фізичного болю від удару, побоїв чи мордування, легкого або середньої тяжкості тілесного ушкодження, фізичних страждань, якими супроводжується незаконне позбавлення волі чи незаконне введення в організм проти волі особи наркотичних засобів або психотропних речовин тощо.

Специфіка зловживання владою або службовим становищем полягає в тому, що воно може сприяти вчиненню іншими особами будь-яких умисних злочинів (скажімо, коли йдеться про усунення перешкод для їхнього вчинення). У таких випадках вчинення злочину іншою особою стає своєрідним наслідком службового злочину у виді істотної шкоди (тяжкими наслідками вчинення таких злочинів має визнаватися тоді, коли ці злочини є тяжкими або особливо тяжкими (про визначення таких злочинів див. ст. 12).

Істотною шкодою встановленому порядку несення військової служби потрібно визнавати факти вчинення у військовій частині (підрозділі) тих найсерйозніших порушень військового правопорядку, які визнаються умисними військовими злочинами, якщо настання таких наслідків перебуває в причиновому зв'язку з недбалим ставленням до служби військової службової особи.

3. **Суб'єктом** злочину є військова службова особа. Поняття **військової службової особи** визначено у п. 1 примітки до ст. 425.

Про поняття **військовий начальник** див. коментар до ст. 402.

Військовослужбовці, які мають підлеглих під час несення спеціальних служб (вартової, патрульної, внутрішньої, бойового чергування, прикордонної) та користуються правом видавати їм накази в інтересах виконання завдань тієї чи іншої спеціальної служби, можуть бути суб'єктами злочину, що розглядається, тільки за умови, якщо вчиненою ними під час несення спеціальної служби неправомірною дією порушуються загальні службові

обов'язки начальників, зокрема, обов'язки виносити рішення й видавати накази лише в інтересах служби, виховувати підлеглих і вести роботу щодо зміцнення військової дисципліни, забезпечувати внутрішній порядок у військовій частині (підрозділі) тощо.

Друга категорія військових службових осіб – це військовослужбовці, які займають постійно чи тимчасово **посади, пов'язані з виконанням організаційно-розпорядчих обов'язків**. В умовах ЗС та інших військових формувань України найчастіше ними є військові начальники (керівники військових формувань, військових частин, установ, командири військових підрозділів, начальники управлінь, напрямків, відділів, кафедр тощо).

Організаційно-розпорядчі обов'язки виконують також військові прокурори, слідчі СБ, які не є керівниками підрозділів, офіцери – працівники оперативних та оперативно-розшукових підрозділів СБ та ДПС, оперативних та деяких інших підрозділів ЗС тощо. Характерним для всіх означених осіб є те, що вони несуть самостійну відповідальність за доручену ділянку роботи (ведення оперативно-розшукової діяльності чи кримінального провадження тощо) та не мають підлеглих за посадою. Зазначені військові службові особи можуть бути визнані військовими начальниками лише у конкретному кримінальному провадженні, якщо буде доведено, що злочин був вчинений ними, наприклад, стосовно підлеглого за військовим званням.

Військовослужбовці – професорсько-викладацький склад військово-навчальних закладів та ті, які є військово-медичними працівниками, поза межами виконання ними дій та прийняття рішень, що мають юридичне значення, не можуть визнаватися військовими службовими особами. Але, крім того, що вони можуть приймати іспити (оцінювати придатність до військової служби тощо), вони як офіцери можуть бути призначені членами внутрішніх перевірних комісій, черговими частин або начальниками ешелонів (команд), і під час виконання таких **спеціальних доручень повноважного командування** визнаються військовими службовими особами.

Третя категорія військових службових осіб – це військовослужбовці, які обіймають постійно чи тимчасово **посади, пов'язані з виконанням адміністративно-господарських обов'язків**. В умовах військової служби посадами, пов'язаними з виконанням адміністративно-господарських обов'язків, є посади офіцерів та прапорщиків продовольчої, речової, фінансової служби військової частини (установи) та їм подібні. Не можна визнавати військовими службовими особами комірників, завідувачів сховищ та інших осіб, дії яких з управління майном мають фактичний, а не юридичний характер. Щодо довіреного їм майна ці особи здатні вчинити тільки злочинні дії, характер яких не може вийти за межі привласнення або розтрати такого майна чи порушення обов'язків щодо охорони майна, тобто злочинів, суб'єктом яких не є службова особа.

Організаційно-розпорядчі та адміністративно-господарські обов'язки можуть виконувати також військові службові особи, які **тимчасово займають** відповідні **посади**. Тимчасове зайняття посади – це зайняття її в межах певного терміну, визначеного, як правило, службовою необхідністю (на період відпустки, хвороби, відрадження керівника, підбору на посаду керівника відповідного працівника тощо), та в порядку, встановленому законодавством для заміщення відповідної посади.

У п. 1 у примітки до ст. 425 не йдеться про те, що військові службові особи повинні займати посади, пов'язані з виконанням певних обов'язків тільки у військових частинах та установах. Тому відрадження військовослужбовця до іншого державного органу слід розцінювати як спеціальне доручення повноважного командування виконувати ті чи інші обов'язки в інтересах держави поза військовою установою.

Не можуть визнаватися військовими службовими особами військовослужбовці, які відбувають покарання в дисциплінарному батальйоні, оскільки вони не займають посад і за своїми військовими званнями є рядовими.

Виконавцем зловживання військовою службовою особою владою або службовим становищем та співвиконавцем цього злочину може бути тільки військова службова особа,

а іншим співучасником – як військова службова особа, так і інший військовослужбовець, а також цивільна особа, у тому числі службова.

4. З **суб'єктивної сторони** злочин характеризується непрямим умислом або необережністю до діяння, необережністю до наслідків.

Вчинене з прямим умислом невиконання військовою службовою особою дій, які вона за своїми службовими обов'язками повинна була виконати, але не виконала через недбале ставлення до служби, якщо це заподіяло істотну шкоду, кваліфікується за ст. 426.

5. Про **кваліфікуючі та особливо кваліфікуючі ознаки** цього злочину див. коментар до ст. 401.

Стаття 426. Бездіяльність військової влади

1. Умисне неприпинення злочину, що вчиняється підлеглим, або ненаправлення військовою службовою особою до органу досудового розслідування повідомлення про підлеглого, який вчинив кримінальне правопорушення, а також інше умисне невиконання військовою службовою особою дій, які вона за своїми службовими обов'язками повинна була виконати, якщо це заподіяло істотну шкоду, –

караються штрафом від трьохсот двадцяти п'яти до трьохсот вісімдесяти п'яти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або службовим обмеженням на строк до двох років, або позбавленням волі на строк до трьох років.

2. Ті самі діяння, якщо вони спричинили тяжкі наслідки, –

караються позбавленням волі на строк від трьох до семи років.

3. Діяння, передбачені частинами першою або другою цієї статті, вчинені в умовах особливого періоду, крім воєнного стану, –

караються позбавленням волі на строк від п'яти до семи років.

4. Діяння, передбачені частинами першою або другою цієї статті, що вчинені в умовах воєнного стану або в бойовій обстановці, –

караються позбавленням волі на строк від семи до десяти років.

(Стаття 426 в редакції Законів №194-VIII від 12.02.2015, №1952-VIII від 16.03.2017.)

1. Основним безпосереднім **об'єктом** злочину є встановлений законом порядок виконання влади, повноважень, становища та пов'язаних з цим можливостей військовими службовими особами, спрямований на забезпечення військового правопорядку. Його додатковим факультативним об'єктом можуть бути життя і здоров'я людини, особисті права і свободи людини і громадянина, власність та інші блага.

2. З **об'єктивної сторони** злочин може проявитися тільки у бездіяльності. Формами злочину є: 1) неприпинення злочину, що вчинюється підлеглим; 2) ненаправлення до органу досудового розслідування повідомлення про підлеглого, який вчинив кримінальне правопорушення; 3) інше невиконання дій, які військова службова особа за своїми службовими обов'язками повинна була виконати, якщо це спричинило істотну шкоду.

Обов'язковими ознаками злочину в його третій формі є також наслідки у вигляді істотної шкоди і причиновий зв'язок між зазначеними бездіяльністю і наслідками.

Для наявності складу цього злочину в будь-якій його формі потрібно встановити: а) чи покладалася на цю службову особу обов'язок вчинити певні дії, невчинення яких ставиться їй у вину; б) чи мала службова особа реальну можливість у конкретних умовах вчинити необхідні дії; в) чи справді не були виконані обов'язки, які покладені на цю службову особу.

Згідно з військовими статутами, обов'язок вести роботу щодо зміцнення військової дисципліни, запобігання надзвичайним подіям і злочинам серед особового складу, своєчасно виявляти й усувати їхні причини належать до загальних обов'язків командирів та інших прямих начальників; командир повинен вимагати дотримання високої військової дисципліни від підлеглих, не залишати поза увагою жодного дисциплінарного правопорушення; командир, який не забезпечив додержання військової дисципліни та не вжив заходів для її відновлення, несе за це відповідальність. Обов'язки щодо припинення правопорушень серед військовослужбовців покладаються військовими статутами також на чергового частини, чергового роти та інших осіб зі складу добового наряду, які мають підлеглих за своєю посадою в добовому наряді. **Неприпинення злочину, що вчинюється підлеглим**, означає потурання вчиненню злочину особою, яка була зобов'язана відвернути злочин (вжити заходів

до його недопущення чи запобігання йому). Стаття 426 є єдиною в КК статтею, яка прямо передбачає відповідальність за потурання як форму причетності до злочину. Про поняття *підлеглий* див. коментар до ст. 426-1.

Відповідно до ДСЗС (ч. 3 ст. 45, ч. 4 ст. 85) командири, які у разі виявлення ознак кримінального правопорушення, не повідомили про це орган досудового розслідування, несуть відповідальність згідно із законом; якщо під час службового розслідування буде з'ясовано, що правопорушення військовослужбовця містить ознаки кримінального правопорушення, командир військової частини письмово повідомляє про це орган досудового розслідування. Згідно зі Статутом внутрішньої служби ЗС (статті 59, 67): командир (начальник) військової частини (установи) зобов'язаний негайно повідомляти про кримінальне чи корупційне правопорушення, вчинене підлеглим військовослужбовцем, відповідному прокурору, а в разі вчинення кримінального чи корупційного правопорушення військовослужбовцем ЗС – начальнику відповідного органу управління ВСПЗС; б) командир полку зобов'язаний у разі вчинення військовослужбовцем кримінального правопорушення письмово повідомити про це орган досудового розслідування; повідомляти відповідного прокурора про кримінальні чи корупційні правопорушення та надзвичайні події в полку (у разі належності полку до ЗС повідомляти також начальника відповідного органу управління ВСПЗС).

Ненаправлення до органу досудового розслідування повідомлення про підлеглого, який вчинив кримінальне правопорушення, є кримінально караним за наявності таких умов: а) особа вчинила діяння, яке містить ознаки кримінального правопорушення; б) цей факт встановлено службовим розслідуванням; в) особа є підлеглою для відповідного командира військової частини, який згідно із законом повинен повідомляти про вчинення кримінального правопорушення.

Крім того, згідно зі Статутом внутрішньої служби ЗС (статті 59, 67, 298): а) будь-який командир (начальник) зобов'язаний негайно доповісти старшому командирі (начальнику) про кримінальне чи корупційне правопорушення, вчинене підлеглим військовослужбовцем; б) командир полку зобов'язаний вживати заходів для запобігання кримінальним та іншим правопорушенням, негайно доповісти старшому командирі (начальникові) про кримінальні чи корупційні правопорушення та надзвичайні події в полку; в) черговий частини зобов'язаний вживати заходів для запобігання кримінальним та іншим правопорушенням, випадкам порушення вимог безпеки.

Інше невиконання дій, які військова службова особа за своїми службовими обов'язками повинна була виконати, передбачає неповідомлення про кримінальні правопорушення старшому командирі (начальникові), неприпинення грубих правопорушень, що не є кримінальними правопорушеннями, невжиття заходів до приведення військ у бойову готовність, незабезпечення виконання бойового завдання, неприйняття командиром корабля заходів до спасіння особи, яка впала за борт тощо.

Зазначеним невиконанням певних дій може бути також неприпинення заборонених законодавством України розважальних заходів з використанням авіаційної та іншої бойової техніки та озброєння або показів озброєння у присутності цивільного населення з демонстрацією його застосування, незалучення до проведення показів озброєння і військової техніки тільки спеціально підготовлених екіпажів, нескладення планів проведення таких заходів з передбаченими у них діями у разі виникнення надзвичайних ситуацій, не проведення необхідних тренувань тощо.

Залишення військовою службовою особою без розгляду окремої ухвали суду або нежиття заходів до усунення зазначених в ній порушень закону, несвоєчасна відповідь на окрему ухвалу суду, невиконання посадовою особою законних вимог прокурора тягнуть адміністративну відповідальність за статтями 185-6 і 185-8 КАП.

Про поняття *істотна шкода* див. коментар до ст. 425.

3. **Суб'єктом** злочину є: у першій його формі – військовий начальник (про його поняття див. коментар до ст. 425); у другій – командир військової частини (начальник установи,

скажімо, ректор військової академії, начальник шпиталю тощо); у третій – будь-яка військово-службова особа.

4. **З суб'єктивної сторони** бездіяльність військової влади у перших двох її формах характеризується прямим умислом, у третій – прямим умислом до діяння, умислом або необережністю до наслідків у вигляді істотної шкоди. Психічне ставлення до тяжких наслідків (ч. 2 ст. 426) може бути умисним або необережним. При цьому умисне ставлення можливе лише до наслідків у вигляді істотної шкоди або тяжких наслідків, які полягають у заподіянні матеріальних збитків. Оскільки зміст інших наслідків у законі не конкретизовано, винна особа не може ставитися до них умисно.

5. Про **кваліфікуючі та особливо кваліфікуючі ознаки** цього злочину див. коментар до ст. 401.

Стаття внутрішньої служби Збройних Сил України від 24.03.1999 (статті 59, 67).

Дисциплінарний статут Збройних Сил України від 24.03.1999 (статті 5, 45).

Закон «Про Військову службу правопорядку у Збройних Силах України» від 7.03.2002.

Стаття 426-1. Перевищення військовою службовою особою влади чи службових повноважень

1. Перевищення військовою службовою особою влади чи службових повноважень, тобто умисне вчинення дій, які явно виходять за межі наданих цій особі прав чи повноважень, крім передбачених частиною другою цієї статті, якщо ці дії заподіяли істотну шкоду, –

карається обмеженням волі на строк від двох до п'яти років або позбавленням волі на той самий строк.

2. Застосування нестатутних заходів впливу щодо підлеглого або перевищення дисциплінарної влади, якщо ці дії заподіяли істотну шкоду, а також застосування насильства щодо підлеглого –

караються позбавленням волі на строк від трьох до семи років.

3. Діяння, передбачені частиною другою цієї статті, вчинені із застосуванням зброї, а також діяння, передбачені частинами першою або другою цієї статті, якщо вони спричинили тяжкі наслідки, –

караються позбавленням волі на строк від п'яти до десяти років.

4. Діяння, передбачені частинами першою, другою або третьою цієї статті, вчинені в умовах особливого періоду, крім воєнного стану, –

караються позбавленням волі на строк від семи до десяти років.

5. Діяння, передбачені частинами першою, другою або третьою цієї статті, вчинені в умовах воєнного стану або в бойовій обстановці, –

караються позбавленням волі на строк від восьми до дванадцяти років.

(Кодекс доповнено статтею 426-1 згідно із Законом №290-VIII від 07.04.2015.)

1. Основним безпосереднім **об'єктом** злочину є встановлений законом порядок використання влади, повноважень, становища та пов'язаних з цим можливостей військовими службовими особами, спрямований на забезпечення військового правопорядку. При застосуванні нестатутних методів впливу щодо підлеглого обов'язковим додатковим об'єктом перевищення військовою службовою особою влади чи службових повноважень є честь та гідність особи, а при застосуванні насильства щодо підлеглого – життя, здоров'я, воля, честь та гідність особи.

2. **Підлеглими** у військового начальника можуть бути військовослужбовці, військовозобов'язані під час проходження відповідних зборів, робітники та службовці того чи іншого військового формування. Проте останні, з огляду специфіки відносин влади – підпорядкування, які встановлюються між ними та військовими начальниками, не завжди можуть виступати як підлеглі. Зокрема, нестатутні методи впливу щодо робітника чи службовця взагалі неможливі, оскільки стосунки між ними та військовими начальниками не регулюються військовими статутами.

Тому якщо, наприклад, військова службова особа, перевищує владу і застосовує зброю або видає наказ про її застосування не щодо підлеглих, а щодо інших осіб – як військовослужбовців, так і цивільних осіб, то її дії треба кваліфікувати як перевищення службовою особою влади за ч. 2, а за наявності, крім того, тяжких наслідків – за ч. 3 ст. 365. Так само за ч. 2 ст. 365 (за ознакою застосування насильства, болісних і таких, що ображають особисту гідність потерпілого, дій) кваліфікується і перевищення військовослужбовцями ВСПЗС своїх повноважень під час застосування ними спеціальних засобів щодо військовослужбовців, які не є для них підлеглими.

3. 3 **об'єктивної сторони** перевищення влади чи службових повноважень характеризується діянням, наслідками і причинним зв'язком між ними, при цьому діяння може проявитися тільки в діях, які виражаються у таких формах: 1) застосування нестатутних заходів впливу щодо підлеглого; 2) перевищення дисциплінарної влади; 3) застосування насильства щодо підлеглого (ч. 2 ст. 426-1); 4) інше перевищення влади чи службових повноважень (ч. 1 ст. 426-1).

Нестатутні заходи впливу – це дії військових начальників щодо підлеглих, які виходять за межі відповідних положень військових статутів ЗС, що визначають відносини між військовослужбовцями.

Так, згідно з Дисциплінарним статутом ЗС, військова дисципліна досягається шляхом, зокрема: виховання високих бойових і морально-психологічних якостей військовослужбовців на національно-історичних традиціях українського народу та традиціях Збройних Сил України, патріотизму, свідомого ставлення до виконання військового обов'язку, вірності Військовій присязі; умілого поєднання повсякденної вимогливості командирів і начальників до підлеглих без приниження їх особистої гідності, з дотриманням прав і свобод, постійної турботи про них та правильного застосування засобів переконання, примусу й громадського впливу колективу; зразкового виконання командирами військового обов'язку, їх справедливого ставлення до підлеглих; підтримання у військових з'єднаннях, частинах (підрозділах), закладах та установах необхідних матеріально-побутових умов, статутного порядку (ст. 3). За стан дисципліни у військовому з'єднанні, частині (підрозділі), закладі та установі відповідає командир; інтереси захисту Вітчизни зобов'язують командира постійно підтримувати військову дисципліну, вимагати її додержання від підлеглих, не залишати поза увагою жодного дисциплінарного правопорушення (ст. 5). У разі непокори чи опору підлеглого командир повинен для відновлення порядку вжити всіх передбачених законами і військовими статутами заходів примусу аж до арешту винного та притягнення його до кримінальної відповідальності. Командир зобов'язаний вжити заходів щодо затримання підлеглого при вчиненні або здійсненні ним замаху на вчинення злочину чи безпосередньо після вчинення злочину, пов'язаного із непокорою, опором чи погрозою начальнику, застосуванням насильства, самовільним залишенням військової частини або місця служби, ухиленням від військової служби чи дезертирством, із негайним доставлянням затриманого до уповноваженої службової особи або вжити заходів щодо негайного повідомлення уповноваженої службової особи про затримання та місцезнаходження особи, яка підозрюється у вчиненні діяння з ознаками злочину (ст. 6).

Межі дисциплінарної влади військових начальників та порядок її застосування чітко окреслені нормами військового законодавства. Кожен командир (начальник) може заохочувати військовослужбовців, інших підлеглих або накладати на них стягнення тільки: а) у тому обсязі й порядку, які надані йому законодавчим актом, яким ці питання регулюються; б) на тих осіб, на яких поширюється його дисциплінарна влада; в) за наявності для того відповідних підстав.

Перевищенням дисциплінарної влади військовим начальником є: а) накладення стягнення такого виду чи такої міри, які можуть застосовувати тільки вищі начальники або не має права застосувати жоден з них; б) накладення стягнення за дію або бездіяльність, які не є дисциплінарним правопорушенням, а також не є таким адміністративним порушенням, за яке, згідно з КАП, військовослужбовець має нести відповідальність у дисциплінарному порядку; в) накладення стягнення таким військовим начальником, який має право на це тільки в особливих випадках, – за відсутності такого випадку; г) накладення стягнення на такого військовослужбовця, якого до дисциплінарної відповідальності може бути притягнуто лише іншими особами у встановленому законодавством порядку; ґ) накладення стягнення на військовослужбовця іншого військового формування, хоча умов для цього, прямо передбачених Дисциплінарним статутом, не існує; д) накладення стягнення на підлеглого, коли підстав для цього взагалі немає; е) порушення встановленого порядку накладення чи виконання дисциплінарних стягнень; є) застосування заохочення, яке може застосувати лише вищий начальник

чи інша особа, або яке може бути застосоване лише за наявності певних умов або до певного кола осіб; ж) застосування заохочення, якщо підстав для цього немає взагалі; з) вжиття заходів, спрямованих на припинення порушень військової дисципліни, коли підстав для цього немає, або з порушенням встановленого порядку їх застосування.

Під **наси́льством щодо підлегло́го** слід розуміти застосування щодо нього фізичного або психічного насильства.

Фізичне насильство у разі перевищення влади чи службових повноважень може бути виражене в незаконному зв'язуванні чи іншому подібному позбавленні волі, завданні удару, вчиненні дій, характерних для катування, заподіянні побоїв, легких або середньої тяжкості тілесних ушкоджень тощо.

Психічне насильство при перевищенні влади чи службових повноважень може бути виражене у реальній погрозі заподіяння фізичного насильства щодо потерпілого чи його близьких. Свідченням реальності погрози можуть стати такі фактичні дії потерпілого, вчинені після сприйняття її ним, як замах на самогубство, самокалічення, самовільне залишення військової частини, звернення за захистом своїх прав до органів державної влади або громадськості тощо. У будь-якому разі при визначенні реальності погрози необхідно виходити із суб'єктивного ставлення до неї винної особи та суб'єктивного сприйняття її потерпілим. Погроза може здійснюватися для того, щоб залякати потерпілого, зломити його волю до відстоювання порушених прав й інтересів, поглумитися над ним тощо.

Крім того, про поняття **наси́льство** див. коментар до статей 405 і 406.

Іншим перевищенням влади чи службових повноважень може бути будь-який інший умисний вихід за межі наданих військовій службовій особі владних або інших повноважень, що не стосується розглянутих вище форм: організація чи підбурювання військовими начальниками підлеглих до вчинення злочинів; примушування підлеглих до вчинення незаконних дій (скажімо, тиск на потерпілого з вимогою забрати з правоохоронних органів заяву про порушення кримінального провадження); незаконне притягнення підлеглого до матеріальної відповідальності; надання незаконної відпустки за станом здоров'я, сімейними обставинами тощо; видання незаконного розпорядження про звільнення затриманих осіб (наприклад, тих, які намагалися незаконно перетнути державний кордон); неправомірне втручання в діяльність службових осіб чи державних органів з метою перешкодити виконанню ними своїх повноважень тощо.

Кваліфікуючи дії за ст. 426-1, суд повинен зазначити, в чому саме полягає перевищення влади чи службових повноважень (зазначаючи, за межі яких саме наданих цій особі владних прав чи службових повноважень вона умисно вийшла).

Про поняття **істотна шкода** див. коментар до ст. 425.

При перевищенні військовою службовою особою влади чи службових повноважень поняттям «істотна шкода» у разі, якщо вона полягає у заподіянні фізичної шкоди, охоплюються умисне завдання легких тілесних ушкоджень, умисне чи необережне заподіяння тілесних ушкоджень середньої тяжкості, необережне заподіяння тяжких тілесних ушкоджень, а також інші, менш тяжкі наслідки для здоров'я потерпілого. При цьому витрати лікувального закладу на лікування потерпілого не є безпосередньою прямою шкодою, заподіяною застосуванням насильства і не можуть розглядатися як матеріальні збитки відповідно до п. 2 примітки до ст. 425.

Вчинені у різний час насильницькі дії військової службової особи щодо різних підлеглих або тих самих підлеглих, коли такі дії різняться за ступенем спричиненої шкоди (наприклад, легкі і тяжкі тілесні ушкодження), іншими кваліфікуючими ознаками або за роллю винного у злочинній діяльності (одного разу він був безпосереднім виконавцем злочину, іншого – співучасником, а отже, обов'язковим є посилання на ст. 29), за стадією вчинення злочину (закінчений злочин і готування до нього або замах на його вчинення, коли є обов'язковим посилання на ст. 14 або ст. 15) тощо – утворюють реальну сукупність злочинів і завжди мають отримувати самостійну кримінально-правову оцінку.

Кваліфікуюча ознака «повторність» не передбачена законодавцем у диспозиціях статей 425–426-1. Отже, не має вона бути і в юридичному формулюванні звинувачення. Повторність у такому випадку має враховуватися лише на загальних підставах – як обставина, що обтяжує відповідальність (п. 1 ч. 1 ст. 67). Тому злочинні дії військової службової особи, які були вчинені в різний час і містять як однакові, так і різні ознаки, передбачені ч. 1 ст. 426-1, слід кваліфікувати тільки за зазначеною частиною, оскільки йдеться про тотожні або однорідні злочинні дії.

Що ж до ч. 2 ст. 426-1, то, враховуючи викладене, а також відсутність у диспозиції цього злочину такої кваліфікуючої ознаки, як вчинення діяння щодо кількох осіб, фактична повторність тотожних або однорідних злочинних дій військової посадової особи, поєднаних із застосуванням насильства до підлеглого (групи підлеглих), кваліфікується за однією з частин ст. 426-1 (ч. 2 або частинами 3, 4 чи 5 – залежно від наслідків злочину та обстановки його вчинення). Така кваліфікація не залежить від послідовності вчинених дій, їхнього розриву в часі (звичайно, в межах строку давності) і від того, скільком особам і кому конкретно кожного разу було заподіяно шкоду здоров'ю, характер якої під кутом зору кримінального закону потребує однакової кримінально-правової оцінки. Однак інкримінована винному відповідна частина ст. 426-1 завжди має охоплювати всі кваліфікуючі ознаки вчиненого.

4. Такі дії, як застосування нестатутних методів впливу щодо підлеглого, перевищення дисциплінарної влади і застосування насильства щодо підлеглого можуть бути вчинені тільки у сфері владних повноважень тієї чи іншої військової службової особи. У зв'язку з цим **суб'єктом** зазначених злочинів може бути не будь-яка військова службова особа, а лише **військовий начальник** (про його поняття див. коментар до ст. 425).

5. **3 суб'єктивної сторони** перевищення військовою службовою особою влади чи службових повноважень характеризується прямим умислом до діяння, умислом або необережністю до наслідків у вигляді як істотної шкоди, так і тяжких наслідків.

При цьому умисне ставлення можливе лише до наслідків, які полягають у завданні матеріальних збитків. Оскільки зміст інших наслідків у законі не конкретизовано, винна особа не може ставитися до них умисно.

Психічне ставлення винної особи до перевищення дисциплінарної влади і до застосування насильства щодо підлеглого характеризується тільки прямим умислом.

Застосування нестатутних заходів впливу щодо підлеглого або перевищення дисциплінарної влади, якщо ці дії були вчинені шляхом мучення і заподіяли істотну шкоду, а також застосування насильства щодо підлеглого, вчинені з метою: примусити потерпілого або іншу особу вчинити дії, що суперечать їх волі, у тому числі отримати від нього або іншої особи відомості чи визнання; покарати його чи іншу особу за дії, скоєні ним чи іншою особою або у скоєнні яких він чи інша особа підозрюється; залякати його чи інших осіб; дискримінувати його чи інших осіб, – треба кваліфікувати за сукупністю злочинів, передбачених ст. 127 і ч. 2 ст. 426-1.

6. Відповідно до ст. 6 Дисциплінарного статуту **застосування зброї командиром** допускається лише в бойовій обстановці, а в мирний час – у виняткових випадках, відповідно до вимог Статуту гарнізонної та вартової служб, Статуту внутрішньої служби ЗС. Про виняткові випадки, за яких у мирний час дозволяється застосування зброї, див. коментар до ст. 418.

Під застосуванням зброї військовим начальником слід розуміти не тільки безпосереднє застосування зброї ним, а й видачу наказу підлеглим про застосування зброї як засобу фізичного впливу щодо інших підлеглих. При цьому, якщо наказ застосовувати зброю щодо підлеглого був сприйнятий останнім як реальна загроза його життю чи здоров'ю, але зброя не була застосована за причинами, що не залежать від волі начальника, його дії слід кваліфікувати як замах на вчинення злочину, передбаченого ч. 3 ст. 426-1. Якщо ж начальник видає наказ про застосування зброї, і він сприймається потерпілим як реальний, але начальник потім скасовує його, то вчинене слід кваліфікувати за ч. 2 ст. 426-1 як застосування насильства щодо підлеглого.

Про інші **кваліфікуючі та особливо кваліфікуючі ознаки** цього злочину див. коментар до ст. 401.

7. Умисне вбивство потерпілого, умисне заподіяння йому тяжкого тілесного ушкодження, а також доведення його до самогубства потребують додаткової кваліфікації за частиною 1 чи 2 ст. 115, або статтями 121 чи 120.

Умисне вбивство чи умисне заподіяння тяжкого тілесного ушкодження, вчинене військовою службовою особою при перевищенні меж необхідної оборони, підлягає кваліфікації лише за статтею 118 або 124.

Закон «Про оборону України» в редакції від 5.10.2000 (статті 1, 10–11).

Закон «Про Збройні Сили України» в редакції від 5.10.2000 (ст. 1-1).

Стаття 427. Здача або залишення ворогові засобів ведення війни

Здача ворогові начальником ввірених йому військових сил, а також не зумовлене бойовою обстановкою залишення ворогові укріплень, бойової та спеціальної техніки чи інших засобів ведення війни, якщо зазначені дії вчинені не з метою сприяння ворогові, – караються позбавленням волі на строк від трьох до десяти років.

1. **Об'єктом** злочину є порядок виконання військовим начальником свого військового обов'язку в умовах бойової обстановки.

2. **З об'єктивної сторони** злочин характеризується діями або бездіяльністю, які можуть виразитися у: 1) здачі ворогові начальником ввірених йому військових сил; 2) не зумовленого бойовою обстановкою залишення ворогові укріплень, бойової та спеціальної техніки чи інших засобів ведення війни.

Військові сили – це особовий склад, діями якого доручено керувати даному начальникові та який може бути озброєний засобами ведення війни або в даній конкретній обстановці не мати таких засобів.

Під **засобами ведення війни** треба розуміти, зокрема, зброю, боеприпаси, засоби пересування (транспортні засоби), у тому числі бойову техніку, предмети технічного постачання, поняття яких розглядалися в коментарі до ст. 410, а під **укріпленнями** – ділянки місцевості, обладнані системами фортифікаційних споруд у поєднанні з різними інженерними загородженнями та підготовлені для тривалої оборони.

Здача військових сил може полягати у капітуляції (передачі особового складу разом із засобами ведення війни ворогу після переговорів з ним) або у фактичному повному чи частковому припиненні військових дій, що дає ворогу змогу без особливих перешкод захопити військові сили. Здача військових сил, навіть зумовлена бойовою обстановкою, за конструкцією норми однак має каратися за ст. 427. Проте в окремих випадках (наприклад, особовий склад, потрапивши в оточення, не має необхідних засобів для ведення бою) дії військового начальника мають оцінюватися з урахуванням відповідних положень про крайню необхідність (ст. 39).

Залишення ворогові укріплень та засобів ведення війни – це залишення їх під час відступу або маневру в такому вигляді, в якому вони являють собою цінність для ворога.

Зазначені дії є такими, що **викликані бойовою обстановкою**, коли начальник отримує наказ про відступ з метою збереження військ, отримання вигаду в часі, створення сприятливих умов для ведення подальших бойових дій за рахунок втрати території, для зайняття вигідніших рубежів, скорочення лінії фронту та вивільнення сил для інших напрямів тощо. Однак у будь-яких випадках начальник зобов'язаний вжити всіх можливих заходів для виведення з-під ударів ворога ввірених йому військових сил. Здача їх ворогові не може бути викликана жодними змінами в бойовій обстановці.

3. **Суб'єктом** злочину є **військовий начальник** (про його поняття див. коментар до ст. 402).

4. **Суб'єктивна сторона** злочину характеризується прямим умислом. При цьому зазначені діяння повинні бути вчинені не з метою сприяння ворогові. В іншому ж випадку їх треба кваліфікувати за ст. 111 як перехід на бік ворога в умовах воєнного стану або в період збройного конфлікту, або як подання іноземній державі допомоги у проведенні підривної діяльності проти України.

Стаття 428. Залишення гинучого військового корабля

1. Залишення гинучого військового корабля командиром, який не виконав до кінця своїх службових обов'язків, а також особою зі складу команди корабля без належного на те розпорядження командира – карається позбавленням волі на строк від трьох до восьми років.

2. Те саме діяння, вчинене в умовах особливого періоду, крім воєнного стану, – карається позбавленням волі на строк від п'яти до восьми років.

3. Діяння, передбачене частиною першою цієї статті, вчинене в умовах воєнного стану або в бойовій обстановці, – карається позбавленням волі на строк від семи до десяти років.

(Стаття 428 в редакції Закону №194-VIII від 12.02.2015.)

1. **Об'єктом** злочину є порядок виконання військового обов'язку командиром військового корабля і членами його екіпажу, який забезпечує живучість корабля.

2. **Об'єктивна сторона** злочину полягає у залишенні військового корабля, що гине, командиром, який не виконав до кінця своїх службових обов'язків, або особою зі складу команди корабля без належного на те розпорядження командира.

Під **залишенням корабля** розуміється схід з нього на берег, на інше судно, катер чи шлюпку, пліт, гелікоптер тощо.

Гинути корабель може внаслідок його бойового пошкодження, зіткнення з мілиною чи суходолом або з іншим судном, падіння на нього повітряного об'єкта тощо, наслідком чого є виникнення пожежі чи затоплення.

Зовнішніми ознаками того, що **корабель гине**, і, відповідно, підставами для рішення командира корабля про залишення особовим складом аварійного корабля є:

а) у випадку надходження всередину корпусу корабля великої кількості забортної води: зростання осадки корабля й зниження запасу плавучості до обсягу одного найбільшого незатопленого відсіку; зростання крену корабля й досягнення краєм відкритої палуби вздовж борту поверхні води; зростання диференту корабля й досягнення краєм відкритої палуби аварійної кінцевої частини поверхні води; зростання крену та диференту корабля й досягнення краєм відкритої палуби вздовж борту та краєм відкритої палуби аварійної кінцевої частини поверхні води; поява на верхній палубі та на бортах, особливо в середній частині корабля, тріщин (розривів) і гофрів;

б) у випадку надходження всередину міцного корпусу підводного човна великої кількості води під час його перебування в надводному положенні: зростання диференту підводного човна й досягнення аварійною кінцевою частиною поверхні води; зростання осадки й наближення поверхні води до основи бойової рубки.

Рішення командира корабля про залишення особовим складом аварійного корабля у зв'язку з надходженням великої кількості забортної води всередину корабля і загрозою його загибелі підкріплюється доповіддю командира електромеханічної бойової частини про критичний стан аварійного корабля, який достатньо точно визначається розрахунком елементів остійності та плавучості за методиками і таблицями, які зазначені в документації з боротьби за непотоплюваність корабля.

Командир корабля під час загибелі останнього **зобов'язаний**: своєчасно вжити заходів до організованого залишення корабля особовим складом (командир корабля залишає корабель останнім); у мирний та у воєнний час біля свого узбережжя вжити заходів до посадки корабля на найближче мілководдя, а у воєнний час далеко від свого узбережжя – затопити корабель і вжити заходів до неможливості його підняття і відновлення ворогом; потурбуватися про спасіння вахтового і навігаційного журналів, таємних документів і спеціальної апаратури або, якщо врятувати їх неможливо, знищити їх. Крім того, у разі бойового пошкодження, пожежі чи затоплення командир корабля зобов'язаний віддати вказівку про локалізацію місць пошкодження, вжити заходів для запобігання вибухам і поширенню води і вогню у сусідні приміщення (відсіки) тощо. Залишення командиром військового корабля, що гине, без виконання ним зазначених дій є закінченим злочином.

Відповідно особа зі складу команди корабля може залишити корабель тільки з належного на те розпорядження командира. До отримання такого розпорядження вона може бути

здіяна для боротьби з аварією, пожежею, затопленням, для спасіння хворих і пасажирів, для посадки корабля на мілину або його затоплення, для спасіння або знищення відповідної документації та апаратури тощо, або, якщо вона є відповідною службовою особою (старшим помічником (помічником) командира корабля, командиром електромеханічної бойової частини, командиром дивізіону живучості, командиром бойової частини, начальником служби, командиром відсіку чи бойового посту тощо) – організувати ці дії. Старший помічник командира корабля може покинути корабель безпосередньо перед командиром корабля, якщо щодо цього не надійшло інших наказів.

3. **Суб'єктом** злочину є: 1) командир військового корабля; 2) старший помічник (помічник) командира корабля, якщо під час загибелі корабля саме він командує кораблем, або 3) будь-який інший військовослужбовець, який належить до складу команди корабля.

4. З **суб'єктивної сторони** злочин може бути вчинений тільки з прямим умислом.

Якщо за обставинами справи командир корабля не міг виконати до кінця своїх обов'язків, а особа зі складу корабля не мала можливості отримати відповідне розпорядження (скажімо, внаслідок тяжкого поранення, викидання з корабля вибуховою хвилею, швидкоплинності подій тощо), відповідальність за залишення військового корабля, що гине, виключається.

5. Про **кваліфікуючі та особливо кваліфікуючі ознаки** цього злочину див. коментар до ст. 401.

Стаття 429. Самовільне залишення поля бою або відмова діяти зброєю

Самовільне залишення поля бою під час бою або відмова під час бою діяти зброєю – караються позбавленням волі на строк від п'яти до десяти років.

1. **Об'єкт** злочину – порядок виконання військового обов'язку в бою.

2. З **об'єктивної сторони** злочин характеризується діями і може проявитися в таких формах: 1) самовільне залишення поля бою під час бою; 2) відмова під час бою діяти зброєю.

Про поняття **самовільне залишення, відмова, зброя** див. коментар відповідно до статей 407, 402, 404 і 410.

Місце і час є обов'язковими ознаками об'єктивної сторони злочину, за якими його перша форма відрізняється, зокрема, від злочинів, передбачених ч. 4 ст. 407, ч. 3 ст. 408, друга форма – від злочинів, передбачених ч. 3 ст. 402 і ч. 3 ст. 409 (у формі обману чи відмови від несення обов'язків військової служби).

Поле бою – це земельна, у тому числі у межах населеного пункту, ділянка, морський чи повітряний простір, в якому ведеться бій, а **час бою** – це проміжок, упродовж якого цей бій триває. Початок і закінчення часу бою зазвичай визначаються наказами відповідного командира (начальника). Існування бою у його часовій і просторовій характеристиках свідчить про наявність **бойової обстановки**, поняття якої визначено у коментарі до ст. 402. Оскільки бойова обстановка може виникнути і в мирний час (у разі прикордонного конфлікту, при порушенні недоторканності повітряного чи морського простору тощо), то злочин, передбачений ст. 429, може мати місце і поза межами воєнного стану.

Самовільне залишення поля бою означає залишення місця не тільки в окопі, а й у будь-якому бойовому порядку під час наступу чи оборони, у тому числі ухилення від ведення повітряного, протиповітряного чи морського бою. Відхід із займаних позицій, ухилення від бою можуть здійснюватися лише з дозволу відповідного командира (начальника), і в іншому випадку вони є самовільними.

Умисне знищення або пошкодження зброї, бойових припасів, військової техніки з метою унеможливити їхнє застосування під час бою кваліфікується за сукупністю злочинів, передбачених статтями 411 і 429.

3. **Суб'єктом** злочину є будь-який військовослужбовець. Якщо військова службова особа, скажімо, сама, без дозволу вищого командира, залишає поле бою і наказує зробити таке саме своїм підлеглим, вона має нести відповідальність за сукупністю злочинів,

передбачених статтями 426-1 і 429, а у разі не зумовленого бойовою обстановкою залишення ворогові засобів ведення війни – і ст. 427.

4. З **суб'єктивної сторони** злочин характеризується прямим умислом. Хоч у нормі ст. 429 це прямо не зазначено, дух закону підказує, що вказані дії повинні бути вчинені не з метою сприяння ворогові. В іншому ж випадку їх треба кваліфікувати за ст. 111 як перехід на бік ворога в умовах воєнного стану чи в період збройного конфлікту.

Стаття 430. Добровільна здача в полон

Добровільна здача в полон через боягузтво або легководухість – карається позбавленням волі на строк від семи до десяти років.

1. **Об'єкт** злочину – порядок виконання військового обов'язку в умовах воєнного стану та в бойовій обстановці.

2. З **об'єктивної сторони** злочин виражається у здачі в полон. Це може виявитися у діях, коли військовослужбовець, наприклад, під час бою викидає білий прапор чи залишає розташування свого підрозділу (частини) і втікає до розташування ворожих військ, де здається у полон, або у бездіяльності, коли він, скажімо, залишається на полі бою під час відступу своїх військ і захоплюється в полон після зайняття відповідних бойових позицій військами ворога.

Як впливає зі змісту диспозиції ст. 430, обов'язковою ознакою складу цього злочину є **час**: добровільна здача в полон може бути вчинена лише під час ведення військових дій.

Добровільність у ст. 430 означає, що особа не примушується до здачі в полон своїм військовим начальником чи іншою особою та має можливість і надалі виконувати свій військовий обов'язок.

3. **Суб'єктом** злочину є будь-який військовослужбовець. Якщо військовий начальник через боягузтво або легководухість здається в полон сам, а також здає ворогові ввірені йому військові сили, відповідальність має наставати за сукупністю злочинів, передбачених статтями 427 і 430.

4. З **суб'єктивної сторони** злочин характеризується прямим умислом, а також спеціальними **мотивами**: боягузством або легководухістю.

Боягузтво – це несміливість, що властива особі, яка легко піддається почуттю страху, паніці. **Легководухість** – це відсутність чи брак твердості, рішучості, мужності. Ці два поняття синонімічні.

Добровільна здача в полон із заздалегідь обміркованим наміром ухилитися від участі у воєнних діях як форми проходження військової служби, для збереження свого життя, для публічного вираження свого негативного ставлення до вирішення політичних питань військовим шляхом може розглядатися як добровільна здача в полон через легководухість і одночасно як дезертирство, вчинене у воєнний час (ст. 430 і ч. 3 ст. 408), а добровільна здача в полон з метою участі у воєнних діях на боці ворога – як готування до переходу на бік ворога (статті 14 і 111).

Стаття 431. Злочинні дії військовослужбовця, який перебуває в полоні

1. Добровільна участь військовослужбовця, який перебуває в полоні, у роботах, що мають військове значення, або в інших заходах, які завідомо можуть заподіяти шкоду Україні або союзним з нею державам, за відсутності ознак державної зради –

карається позбавленням волі на строк від трьох до семи років.

2. Насильство над іншими військовополоненими або жорстоке поводження з ними з боку військовополоненого, який перебуває на становищі старшого, –

карається позбавленням волі на строк від п'яти до восьми років.

3. Вчинення військовослужбовцем, який перебуває в полоні, дій, спрямованих на шкоду іншим військовополоненим, з корисливих мотивів або з метою забезпечення поблажливого до себе ставлення з боку ворога – карається позбавленням волі на строк до трьох років.

1. Основним безпосереднім **об'єктом** злочину є порядок виконання військовослужбовцем військового обов'язку в умовах полону. Додатковим обов'язковим об'єктом злочину

в формі насильства над іншими військовополоненими є здоров'я особи, а у формі жорстокого поводження з ними – здоров'я, честь і гідність особи.

2. **З об'єктивної сторони** злочин може проявитися у таких формах: 1) добровільна участь військовослужбовця, який перебуває в полоні, у роботах, що мають військове значення, або в інших заходах, які завідомо можуть заподіяти шкоду Україні або союзним з нею державам, за відсутності ознак державної зради (ч. 1 ст. 431); 2) насильство над іншими військовополоненими; 3) жорстоке поводження з іншими військовополоненими з боку військовополоненого, який перебуває у становищі старшого (ч. 2 ст. 431); 4) вчинення військовослужбовцем, який перебуває в полоні, дій, спрямованих на шкоду іншим військовополоненим (ч. 3 ст. 431).

Під **роботами, що мають воєнне значення**, розуміються роботи, пов'язані з виробництвом зброї, боєприпасів, бойової техніки, іншого військового майна. Згідно з Конвенцією про поводження з військовополоненими, до роботи можуть залучатися тільки працездатні військовополонені, при цьому офіцери та прирівняні до них особи – лише за їх згодою. У примусовому порядку військовополонені можуть бути притягнені тільки до робіт у сільському і домашньому господарстві, з надання комунальних, транспортних послуг та деяких інших робіт за умови, що вони не мають воєнного характеру чи значення. **До інших заходів, які завідомо можуть завдати шкоди Україні або союзним з нею державам**, можна віднести вербування інших військовополонених для участі в роботах, які мають воєнне значення, або участь у спецпропаганді тощо.

Добровільність у ч. 1 ст. 431 означає, що особа не примушується до зазначеної роботи органами влади відповідної держави або військовополоненим, який перебуває у становищі старшого, і має можливість і надалі утримуватися від цієї роботи.

Поняттям **насильство** у ч. 2 ст. 431 охоплюється заподіяння військовополоненому побоїв, легкого, середньої тяжкості й важкого тілесного ушкодження, крім заподіяння важкого тілесного ушкодження за кваліфікуючих обставин. Останнє, а також убивство потерпілого чи його самогубство внаслідок жорстокого поводження потребують додаткової кваліфікації за ч. 2 ст. 121, частиною 1 чи 2 ст. 115 або за частинами 1, 2 чи 3 ст. 120.

Про поняття **жорстокого поводження** див. коментар до ст. 120.

Дії, спрямовані на шкоду іншим військовополоненим, можуть виражатися у повідомленні адміністрації про підготовку втечі із табору чи про вчинення порушення режиму, у примушуванні до виконання роботи, що має воєнне значення, чи іншої роботи, у насильстві, яке охоплює заподіяння побоїв, спричинення легких тілесних ушкоджень, у знущанні тощо.

3. **Суб'єктом** злочину може бути: у першій і четвертій формах – будь-який військовополонений, а у другій і третій – військовополонений, який перебуває у становищі старшого.

Військовополоненим є така, що потрапила під владу військового супротивника, особа, яка належить до: особового складу збройних сил сторони, що перебуває у конфлікті, особового складу ополчення і добровільних загонів, що належать до складу цих збройних сил, осіб, що слідують за збройними силами, але не належать до їхнього складу, а так само до інших категорій, визначених у частині А ст. 4 Конвенції про поводження з військовополоненими та в ст. 44 Додаткового протоколу I до Женевських конвенцій. Військовополоненим особа є з моменту потрапляння під владу військового супротивника і до моменту її остаточного звільнення та репатріації.

Військовополоненими, які перебувають у становищі старших, є: у таборах для офіцерів та прирівняних до них осіб або змішаних таборах – старший за званням і стажем офіцер, в інших таборах – так звані довірені особи, що обираються військовополоненими шляхом таємного голосування кожні шість місяців з метою представлення перед військовою владою, державами-покровительками, Міжнародним Комітетом Червоного Хреста тощо, та затверджуються державою, що тримає у полоні.

4. **Суб'єктивна сторона** злочину характеризується прямим умислом.

При цьому, у перших трьох його формах **мотивами** злочину можуть бути будь-які, крім відверто антидержавницьких: у разі добровільної участі військовополоненого у зазначених роботах чи заходах з метою спричинити шкоду суверенітету, територіальній цілісності та недоторканності, обороноздатності України чи одній із складових її національної безпеки, або у разі насильства над іншим військовополоненим чи жорстокого поводження з ним з метою припинити таку, що проводилась останнім у таборі діяльність, спрямовану на шкоду ворогові, дії винного потребують кваліфікації за ст. 111.

Обов'язковою ознакою злочину в четвертій його формі є корисливий мотив або **мета** забезпечення поблажливого до себе ставлення з боку ворога.

Конвенція про поводження з військовополоненими від 12.08.1949. Ратифікована СРСР 17.04.1954 (статті 4, 12–16, 50–52, 79–81). Конвенція проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання від 10.12.1984. Ратифікована УРСР 26.01.1987.

Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12.08.1949, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I) від 10.06.1977. Ратифікований УРСР 18.03.1989.

Стаття 432. Мародерство

Викрадення на полі бою речей, що знаходяться при вбитих чи поранених (мародерство), – карається позбавленням волі на строк від трьох до десяти років.

1. До загальних обов'язків військовослужбовця належать, зокрема, обов'язок дорожити бойовою славою ЗС та своєї військової частини, честю і гідністю військовослужбовця ЗС, поважати бойові та військові традиції, честь і гідність кожної людини. Мародерство дискредитує зазначені цінності.

Отже, основним безпосереднім **об'єктом** мародерства є бойова слава ЗС і честь військовослужбовця, а також порядок дотримання звичаїв та правил війни. Конвенція про поліпшення долі поранених і хворих у діючих арміях (ст. 15) і Конвенція про поліпшення долі поранених, хворих та осіб, які зазнали корабельної аварії, зі складу збройних сил на морі (ст. 18) (обидві конвенції ратифіковані Указом ПВР УРСР від 03.07.1954) передбачають, що завжди, а особливо після кожного бою, сторони конфлікту без затримки вживають усіх можливих заходів для того, щоб розшукати й підібрати поранених, хворих та осіб, які зазнали корабельної аварії, щоб захистити їх від мародерства, а також щоб розшукати мертвих і запобігти їхньому пограбуванню.

Додатковим обов'язковим **об'єктом** злочину у випадку викрадення речей, що знаходяться при поранених, є власність.

2. **Предметом** мародерства може бути тільки приватне майно (гроші, годинники, медальйони тощо) вбитих чи поранених, незалежно від того, до чийої армії останні належать. Викрадені вони можуть бути як під час бою, так і відразу ж після нього. Зброя, боеприпаси, документи, що містять відомості військового характеру, інші предмети, що збираються для їх використання під час ведення військових дій, не є предметом цього злочину.

3. З **об'єктивної сторони** злочин виражається у діях – викраденні речей, що знаходяться при вбитих і поранених. Обов'язковою ознакою складу є **місце – поле бою** (це поняття розкрито в коментарі до ст. 429). Полем бою може бути і ділянка водного простору.

4. **Суб'єктом** злочину є будь-який військовослужбовець.

5. З **суб'єктивної сторони** злочин може бути вчинений тільки з прямим умислом.

6. У міжнародному праві мародерством визнаються також посягання на підводну культурну спадщину, зокрема ту, що перебуває на дні морів й океанів та у їхніх надрах за межами національної юрисдикції. Статті 10 і 12 Конвенції про охорону підводної культурної спадщини (ратифікована згідно із Законом України від 20.09.2006 №164-V і набрала чинності для України 02.01.2009) встановлюють, що держави-учасниці можуть вживати усіх практично здійсненних заходів з метою відвернення будь-якої безпосередньої небезпеки, яка загрожує підводній культурній спадщині внаслідок діяльності людини або будь-яких інших причин, у тому числі мародерства. Однак такі діяння в Україні не криміналізовано.

Статут внутрішньої служби Збройних Сил України від 24.03.1999 (ст. 11).

Стаття 433. Насильство над населенням у районі воєнних дій

1. Насильство, протизаконне знищення майна, а також протизаконне відібрання майна під приводом воєнної необхідності, вчинювані щодо населення в районі воєнних дій, – караються позбавленням волі на строк від трьох до восьми років.
2. Розбій, вчинюваний щодо населення в районі воєнних дій, – карається позбавленням волі на строк від семи до десяти років.

1. Основний безпосередній об'єкт злочину – порядок дотримання звичаїв та правил війни. Його додатковим обов'язковим об'єктом, залежно від конкретної форми злочину, є життя та здоров'я особи або власність.

2. **З об'єктивної сторони** злочин полягає у діях. Формами його є: 1) насильство щодо населення у районі воєнних дій; 2) протизаконне знищення майна, що належить населенню, під приводом воєнної необхідності, вчинюване у районі воєнних дій; 3) протизаконне відібрання майна, що належить населенню, під приводом воєнної необхідності, вчинюване у районі воєнних дій (ч. 1 ст. 433); 4) розбій, вчинюваний щодо населення у районі воєнних дій (ч. 2 ст. 433).

Обов'язковою ознакою складу злочину є **місце** його вчинення. Під **районом воєнних дій** розуміється територія, на якій ведуться воєнні (бойові) дії. Визначення конкретних меж такого району є питанням факту, яке має вирішуватися з урахуванням інтенсивності бойових дій, чисельності військ тощо.

Населення складається зі всіх осіб, які є цивільними особами. До останніх належать будь-які особи, за винятком тих, що зазначені у ст. 4 (А. 1, А. 2, А. 3, А. 6) Женевської конвенції про поводження з військовополоненими і в ст. 43 Додаткового протоколу I до Женевських конвенцій, тобто за винятком: а) особового складу збройних сил сторони, що перебуває в конфлікті (комбатантів); б) особового складу ополчень і добровольчих загонів, що належать до цих збройних сил; в) особового складу інших ополчень і добровольчих загонів, яких очолює особа, відповідальна за своїх підлеглих, які мають певний і ясно видимий здалеку відмітний знак, відкрито носять зброю і дотримують у своїх діях законів та звичаїв війни; г) особового складу регулярних збройних сил, які вважають себе підлеглими уряду чи владі, що не визнається іншою державою; ґ) населення неокупованої території, яке під час наближення ворога стихійно за власним почином береться за зброю для боротьби з військами, що вторгаються, якщо воно відкрито носить зброю і дотримує у своїх діях законів та звичаїв війни.

Насильство у ст. 433 охоплює такі дії, як незаконне позбавлення волі, зґвалтування чи вчинення деяких інших статевих злочинів, заподіяння тілесних ушкоджень будь-якого ступеня тяжкості тощо. При цьому заподіяння тяжкого тілесного ушкодження, вбивство потерпілого чи його самогубство внаслідок заподіяного насильства потребують додаткової кваліфікації за ч. 2 ст. 121, частиною 1 чи 2 ст. 115 або за частинами 1, 2 чи 3 ст. 120.

Протизаконним знищення майна визнається завжди, коли таке знищення не є абсолютно необхідним для здійснення воєнних операцій. При цьому слід мати на увазі існування певних видів майна, які, відповідно до міжнародних конвенцій, не можуть знищуватися за жодних обставин (греблі, дамби, нафтопромисли, супертанкери, атомні електростанції та інші об'єкти, що містять небезпечні сили, запаси продуктів харчування, посіви, споруди для постачання питної води та інші об'єкти, необхідні для виживання цивільного населення, культурні цінності тощо).

Протизаконне знищення майна, вчинене шляхом підпалу, вибуху чи в інший загальнонебезпечний спосіб, або таке, що заподіяло майнову шкоду в особливо великих розмірах або спричинило загибель людей чи інші тяжкі наслідки, кваліфікується за ч. 2 ст. 194.

Відібрання майна може бути законним лише у разі, якщо відповідним законом будуть встановлені підстави і порядок вчинення таких дій. Згідно із законодавством України, примусове відчуження об'єктів права власності в умовах воєнного чи надзвичайного стану допускається як виняток з мотивів суспільної необхідності, на підставі, в порядку та у строки, встановлені законом, і з наступним повним відшкодуванням їхньої вартості. В Україні або в окремих її місцевостях, де введено воєнний стан, військовому командуванню надається

право разом з органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування, а якщо це неможливо, – самостійно запроваджувати та здійснювати такі, зокрема, заходи правового режиму воєнного стану: а) вилучати для тимчасового використання необхідне для потреб оборони майно громадян, у тому числі транспортні засоби, споруди, машини, механізми, обладнання та інші об'єкти, пов'язані з обслуговуванням транспорту, та видавати відповідні документи про це встановленого зразка; б) у разі порушення вимог або невиконання заходів правового режиму воєнного стану вилучати у громадян радіопередавальне обладнання, телевізійну, відео- і аудіоапаратуру, комп'ютери, а також у разі потреби інші технічні засоби зв'язку; в) вилучати у громадян вогнепальну зброю та боеприпаси, холодну зброю; г) встановлювати для фізичних осіб військово-квартирну повинність з розквартирування військовослужбовців.

Про поняття **розбій** див. коментар до ст. 187. Якщо розбій вчинений за обставин, які є кваліфікуючими у злочині, передбаченому ст. 187, він кваліфікується за частинами 2, 3 або 4 ст. 187.

3. **Суб'єктом** злочину є будь-який військовослужбовець.

4. **Суб'єктивна сторона** злочину характеризується прямим умислом.

*Конвенція про захист цивільного населення під час війни від 12.08.1949. Ратифікована СРСР 17.04.1954 (статті 4, 13–34, 53).
Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12.08.1949, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I) від 10.06.1977. Ратифікований УРСР 18.03.1989.*

Закон «Про правовий режим воєнного стану» від 6.04.2000 (статті 15, 23).

Закон «Про оборону України» в редакції від 5.10.2000 (ст. 17).

Стаття 434. Погане поводження з військовополоненими

Погане поводження з військовополоненими, яке мало місце неодноразово, або пов'язане з особливою жорстокістю, або спрямоване проти хворих і поранених, а також недбале виконання обов'язків щодо хворих і поранених особами, на яких покладено їх лікування і піклування про них, за відсутності ознак більш тяжкого злочину – карається позбавленням волі на строк до трьох років.

1. Основний безпосередній **об'єкт** злочину – порядок дотримання звичаїв та правил війни. Його додатковим обов'язковим об'єктом є життя та здоров'я особи.

2. **Об'єктивна сторона** злочину характеризується діянням у формі: 1) поганого поводження з військовополоненими: а) яке відбувалося неодноразово; б) пов'язаного з особливою жорстокістю; в) спрямованого проти хворих і поранених; 2) недбалого виконання обов'язків щодо хворих і поранених, за відсутності ознак більш тяжкого злочину.

Про поняття **військовополонений** див. коментар до ст. 431. Під **поганим поводженням з військовополоненими** розуміється позбавлення їх харчування і сну, заподіяння їм побоїв чи легких тілесних ушкоджень, погроза вбивством або заподіянням тяжкого тілесного ушкодження тощо. Ці дії можуть бути кваліфіковані за ст. 434 лише за умови, якщо вони відбувалися неодноразово або були пов'язані з особливою жорстокістю, або були спрямовані проти хворих і поранених. В іншому разі вони кваліфікуються за статтями 125, 126 чи 129 або не становлять злочину.

Поняття **неодноразово** означає вчинення однієї із дій, характерних для поганого поводження з військовополоненими, два чи більше разів.

Під **хворими і пораненими** розуміються військовополонені, які через травми, хворобу чи інші фізичні або психічні розлади або інвалідність потребують медичної допомоги чи догляду.

Особливо жорстоким слід вважати таке поводження з військовополоненими, яким особі спричинюються особливі фізичні (шляхом тортур, мордування, мучення, іншого способу завдання нестерпного болю) та/або психічні чи моральні страждання (шляхом зганьблення честі, приниження гідності, заподіяння тяжких душевних переживань, глумління тощо), або якщо зазначені фізичні страждання вчинювалося в присутності близьких потерпілому осіб і винний усвідомлював, що такими діями завдає останнім особливих психічних чи моральних страждань.

Недбале виконання обов'язків щодо хворих і поранених передбачає залишення їх без медичної допомоги (піклування) або неналежне їх лікування (догляд за ними). Зазначені дії

кваліфікуються за ст. 434 лише у разі, якщо відсутні ознаки більш тяжкого злочину. За наявності ознак більш тяжкого злочину вони кваліфікуються тільки за відповідною іншою статтею, не створюючи сукупності злочинів. Наприклад, якщо недбале виконання обов'язків щодо хворих і поранених вчинене військовою службовою особою і потягло тяжкі наслідки або було вчинене в умовах воєнного стану, діяння кваліфікується тільки за ч. 2 або 3 ст. 425, якщо погане поводження з військовополоненими полягало в умисному заподіянні тілесних ушкоджень середньої тяжкості – тільки за ст. 122 тощо.

3. **Суб'єктом** злочину в першій його формі може бути будь-який військовослужбовець, а в другій – військовослужбовець, на якого покладено обов'язки з лікування хворих і поранених військовополонених і піклування про них (лікар, медсестра, санітар тощо).

4. **Суб'єктивна сторона** злочину характеризується у перших трьох його формах прямим умислом, а в четвертій – необережністю.

Женевська конвенція про поліпшення участі поранених та хворих в діючих арміях від 12.08.1949. Ратифікована СРСР 17.04.1954.

Женевська конвенція про поліпшення участі поранених, хворих та осіб, що потерпіли загибелі корабля, із складу збройних сил на морі від 12.08.1949. Ратифікована СРСР 17.04.1954.

Женевська конвенція про поводження з військовополоненими від 12.08.1949. Ратифікована СРСР 17.04.1954.

Додатковий протокол I до Женевських конвенцій щодо захисту жертв міжнародних збройних конфліктів від 8.06.1977. Ратифікований УРСР 18.03.1989.

Додатковий протокол II до Женевських конвенцій та жертв збройних конфліктів неміжнародного характеру від 8.06.1977.

Ратифікований УРСР 18.03.1989.

Закон «Про зняття застережень України до Женевських конвенцій про захист жертв війни від 12.08.1949, від 8.02.2006.

Стаття 435. Незаконне використання символіки Червоного Хреста, Червоного Півмісяця, Червоного Кристала та зловживання ними

1. Носіння в районі воєнних дій символіки Червоного Хреста, Червоного Півмісяця, Червоного Кристала особами, які не мають на те права, а також зловживання в умовах в умовах особливого періоду, крім воєнного стану, прапорами чи знаками Червоного Хреста, Червоного Півмісяця, Червоного Кристала або пофарбуванням, присвоєним санітарно-транспортним засобам, –

караються позбавленням волі на строк до двох років.

2. Носіння в районі воєнних дій символіки Червоного Хреста, Червоного Півмісяця, Червоного Кристала особами, які не мають на те права, а також зловживання в умовах воєнного стану прапорами чи знаками Червоного Хреста, Червоного Півмісяця, Червоного Кристала або пофарбуванням, присвоєним санітарно-транспортним засобам, –

караються позбавленням волі на строк до двох років.

(Стаття 435 в редакції Закону №194-VIII від 12.02.2015.)

1. **Об'єкт** злочину – порядок дотримання звичаїв та правил війни.

Згідно з актами міжнародного законодавства, сторонам, що воюють, приписано утримуватися від нападу на санітарні формування, транспорт та їхній особовий склад, які мають відповідні відмітні знаки для їх кращого розпізнавання і захисту. Якщо ж такі знаки використовуватимуться сторонами, що воюють, як воєнна хитрість, це може інспірувати напади на зазначені формування, транспорт, їхній особовий склад, хворих та поранених тощо і потягти тяжкі наслідки.

2. **Об'єктивна сторона** злочину характеризується діянням у таких формах:

1) носіння в районі воєнних дій символіки Червоного Хреста, Червоного Півмісяця, Червоного Кристала особами, які не мають на те права (ч. 1 ст. 435). Через помилку законодавця таке саме діяння передбачено і в ч. 2 ст. 435. Незважаючи на це відповідальність за нього має наставати завжди за ч. 1 ст. 435;

2) зловживання в умовах в умовах особливого періоду, крім воєнного стану, прапорами чи знаками Червоного Хреста, Червоного Півмісяця, Червоного Кристала. Таке зловживання може полягати у позначенні такими прапорами чи знаками військової техніки, яка не належить до складу медичних формувань (ч. 1 ст. 435);

3) зловживання в умовах в умовах особливого періоду, крім воєнного стану, пофарбуванням, присвоєним санітарно-транспортним засобам. Зазначене зловживання може полягати, наприклад, у використанні військовими підрозділами пофарбування, яке імітує знаки Червоного Хреста, Червоного Півмісяця, Червоного Кристала (ч. 1 ст. 435).

Обов'язковими ознаками злочину в його першій формі є **місце** – район воєнних дій, а у другій і третій – **обстановка** – умови особливого періоду, крім воєнного стану. Про поняття **району воєнних дій** і **умов воєнного стану** див. коментар до ст. 433 і Загальні положення до цього розділу.

Символіка Червоного Хреста, Червоного Півмісяця, Червоного Кристала (у тому числі Міжнародного руху Червоного Хреста та Червоного Півмісяця) – це емблеми Червоного Хреста, Червоного Півмісяця, Червоного Кристала (зображення відповідно червоного хреста на білому тлі; червоного півмісяця на білому тлі; червоної рамки у формі квадрата на білому тлі, що стоїть на одній із своїх вершин, – які можуть використовуватися самостійно або у комбінації цих емблем), назви (слова «Червоний Хрест», «Червоний Півмісяць», «Червоний Кристал») і розпізнавальні сигнали (спеціальні міжнародно-визнані допоміжні сигнали (світлові, радіо-, електронні), що використовуються як захисні та розпізнавальні знаки для позначення осіб, рухомого та нерухомого майна), а також **спеціальне пофарбування** – є **засобами** вчинення цього злочину. **Санітарно-транспортними** є санітарні наземні, водні і повітряні засоби (військові й цивільні), які постійно або тимчасово призначені виключно для санітарних перевезень і перебувають під контролем сторони, що конфліктує (госпітальні судна, літальні апарати, призначені для перевезення поранених, хворих, медичного обладнання тощо).

3. **Суб'єктами** злочину є військовослужбовці, які не належать до складу медичних формувань чи санітарно-транспортних засобів, у тому числі військові службові особи – командири кораблів чи повітряних апаратів, інші військові службові особи, за наказом яких транспортні засоби, що не належать до санітарних, були відповідним чином пофарбовані. У разі, якщо в результаті цих дій військових службових осіб настали тяжкі наслідки, діяння кваліфікується за ч. 2 ст. 364 або ч. 3 ст. 426-1.

4. **Суб'єктивна сторона** злочину характеризується прямим умислом.

5. **Кваліфікуючою ознакою** злочину, коли його вчинено у формах зловживання прапорами чи знаками Червоного Хреста, Червоного Півмісяця, Червоного Кристала і зловживання пофарбуванням, присвоєним санітарно-транспортним засобам, є його вчинення в умовах воєнного стану. Про зміст цієї ознаки див. Загальні положення до цього розділу.

Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12.08.1949, що стосується прийняття додаткової відмінної емблеми (Протокол III) від 23.06.2006. Ратифікований Україною 22.10.2009.

Закон «Про символіку Червоного Хреста, Червоного Півмісяця, Червоного Кристала в Україні» від 8.07.1999.

РОЗДІЛ XX

ЗЛОЧИНИ ПРОТИ МИРУ, БЕЗПЕКИ ЛЮДСТВА ТА МІЖНАРОДНОГО ПРАВОПОРЯДКУ

Стаття 436. Пропаганда війни

Публічні заклики до агресивної війни або до розв'язування воєнного конфлікту, а також виготовлення матеріалів із закликами до вчинення таких дій з метою їх розповсюдження або розповсюдження таких матеріалів – караються виправними роботами на строк до двох років або арештом на строк до шести місяців, або позбавленням волі на строк до трьох років.

1. **Об'єктом** злочину є мир як складова міжнародного правопорядку (про поняття **мир** див. коментар до ст. 1). Один із загальновизнаних принципів підтримання мирного і взаємовигідного співробітництва нашої держави з членами міжнародного співтовариства за нормами міжнародного права передбачає відмову від війни як засобу вирішення спірних питань міжнародної політики. Україна, як й іншої держави – учасниці відповідних міжнародних угод, засуджує звернення до війни як засобу врегулювання міжнародних суперечок і відмовляється у своїх взаємовідносинах з іншими державами від війни як знаряддя національної політики.

Уперше кримінальна відповідальність за пропаганду війни була встановлена в Україні на підставі Закону про захист миру, прийнятого ВР СРСР 12.03.1951. У Законі зазначено: 1) пропаганда війни в будь-якій формі підриває справу миру, створює загрозу новій війни і тому є найтяжчим злочином проти людства; 2) осіб, винних у пропаганді війни, віддавати до суду як небезпечних злочинців. Певним зразком для цього Закону був Договір про відмову від війни як знаряддя національної політики («Пакт Бріана – Келлога» – за іменами ініціаторів – міністра закордонних справ Франції Арістида Бріана і держсекретаря США Френка Келлога) від 27.08.1928, до якого приєдналась більшість держав світу. У Договорі уперше зазначувалось звернення до війни для врегулювання міжнародних суперечок і зазначалось, що сторони відмовляються від війни як знаряддя національної політики.

2. **Об'єктивна сторона** злочину характеризується діями у таких формах: 1) публічні заклики до агресивної війни або до розв'язування воєнного конфлікту; 2) виготовлення матеріалів із закликами до агресивної війни або до розв'язування воєнного конфлікту; 3) розповсюдження таких матеріалів.

Оскільки цей злочин є міжнародним, а об'єктом його є мир у всьому світі, особа має нести відповідальність за ст. 436 за пропаганду агресивної війни або воєнного конфлікту як між Україною та іншою державою, так і між третіми державами.

Публічні заклики передбачають хоча б одне відкрите звернення до невизначеного, але значного кола осіб, в якому висловлюються ідеї, погляди чи вимоги, спрямовані на те, щоб шляхом поширення їх серед населення чи його окремих категорій (представників влади, військовослужбовців тощо) схилити певну кількість осіб до агресивної війни чи розв'язування воєнного конфлікту. Публічність є оціночною ознакою, і питання про наявність її має вирішуватися в кожному конкретному випадку з урахуванням часу, місця, обстановки здійснення закликів тощо.

Виготовлення матеріалів охоплює як авторство (створення текстів, сюжетів, виготовлення оригіналів), так і тиражування чи розмноження продукції, яка містить заклики до агресивної війни чи до розв'язування воєн. конфлікту.

Розповсюдження матеріалів – це дії, метою яких є доведення змісту таких матеріалів до відома багатьох людей (невизначеної їх кількості або певного кола).

Агресивна війна і воєнний конфлікт є видами актів агресії, які різняться між собою, зокрема, масштабами дій, і передбачають застосування державою чи від її імені збройних сил першою проти суверенітету, територіальної недоторканності або політичної незалежності іншої держави або народу (нації). При цьому будь-який спір, що виникає між двома державами і викликає введення в дію збройних сил, є воєнним (збройним) конфліктом, незалежно від його тривалості, наслідків, а так само факту заперечення однією із сторін наявності стану війни.

Метою агресивної війни можуть бути відторгнення частини території іншої держави, здійснення у ній військового перевороту тощо. Згідно зі ст. 39 Статуту ООН війна або воєнні дії можуть бути кваліфіковані як агресивні лише Радою Безпеки ООН.

Актом збройної агресії можуть бути визнані: вторгнення чи напад збройних сил держави на територію іншої держави або будь-яка військова окупація, у тому числі тимчасового характеру, яка є результатом такого вторгнення чи нападу, або будь-яка анексія із застосуванням сили території іншої держави чи частини її; бомбардування збройними силами держави території іншої держави або застосування будь-якої зброї державою проти території іншої держави; блокада портів, берегів або територіальних вод держави збройними силами іншої держави; напад збройних сил держави на сухопутні, морські чи повітряні сили або морські чи повітряні флоти іншої держави; застосування збройних сил однієї держави, що перебувають на території іншої держави, за згодою останньої, на порушення умов їх перебування, передбачених угодою, або будь-яке продовження їх перебування на цій території після припинення дії угоди; дія держави, яка дозволяє, щоб її територія, яку вона надала в розпорядження іншої держави, використовувалась цією (іншою) державою для вчинення акту агресії проти третьої держави; заслання державою або від її імені збройних банд, груп, регулярних сил або найманців, які здійснюють акти

застосування збройної сили проти іншої держави, котрі мають настільки серйозний характер, що це рівносильно переліченим вище актам тощо.

3. Суб'єкт злочину загальний.

4. Суб'єктивна сторона злочину характеризується прямим умислом. При цьому винний бажає нав'язати певному колу осіб думку про необхідність агресивної війни чи розв'язування воєнного конфлікту. Не обов'язково, щоби винний сам вважав агресивну війну чи розв'язування воєнного конфлікту необхідними: він може, наприклад, діяти за корисливих мотивів (отримання матеріальної винагороди за свою пропагандистську діяльність або одержання державного замовлення на виробництво зброї тощо), або з метою перешкодити процесу укладення договору про дружбу та співробітництво з іншою державою, із помсти певним державним діячам.

Договір про відмову від війни як зняття національної політики («Пакт Бріана – Келлога») від 27.08.1928. СРСР приєднався до Договору 6.09.1928.

Визначення агресії. Резолюція XXIX сесії Генеральної Асамблеї ООН від 14.12.1974.

Закон «Про оборону України» в редакції від 5.10.2000 (ст. 1).

Стаття 436-1. Виготовлення, поширення комуністичної, нацистської символіки та пропаганда комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів

1. Виготовлення, поширення, а також публічне використання символіки комуністичного, націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів, у тому числі у вигляді сувенірної продукції, публічне виконання гімнів СРСР, УРСР (УСРР), інших союзних та автономних радянських республік або їх фрагментів на всій території України, крім випадків, передбачених частинами другою і третьою статті 4 Закону України «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їх символіки», – карається обмеженням волі на строк до п'яти років або позбавленням волі на той самий строк, з конфіскацією майна або без такої.

2. Ті самі дії, вчинені особою, яка є представником влади, або вчинені повторно, або організованою групою, або з використанням засобів масової інформації, –

караються позбавленням волі на строк від п'яти до десяти років з конфіскацією майна або без такої.

(Кодекс доповнено статтею 436-1 згідно із Законом №735-VII від 28.01.2014; в редакції Закону №317-VIII від 09.04.2015.)

1. Об'єктом злочину є мир як складова міжнародного правопорядку (про поняття *мир* див. коментар до ст. 1). Як відомо, комуністичний і нацистський тоталітарні режими прагнуть до війни як способу вирішення зовнішньополітичних питань з іншими державами.

2. Предметом злочину є відповідна символіка.

Символіка комуністичного тоталітарного режиму включає: а) будь-яке зображення державних прапорів, гербів та інших символів СРСР, УРСР (УСРР), інших союзних або автономних радянських республік у складі СРСР, держав так званої «народної демократії» (наприклад, Німецька Демократична Республіка) крім тих, що є чинними (діючими) прапорами або гербами країн світу; б) гімни (їх фрагменти) СРСР, УРСР (УСРР), інших союзних або автономних радянських республік; в) прапори, символи, зображення або іншу атрибутику, в яких відтворюється поєднання серпа та молота, серпа, молота та п'ятикутної зірки, плуга (рала), молота та п'ятикутної зірки; г) символіку комуністичної партії або її елементи; г) зображення, пам'ятники, пам'ятні знаки, написи, присвячені особам, які обіймали керівні посади в комуністичній партії (посаду секретаря райкому і вище), особам, які обіймали керівні посади у вищих органах влади та управління СРСР, УРСР (УСРР), інших союзних або автономних радянських республік, органах влади та управління областей, міст республіканського підпорядкування, працівникам радянських органів державної безпеки всіх рівнів; д) зображення, пам'ятники, пам'ятні знаки, написи, присвячені подіям, пов'язаним з діяльністю комуністичної партії, із встановленням радянської влади на території України або в окремих адміністративно-територіальних одиницях, переслідуванням учасників боротьби за незалежність України у ХХ ст. (крім пам'ятників та пам'ятних знаків, пов'язаних з опором і вигнанням нацистських окупантів з України або з розвитком української науки та культури); е) зображення гасел комуністичної партії, цитат осіб, які обіймали керівні посади в цій партії (посаду секретаря райкому і вище), осіб, які обіймали керівні посади у вищих органах

влади та управління СРСР, УРСР (УСРР), інших союзних або автономних радянських республік, органах влади та управління областей, міст республіканського підпорядкування (крім цитат, пов'язаних з розвитком української науки та культури), працівників радянських органів державної безпеки всіх рівнів; є) назви областей, районів, населених пунктів, районів у містах, скверів, бульварів, вулиць, провулків, узвозів, проїздів, проспектів, площ, майданів, набережних, мостів, інших об'єктів топоніміки населених пунктів, підприємств, установ, організацій, у яких використані імена або псевдоніми осіб, які обіймали керівні посади в комуністичній партії (посаду секретаря райкому і вище), вищих органах влади та управління СРСР, УРСР (УСРР), інших союзних або автономних радянських республік, працювали в радянських органах державної безпеки, а також назви СРСР, УРСР (УСРР), інших союзних або автономних радянських республік та похідні від них, назви, пов'язані з діяльністю комуністичної партії (включаючи партійні з'їзди), річницями Жовтневого перевороту, встановленням радянської влади на території України або в окремих адміністративно-територіальних одиницях, переслідуванням учасників боротьби за незалежність України у ХХ ст. (крім назв, пов'язаних з опором та вигнанням нацистських окупантів з України або з розвитком української науки та культури); ж) найменування комуністичної партії.

Символіка націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарного режиму включає: а) символіку Націонал-соціалістичної робітничої партії Німеччини; б) державний прапор нацистської Німеччини 1939–45; в) її державний герб; г) найменування Націонал-соціалістичної робітничої партії Німеччини; г) зображення, написи, присвячені подіям, пов'язаним з діяльністю зазначеної партії; д) зображення гасел Націонал-соціалістичної робітничої партії Німеччини, цитат осіб, які обіймали керівні посади в ній або у вищих органах влади та управління нацистської Німеччини та на окупованих нею територіях у 1935–45.

Відповідна символіка може мати вигляд сувенірної продукції.

Сувенірна продукція у ст. 436-1 – це об'єкти матеріального світу, які відображають, закріплюють чи містять на собі зображення, написи, пісні та інші об'єкти, віднесені до числа зазначеної вище символіки, та призначені для реалізації особам на згадку про перебування у певній країні (місті, селі тощо), відвідування якогось визначного місця тощо.

3. Об'єктивна сторона злочину охоплює альтернативні діяння: 1) виготовлення; 2) поширення; 3) публічне використання символіки, яка є предметом злочину; 4) публічне виконання гімнів СРСР, УРСР (УСРР), інших союзних та автономних радянських республік або їх фрагментів на всій території України, – крім випадків, передбачених частинами 2 і 3 ст. 4 Закону «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їх символіки».

Диспозиція ст. 436-1 є бланкетною. Для вирішення питання про те, чи належать ті чи інші предмети, назви, зображення, написи, пісні або атрибутика до числа символіки комуністичного чи націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів необхідно звертатися до положень Закону «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їх символіки».

Його частинами 2 і 3 ст. 4 передбачено, що вказана заборона *не поширюється* на випадки виготовлення та використання символіки комуністичного тоталітарного режиму та символіки націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарного режиму: 1) на документах державних органів та органів місцевого самоврядування (місцевих органів державної влади і управління), прийнятих чи виданих до 1991; 2) на документах, виданих закладами освіти і науки, підприємствами, установами, організаціями до 1991; 3) в експозиціях музеїв, тематичних виставках, Музейному фонді України, а також бібліотечних фондах на різних носіях інформації; 4) у творах мистецтва, створених до набрання чинності Законом «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їх символіки»; 5) у процесі наукової діяльності, у тому числі під час наукових досліджень та поширення їх результатів у не заборонений законодавством України спосіб; 6) на оригіналах бойових

знамен; 7) на державних нагородах, ювілейних медалях та інших відзнаках, якими нагороджувались особи до 1991 та протягом 1991–2015 у зв'язку з річницями подій періоду Другої світової війни, а також на документах, що посвідчують нагородження ними; 8) на намогильних спорудах, розташованих на території місць поховань, місць почесних поховань; 9) під час викладення або реконструкції історичних подій; 10) у приватних колекціях та приватних архівних зібраннях; 11) як об'єктів антикварної торгівлі.

Зазначена кримінально-правова заборона не поширюється також на випадки використання символіки комуністичного тоталітарного режиму, символіки націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарного режиму (за умови, що це не призводить до пропаганди злочинного характеру комуністичного тоталітарного режиму 1917–91, злочинного характеру націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарного режиму): 1) у посібниках, підручниках та інших матеріалах наукового, освітнього і навчального характеру, які використовуються у навчальному, навчально-виховному і освітньому процесах; 2) у творах мистецтва, створених після набрання чинності Законом «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їх символіки».

Оскільки символіка комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів вже давно (із 1-ї половини ХХ ст.) об'єктивно існує, то її **виготовлення** у ст. 436-1 – це створення об'єктів матеріального світу (наприклад, написи, пісні, прапори, плакати, листівки тощо), які її відображають, закріплюють чи містять на собі її зображення, а також нанесення такої символіки на вже створені матеріальні об'єкти (наприклад, транспортні засоби, одяг).

Поширення цієї символіки – це дарування, продаж, обмін тощо об'єктів матеріального світу, які містять відповідну символіку.

Публічне використання символіки – це відкрите (у присутності невизначеного, але значного кола осіб) використання об'єктів матеріального світу, які відображають, закріплюють чи містять на собі зображення, написи, пісні та інші об'єкти, віднесені до числа відповідної символіки (наприклад, носіння чи демонстрація прапора чи іншої забороненої атрибутики).

Публічне виконання гімнів СРСР, УРСР (УСРР), інших союзних та автономних радянських республік або їх фрагментів – це звукове відтворення людиною (власним голосом або за допомогою магнітофону, іншої аудіоапаратури) всього або частини одного з текстів, що були офіційними гімнами СРСР, УРСР (УСРР) чи інших союзних або автономних радянських республік.

Злочин вважається закінченим з моменту вчинення будь-якого одного із зазначених діянь.

4. З **суб'єктивної сторони** злочин, передбачений ст. 436-1, характеризується умислом.

5. **Суб'єктом** злочину є будь-яка фізична особа, яка досягла 16-річного віку. При цьому згідно зі ст. 96-9 можливе прийняття рішення про ліквідацію юридичної особи, уповноважена особа якої вчинила злочин, описаний у ст. 436-1.

Пропаганда комуністичного або нацистського тоталітарних режимів, вчинена шляхом систематичного виготовлення, поширення, публічного використання комуністичної або нацистської символіки, публічного виконання відповідних гімнів кваліфікується за ст. 436-1 тільки за відсутності ознак злочину, описаного у ч. 2 ст. 109.

6. Кваліфікуючими ознаками цього злочину (ч. 2 ст. 436-1) є вчинення його представником влади, повторно, організованою групою, з використанням ЗМІ. Відповідні поняття розкрито в Загальних положеннях до розділу XVII Особливої частини, у статтях 32, 28, 109 та коментарі до них.

Стаття 437. Планування, підготовка, розв'язування та ведення агресивної війни

1. Планування, підготовка або розв'язування агресивної війни чи воєнного конфлікту, а також участь у змові, що спрямована на вчинення таких дій, –

караються позбавленням волі на строк від семи до дванадцяти років.

2. Ведення агресивної війни або агресивних воєнних дій –

карається позбавленням волі на строк від десяти до п'ятнадцяти років.

1. Коментована стаття перебуває у зв'язку з міжнародними зобов'язаннями України переслідувати порушення принципу незастосування сили чи погрози силою, що визнаються злочинами за міжнародним правом.

2. Стаття 2(4) Статуту ООН покладає на держави зобов'язання утримуватись у міжнародних відносинах від погрози силою або її застосування як проти територіальної цілісності або політичної незалежності будь-якої іншої держави, так і будь-яким іншим чином, несумісним з цілями ООН, визначеними у статті 1 Статуту.

При цьому Статут ООН передбачає дві ситуації, коли застосування сили проти іншої держави не являє собою порушення міжнародного права: 1) реалізація права на колективну безпеку у вигляді дій, санкціонованих РБ ООН (ст. 39); 2) реалізація права на індивідуальну та колективну самооборону (ст. 51).

Зміст принципу незастосування сили чи погрози силою у подальшому був конкретизований в деклараціях ГА ООН про принципи міжнародного права та про посилення ефективності принципу відмови від погрози силою (1970) та про посилення ефективності принципу відмови від погрози силою чи її застосування у міжнародних відносинах (1987).

У ст. 39 Статуту ООН розмежовуються такі порушення принципу незастосування сили чи погрози силою як *загроза миру, порушення миру та акт агресії*, з-поміж яких акт агресії є найбільш серйозним порушенням зазначеного принципу.

У ст. 1 Визначення агресії, затвердженого ГА ООН, агресію визначено як застосування збройної сили держави проти суверенітету, територіальної цілісності або політичної недоторканості іншої держави, або в будь-який інший спосіб, несумісний зі Статутом ООН, як це передбачено цим Визначенням. Стаття 3 Визначення містить перелік діянь, що можуть бути визнані актами агресії. Ключовою ознакою агресії як порушення принципу незастосування сили чи погрози є застосування проти іншої держави саме *збройної сили*.

3. Поняття «*агресія*» слід відмежовувати від поняття «*агресивна війна*». Агресивна війна є лише одним із проявів агресії. Наприклад, у Декларації ГА ООН про принципи міжнародного права та ст. 5(2) Визначення агресії говориться, що акти агресії тягнуть за собою відповідальність держави, й окремо підкреслюється, що лише агресивна війна визнається злочином проти миру, який зумовлює індивідуальну кримінальну відповідальність особи.

Уперше визнання агресивної війни злочином за міжнародним правом знайшло відображення у ст. 6 (а) Статуту Міжнародного військового трибуналу для суду та покарання головних військових злочинців європейських країн осі та ст. 5 (а) Статуту Міжнародного військового трибуналу для Далекого Сходу. Міжнародні та національні військові трибунали, які діяли після Другої світової війни, виходили з того, що елемент *агресивності* війни може виявлятися у меті держави, яка розпочинає війну: 1) окупувати чи завоювати територію іншої держави або її частину (наприклад, війни Німеччини проти СРСР або Японії проти Китаю); 2) підтримати іншу державу у веденні агресивної війни проти третьої держави (наприклад, війна Німеччини проти США на підтримку Японії); 3) запобігти наданню допомоги іншою державою третій державі, чию територію держава-агресор хоче окупувати чи завоювати (наприклад, війна Японії проти США, з метою упередити спроби останніх запобігти японській окупації територій в Південно-Східній Азії). Утім слід враховувати, що післявоєнні трибунали не прагнули дати у своїх рішеннях всеосяжне визначення агресивної війни та не могли спиратись на положення Статуту ООН, який дає підстави для більш широкого розуміння елементу агресивності.

У подальшому існування міжнародно-правової заборони агресивної війни як злочину за міжнародним правом підтвердили так звані Нюрнберзькі принципи (принцип VI) та вже згадані вище декларації ГА ООН.

З набранням чинності статті 8bis PC є підстави вважати, що вже не лише агресивна війна, а будь-який акт агресії є злочином за міжнародним правом. У світлі цього положення ст. 437 не повною мірою відповідають міжнародному праву.

4. З **об'єктивної сторони** злочин, передбачений ч. 1 ст. 437, полягає у трьох спеціальних та одній особливій формах вчинення злочину. Спеціальними формами злочину є: 1) планування; 2) підготовка; 3) розв'язування агресивної війни чи воєнного конфлікту. Особливою формою злочину – змова про вчинення зазначених вище дій.

5. Під **агресивною війною** у ст. 437 слід розуміти широкомасштабне застосування збройної сили проти суверенітету, територіальної цілісності або політичної недоторканості іншої держави, або в будь-який інший спосіб, несумісний зі Статутом ООН, що, як правило, супроводжується повною чи частковою окупацією території іншої держави.

Міжнародне право не визнає окремим злочином планування, підготовка, розв'язування воєнного конфлікту чи ведення агресивних воєнних дій. Таким чином, для цілей ст. 437 поняття «**воєнний конфлікт**» та «**агресивні воєнні дії**» варто тлумачити в смисловому полі кримінально-правової заборони агресивної війни та вважати, що вказаними поняттями охоплюються ті прояви агресивної війни, які не супроводжується її формальним оголошенням.

6. Під **плануванням** агресивної війни або воєнного конфлікту слід розуміти розробку планів військових та інших операцій, в яких має втілитись застосування збройної сили проти іншої держави.

Підготовка агресивної війни або воєнного конфлікту полягає у створенні умов для подальшого розв'язування агресивної війни, що може виявлятися у закупівлі чи виготовленні озброєння, проведенні мобілізаційних заходів, переміщенні особового складу збройних сил та військової техніки до кордонів держави, на територію якої має відбутись вторгнення, тощо.

Під **розв'язуванням** агресивної війни або воєнного конфлікту слід розуміти реальний початок застосування збройної сили проти іншої держави.

7. Щодо поняття «**змова**» див. коментар до ст.ст. 14 та 28. **Змова, що спрямована на вчинення** планування, підготовки або розв'язування агресивної війни або збройного конфлікту має бути досягнута до початку вчинення відповідних діянь (принаймні такий підхід відображений у вироку Міжнародного військового трибуналу для суду та покарання головних військових злочинців європейських країн осі (МВТ) від 1.10.1946).

Особлива форма злочину, передбачена ч. 1 ст. 437, має інкримінуватись особі на рівні формули обвинувачення тоді, коли відповідно до домовленості між співучасниками, вона безпосередньо не виконувала одну чи декілька спеціальних форм злочину, передбачених ч. 1 ст. 437. Наприклад, якщо між кількома особами мала місце змова про планування агресивної війни, і кожна із цих осіб взяла участь у цьому діянні, всім винним має ставитись у вину лише зазначена спеціальна форма вчинення злочину, передбачена ч. 1 ст. 437. І, навпаки, у випадку, якщо декілька осіб узгодили між собою, наприклад, планування, підготовку та розв'язування агресивної війни, і при цьому кожна з осіб мала безпосередньо вчинити одну із перерахованих вище спеціальних форм злочину, передбачених ч. 1 ст. 437 КК, формулювання обвинувачення має включати посилання на спеціальну форму злочину, вчинену особою безпосередньо, а також змову, що спрямована на вчинення всіх перерахованих вище спеціальних форм вчинення злочину.

8. Відповідно до загального підходу, якщо об'єктивну сторону злочину, утворюють декілька альтернативних діянь (форм), він визнається закінченим у випадку, якщо особа вчинила хоча б одне із таких діянь. Однак підготовка та планування агресивної війни або воєнного конфлікту, можуть інкримінуватись особі лише за умови, якщо за такими діяннями слідувало розв'язання агресивної війни чи воєнного конфлікту, оскільки відповідно до міжнародного права акт агресії взагалі та агресивна війна зокрема повинні мати місце *реально*. Лише такий розвиток подій має наслідком міжнародну відповідальність держави чи індивідуальну кримінальну відповідальність особи.

9. Під **веденням** агресивної війни чи агресивних воєнних дій слід розуміти управління збройними силами після початку війни чи збройного конфлікту з метою втілення в життя розроблених раніше планів ведення такої війни чи воєнних дій, розробку планів нових військових та інших операцій або управління окупованими територіями. У той же час МВТ

свого часу не визнає веденням агресивної війни переозброєння збройних сил держави-агресора, оскільки така діяльність «сприяє воєнним зусиллям тим же чином, яким усі інші галузі промисловості сприяють веденню війни» (вирок МВТ від 1.10.1946).

10. У випадку, якщо в поведінці особа наявні ознаки складів злочинів, передбачених ч. 1, і ч. 2 ст. 437, скоєне слід кваліфікувати лише за ч. 2 ст. 437, оскільки планування, підготовка, розв'язування агресивної війни чи воєнного конфлікту посягають на те саме правове благо та в певному сенсі можуть вважатись проявами попередньої злочинної діяльності стосовно ведення агресивної війни чи агресивних воєнних дій.

11. **З суб'єктивної сторони** злочин вчиняється з прямим умислом. Особа усвідомлює суспільну небезпечність свого діяння та бажає його вчинити.

13. **Суб'єкт** злочину – спеціальний. Агресивна війна відповідно до міжнародного права від часів Другої світової війни визнається «лідерським» злочином. Таким чином, відповідальності за ст. 437 підлягають лише особи, які спроможні фактично здійснювати контроль за політичними чи військовими діями держави або керувати ними (подібна формула міститься у ст. 8bis РС, яку слід вважати найбільш сучасним вираженням «лідерського» характеру злочину агресивної війни за міжнародним правом). Причому особи, що не мають зазначеної можливості, не можуть відповідати за ст. 437 навіть з посиленням на підставі ч. 2 ст. 29.

Коло осіб, які спроможні фактично здійснювати контроль за політичними чи військовими діями держави або керувати ними, має визначатись окремо в кожній конкретній ситуації в залежності від особливостей державного устрою та політичного режиму відповідної держави-агресора. Перш за все, мова може йти про голову держави, голову уряду, міністра оборони, найвище командування збройними силами держави. З другого боку, якщо голова держави виконує відповідно до конституції суто церемоніальні функції, він не може відповідати за діяння, передбачені ст. 437. Однак у той же час визначальною є не наявність в особі юридичних повноважень контролювати політичні чи військові дії тієї або іншої держави, а фактичної можливості робити це. Відповідно, не виключена відповідальність за ст. 437 представників великого капіталу, партійних чи релігійних лідерів.

Статут ООН від 26.06.1945.

Статут Міжнародного військового трибуналу для суду та покарання головних військових злочинців європейських країн осі від 8.08.1945.

Принципи міжнародного права, визнані статутом Нюрнберзького трибуналу і знайшли вираження у вирокі цього Трибуналу, затверджені резолюцією ГА ООН 95 (I) від 11.12.1946.

Декларація про принципи міжнародного права та про посилення ефективності принципу відмови від погрози силою, затверджена резолюцією ГА ООН 2625 (XXV) від 24.10.1970.

Визначення агресії, затверджене резолюцією ГА ООН 3314 (XXIX) від 14.12.1974.

Декларація про посилення ефективності принципу відмови від погрози силою чи її застосування у міжнародних відносинах, затверджена резолюцією ГА ООН 42/22 від 18.11.1987.

Римський статут Міжнародного кримінального суду від 17.07.1998.

Стаття 438. Порушення законів та звичаїв війни

1. Жорстоке поводження з військовополоненими або цивільним населенням, вигнання цивільного населення для примусових робіт, розграбування національних цінностей на окупованій території, застосування засобів ведення війни, заборонених міжнародним правом, інші порушення законів та звичаїв війни, що передбачені міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, а також віддання наказу про вчинення таких дій –

караються позбавленням волі на строк від восьми до дванадцяти років.

2. Ті самі діяння, якщо вони поєднані з умисним вбивством, –

караються позбавленням волі на строк від десяти до п'ятнадцяти років або довічним позбавленням волі.

1. Стаття 438 є відображенням міжнародних зобов'язань України переслідувати серйозні порушення міжнародного гуманітарного права (воєнні злочини).

2. *Міжнародне гуманітарне право* (далі у коментарі до цієї статті – МГП) – це галузь міжнародного права, яка являє собою сукупність норм, що обмежують застосування насильства під час збройних конфліктів, маючи за мету: 1) щадити тих, хто не бере або

припинив брати безпосередню участь у воєнних діях; 2) обмежувати насильство обсягом, необхідним для досягнення мети конфлікту, яка може полягати лише в тому, щоб послабити військовий потенціал протилежної сторони.

Норми МГП можна класифікувати за трьома основними критеріями: 1) за змістовною спрямованістю – на: а) норми, які регламентують ведення війни («право Гааги»); б) норми, які регламентують захист окремих категорій осіб («право Женеві»); 2) за джерелом – на: а) договірні (конвенційні) норми; б) звичаєві норми; 3) за типом збройного конфлікту – на: а) норми, що стосуються міжнародного збройного конфлікту; б) норми, що стосуються збройного конфлікту неміжнародного характеру.

Щодо поняття *міжнародного збройного конфлікту* (далі у коментарі до цієї статті – МЗК) – див. ст. 2, спільну для Женевських конвенцій про захист жертв війни від 1949 року, а щодо поняття збройного конфлікту неміжнародного характеру (далі у коментарі до цієї статті – ЗКНМХ) – див. ст. 3, спільну для Женевських конвенцій про захист жертв війни від 1949 року, а також – статтю 1 ДП II.

Велике значення для розмежування МЗК та ЗКНМХ має концепція так званого загального контролю, відповідно до якої у випадку, якщо держава здійснює такий контроль над незаконними збройними формуваннями, що ведуть бойові дії проти іншої держави, збройний конфлікт вважається міжнародним (див. Prosecutor v. Tadic, №IT-94-1-A, Judgement, Appeals Chamber, 15 July 1999, para. 137; Prosecutor v. Lubanga Dyilo, ICC-01/04-01/06-2842, Judgment pursuant to Article 74 of the Statute, Trial Chamber I, 14 March 2012, para. 541).

Правовий режим МЗК утворюють перш за все договірні норми. При цьому ті держави, що не є учасниками відповідних договірних інструментів (наприклад, ДП I та ДП II), зв'язані положеннями звичаєвого міжнародного права. Правовий режим ЗКНМХ, навпаки, дуже обмежено регулюється міжнародними договорами. З точки зору договорів, учасницею яких є Україна, мова йде, по суті, лише про статтю 3, спільну для Женевських конвенцій про захист жертв війни від 1949 року, та положення ДП II. Значну роль у регулюванні цього типу збройного конфлікту відіграє звичаєве міжнародне право. За рахунок останнього упродовж останніх десятиліть відбувається зближення правових режимів МЗК та ЗКНМХ.

3. Зобов'язання держав переслідувати серйозні порушення МГП (воєнні злочини) впливають з договірних положень, зокрема зі ст. 49 ЖК I, ст. 50 ЖК II, ст. 129 ЖК III, ст. 146 ЖК IV, ст. 85 ДП I, а також з положень звичаєвого міжнародного права.

Крім того, серйозні порушення МГП визнаються злочинами безпосередньо за міжнародним правом – див. ст. 6 (b) Статуту Міжнародного військового трибуналу для суду та покарання головних військових злочинців європейських країн осі та ст. 5 (b) Статуту Міжнародного військового трибуналу для Далекого Сходу; Нюрнберзькі принципи (принцип VI); ст. 8 РС.

4. Стаття 438 в її чинному вигляді не забезпечує повного виконання міжнародних зобов'язань щодо переслідування серйозних порушень МГП, оскільки, як випливає з її тексту, в цілому її положення встановлюють кримінальну відповідальність лише за порушення **«законів та звичаїв війни, які передбачені міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України»**. Виходячи з того, що поняття «закони та звичаї війни» є архаїчною назвою МГП як галузі міжнародного права, це означає, що у ст. 438 криміналізовані лише порушення договірних МГП, хоча значна частина воєнних злочинів, які вчиняються в контексті ЗКНМХ, є порушеннями звичаєвого міжнародного права.

Наприклад, ст. 8(2)(e)(x) РС встановлює юрисдикцію МКС щодо заяв про те, що пощади не буде, вчинених у зв'язку зі ЗКНМХ, хоча ані в ст. 3, спільній для Женевських конвенцій про захист жертв війни від 1949 року, ані в ДП II відсутні навіть заборони вчиняти такі діяння, не кажучи вже про вказівки на необхідність їх криміналізації. Таким чином, заяви про те, що пощади не буде, вчинені у зв'язку зі ЗКНМХ, перебувають поза сферою дії ст. 438.

Окрім того, Україна не є учасницею всіх договірних інструментів міжнародного гуманітарного права. Наприклад, Україною не ратифіковано Другий додатковий протокол до

Гаазької конвенції про захист культурних цінностей у випадку збройного конфлікту від 1954 року, який визнає низку діянь серйозними порушеннями міжнародного гуманітарного права (воєнними злочинами).

5. У ч. 1 ст. 438 встановлено кримінальну відповідальність за шість **форм вчинення злочину**. Чотири з них можна умовно назвати **спеціальними**: 1) жорстоке поводження з військовополоненими або цивільним населенням; 2) вигнання цивільного населення для примусових робіт; 3) розграбування національних цінностей на окупованій території; 4) застосування засобів ведення війни, заборонених міжнародним правом. П'яту форму можна назвати універсальною (загальною), оскільки її зміст розкривається за допомогою бланкетної відсилки до міжнародних договорів у сфері МГП («інші порушення законів та звичаїв війни, що передбачені міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України»). Врешті-решт останньою в ч. 1 ст. 438 КК перераховується така особлива форма злочину як «віддання наказу про вчинення... дій [передбачених вище]».

6. Тлумачення змісту кожної із форм вчинення злочину, передбачених ч. 1 ст. 438, має здійснюватись у відповідності з положеннями міжнародного права, на виконання якого власне й було прийнято коментовану статтю. Загалом це передбачає: 1) обмеження сфери застосування ч. 1 ст. 438 лише тими порушеннями МГП, що мають серйозний характер; 2) врахування при кваліфікації дій особи так званого контекстуального елементу; 3) взяття до уваги положень МГП в частині визначення кола потерпілих осіб; 4) врахування положень МГП при визначенні кола осіб, які можуть бути суб'єктами злочину, передбаченого ч. 1 ст. 438.

7. У ч. 1 ст. 438 формально встановлено відповідальність за будь-яке порушення законів та звичаїв, що передбачені міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України. Однак з точки зору міжнародного права воєнними злочинами визнаються лише такі порушення МГП, щодо яких останнє містить відповідну спеціальну вказівку. При цьому критерієм віднесення порушення міжнародного гуманітарного права до числа воєнних злочинів є *серйозність* такого порушення – див. ст. 49 ЖК I, ст. 50, ст. 129, ст. 146 ЖК IV, статті 11, 85 ДП I або ст. 8(2)(a)-(c), 8(2)(e) РС. Таким чином, положення ст. 438 КК мають тлумачитись обмежувально, тобто як положення, що встановлюють кримінальну відповідальність виключно за серйозні порушення МГП. Висновок про те, що відповідне діяння є серйозним порушенням МГП має відображатись у формулюванні обвинувачення особи.

При визначенні того, чи є відповідне діяння серйозним МГП, слід враховувати, що: 1) в окремих випадках вказівки на серйозний характер відповідного порушення можуть міститись безпосередньо у міжнародних договорах, згоду на обов'язковість яких надана Верховною Радою України (див. ст. 50 ЖК I, ст. 51 ЖК II, ст. 130 ЖК III, ст. 147 ЖК IV, ст.ст. 11 та 85 ДП I); 2) в інших випадках ідентифікація певного порушення МГП як серйозного вимагає більш складного правового аналізу. Наприклад, стаття 23(h) ГП забороняє оголошувати скасованими, призупиненими або неприйнятними для розгляду в суді права і позови громадян супротивної сторони, але в той же час не називає порушення цієї заборони серйозним. Висновок про те, що порушенням статті 23(h) ГП має серйозний характер з точки зору сучасного МГП, впливає, зокрема, зі статті 8(b)(xiv) РС, який не є договором, згоду на обов'язковість яких не надано Верховною Радою України.

Об'єктивна сторона окремих серйозних порушень міжнародного гуманітарного права може містити *нормативний (оціночний)* елемент. Наприклад, до числа серйозних порушень Женевських конвенцій 1949 року відноситься не будь-яке насильство щодо захищених категорій осіб, а лише завдання їм серйозних тілесних ушкоджень або шкоди здоров'ю. Відповідно, у таких випадках питання про віднесення певного діяння до числа серйозних порушень міжнародного гуманітарного права перетворюється на питання факту, що має розв'язуватись органом досудового слідства та судом з урахуванням відповідних обставин справи.

Таким чином, в ч. 1 ст. 438 встановлено кримінальну відповідальність за діяння, які (а) є порушеннями норм міжнародного гуманітарного права, (б) передбачених

міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, (в) що мають серйозний характер.

8. Хоча ч. 1 ст. 438 КК не містить прямої згадки про те, що кримінальна відповідальність за певні діяння настає у випадку їх вчинення в контексті певного збройного конфлікту, ця обставина має знаходити відображення у формулюванні обвинувачення, оскільки саме вона (так званий *контекстуальний елемент*) є визначальною для відмежування воєнних злочинів від «загальнокримінальних».

Оцінка певних подій як МЗК чи ЗКНМХ має здійснюватись виключно з огляду на критерії, визначені самим МГП (див. вище). Оцінка подій з точки зору будь-яких інших критеріїв, наприклад норм національного права певної держави, заяв або дій національної влади, є неприйнятними.

Для визнання певного діяння серйозним порушенням МГП потрібно встановити функціональний зв'язок між таким діянням та відповідним збройним конфліктом, або іншими словами – факт вчинення діяння в контексті збройного конфлікту.

В окремих випадках такий функціональний зв'язок видається самоочевидним. Наприклад, якщо порушення правил ведення війни з боку винного являло собою завдання дистанційних ударів по захищених МГП об'єктах. Утім в інших випадках факт вчинення певного діяння в контексті збройного конфлікту потребує окремої аргументації у процесуальних документах (наприклад, у випадках вбивств чи насильства щодо населення на окупованій території).

Діяння слід вважати вчиненим в контексті збройного конфлікту у випадках, коли існування збройного конфлікту значним чином впливало на здатність особи вчинити інкриміноване їй діяння, або на її рішення вчинити це діяння, або на спосіб, у який діяння було вчинення, або на мету заради якої воно було вчинено (див., наприклад, *Prosecutor v. Mile Mrkšić*, №ІТ-95-13/1-Т, Judgment, Trial Chamber, 27 September 2007, para. 535). При цьому серйозне порушення міжнародного гуманітарного права та збройний конфлікт не обов'язково повинні жорстко збігатись темпорально та географічно. Наприклад, серйозні порушення міжнародного гуманітарного права можуть мати місце після закінчення міжнародного збройного конфлікту щодо військовополонених, які продовжують утримуватись стороною конфлікту.

9. **Потерпілими** від злочину, передбаченого ч. 1 ст. 438 КК, можуть бути виключно особи, що перебувають під захистом МГП. Категорії таких осіб визначаються, зокрема, Женевськими конвенціями про захист жертв війни від 1949 року та додатковими протоколами до них.

У контексті МЗК потерпілі особи, як правило, повинні належати до сторони збройного конфлікту, що є протилежною щодо сторони, до якої належить особа, яка вчиняє серйозне порушення міжнародного гуманітарного права. Причому визначальним у даному випадку є не стільки громадянство потерпілого, скільки лояльність до певної сторони конфлікту (див., наприклад, *Prosecutor v. Tadic*, №ІТ-94-1-А, Judgment, Appeals Chamber, 15 July 1999, para. 137). Зокрема, користується захистом МГП у випадку потрапляння в полон громадянин однієї із сторін конфлікту, що під час МЗК вчинив державну зраду та перейшов на бік протилежної сторони. В окремих випадках, коли МГП урегульовує відносини між стороною МЗК та особами, що належать до неї (наприклад, див. ст. 12 ЖК I та ст. 18 ЖК II), потерпілі від злочину, передбаченого ч. 1 ст. 438, можуть належати до тієї ж сторони конфлікту, що й винний.

У контексті ЗКНМХ факт приналежності особи до певної сторони конфлікту втрачає значення, натомість визначальним є те, чи перебував потерпілий під владою певної сторони конфлікту.

В контексті різних типів збройних конфліктів виокремлюються різні категорії захищених осіб. Наприклад, така категорія як військовополонені виокремлюється виключно в контексті МЗК.

У випадку, якщо потерпіла особа не належить до числа осіб, що перебувають під захистом міжнародного гуманітарного права, вчинені щодо таких осіб діяння не можуть кваліфікуватись за статтею 438 КК, але за наявності достатніх для того підстав можуть являти собою «загальнокримінальні» чи військові злочини. Наприклад, насильство, вчинене членами збройних сил однієї із сторін конфлікту щодо цивільного населення, які належать до тієї ж самої сторони.

10. Стаття 1, спільна для Женевських конвенцій про захист жертв війни від 1949 року, що вимагає дотримання цих конвенцій усіма договірними сторонами, встановлює зобов'язання не лише стосовно осіб, які діють від імені, за дорученням чи під контролем відповідної держави, а щодо всього населення, яке перебуває на боці відповідної сторони конфлікту. Оскільки положення вказаних конвенцій стосуються і МЗК, і ЗКНМХ (зокрема, стаття 3 спільна для Женевських конвенцій про захист жертв війни від 1949 року), це означає, що в контексті обох цих типів збройних конфліктів суб'єктами серйозного порушення МПП можуть виявитись будь-які фізичні особи.

11. Щодо змісту понять «військовополонені» та «цивільне населення» у ч. 1 ст. 438 див., відповідно, ст. 4 ЖК III, ст. 44 ДП I та ст. 4 ЖК IV, ст. 50 ДП I.

Для встановлення змісту «жорстокого поводження» з вказаними категоріями осіб необхідно перш за все звертатись до невичерпного переліку проявів нелюдського поводження, передбаченого ст. 50 ЖК I, ст. 51 ЖК II, ст. 130 ЖК III, ст. 147 ЖК IV. Причому кожен із елементів цього переліку, як й будь-які інші прояви жорстокого поводження мають відповідати «мінімальному рівню жорстокості», при визначенні якого слід брати до уваги всі обставини справи, включаючи природу та контекст поводження, його тривалість та повторюваність, фізичні, моральні та психічні наслідки, вік, стать та стан здоров'я потерпілого (див. *Prosecutor v. Zejnil Delalić et al.*, №IT-96-21-T, Judgement, Trial Chamber, 16 November 1998, para. 536; *Prosecutor v. Krnojelac*, №IT-97-25-T, Judgement, Trial Chamber, 15 March 2002, para. 131).

До числа проявів жорстокого поводження у ч. 1 ст. 438 слід відносити й катування, хоча у вказаних вище конвенційних положень катування та нелюдське поводження розмежовуються між собою. Від нелюдського поводження катування як серйозне порушення МПП відрізняється спеціальною метою, що полягає в прагненні одержати інформацію або зізнання, покарати потерпілого, залякати його чи примусити до певних діянь чи в будь-якому іншому прагненні дискримінаційного характеру (див. щодо ознак катування як воєнного злочину в контексті МЗК за сучасним міжнародним правом *Елементи злочинів до ст. 8(2)(a)(ii)-1 PC*).

Жорстоке поводження з особами, що не беруть участь у бойових діях, вчинене у зв'язку зі ЗКНМХ, має кваліфікуватись як інше порушення законів та звичаїв війни, що передбачені міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України.

12. Вигнання цивільного населення для примусових робіт полягає у залученні окупаційною владою осіб з числа цивільного населення без їх добровільної згоди до певних робіт. За міжнародним правом подібне діяння не розглядається як специфічне серйозне порушення МПП. Таким чином, відповідальність за цю форму вчинення злочину повинна наставати лише у тих випадках, коли залучення осіб з числа цивільного населення до примусових робіт містить ознаки якого-небудь серйозного порушення МПП. Наприклад, залучення цивільного населення до робіт з побудови об'єктів військового призначення може розглядатись як примушування до служби в збройних силах протилежної сторони конфлікту, а залучення до робіт у небезпечних умовах (наприклад, поблизу лінії зіткнення) – як прояв жорстокого поводження (ст. 147 ЖК IV).

13. Під «розграбуванням національних цінностей на окупованій території» слід розуміти широкомасштабне або систематичне вчинення актів заволодіння чужим майном, що являють собою серйозні порушення МПП, передбачені Женевськими конвенціями про захист жертв війни від 1949 року, ГП або Гаазькою конвенцією про захист культурних цінностей у випадку збройного конфлікту. Питання про широкомасштабність та систематичність актів заволодіння майном має вирішуватись органом досудового слідства та судом з урахуванням всіх обставин справи, у тому числі беручи до уваги кількість актів заволодіння майном, вчинених винним, їх пов'язаність між собою, вчинення таких діянь у рамках спільного плану з іншими особами, вартість майна, якими заволодів винний, характер предметів, на які було спрямоване посягання.

Акти заволодіння чужим майном, що не відповідають критеріям широкомасштабності та систематичності, але при цьому досягають рівня серйозного порушення МПП, мають

кваліфікуватись як інші порушення законів та звичаїв війни, що передбачені міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України.

14. Застосування засобів ведення війни, заборонених міжнародним правом, полягає у застосуванні засобів ведення війни, що прямо заборонені МГП (наприклад, заборона застосування отрути передбачена ст. 23(а) ГП), або тих, що заподіюють надмірні ушкодження чи страждання або є невибірковими по своїй суті (загальна заборона таких засобів випливає зі ст. 23(е) ГП, ст.ст. 35(2) та 51(4) ДП I, а на серйозний характер її порушення вказує, наприклад, ст. 8(2)(b)(xx) РС).

Застосування методів ведення війни, заборонених МГП (наприклад, вчинення нападу на установки або споруди, що містять небезпечні сили – див. ст. 85(3)(с) ДП I), слід кваліфікувати як інше порушення законів та звичаїв війни, що передбачені міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України.

15. Під іншим порушенням законів та звичаїв війни, що передбачені міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, слід розуміти всі серйозні порушення МГП, передбачені вказаними вище договорами, які не охоплюються спеціальними формами вчинення злочину, передбаченими ч. 1 ст. 438. Див. вище окремі приклади таких порушень.

Формулювання «інші порушення законів та звичаїв війни, що передбачені міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України» охоплює й відповідальність військових начальників (командирів) в контексті МЗК на засадах ст. 86(2) ДП I, тобто на засадах так званої командної відповідальності.

16. Щодо поняття «віддання наказу» в ч. 1 ст. 438 див. ст. 41 та коментар до неї.

Оскільки відповідно до ч. 1 ст. 438 віддання наказу про вчинення діянь, що являють собою порушення законів та звичаїв війни, що передбачені міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є окремою формою злочину, дії осіб, що віддали подібні накази мають кваліфікуватись безпосередньо за ч. 1 ст. 438 КК з інкримінуванням зазначеної форми вчинення злочину та без інкримінування підбурювання до іншої форми вчинення злочину, передбаченого ч. 1 ст. 438 КК. У даному випадку вчинене особою діяння являє собою посягання на одне правове благо, що виключає можливість кваліфікації її поведінки як ідеальної сукупності злочинів.

З подібних міркувань не слід додатково кваліфікувати дії осіб, що віддали наказ про вчинення діянь, які являють собою порушення законів та звичаїв війни, й за ч. 3 чи 5 ст. 27 КК та ч. 1 ст. 438 КК, якщо окрім віддання наказу вони вчиняли ще й організаційні чи пособницькі дії.

17. З суб'єктивної сторони злочин, передбачений ч. 1 ст. 438, вчиняється з прямим умислом.

18. Суб'єкт злочину – загальний. Особливу форму злочину, передбачену ч. 1 ст. 438, може вчинити лише особа, яка наділена фактичною владою, що дозволяє їй віддавати накази, про які йде мова в ч. 1 ст. 438. Це може бути військовий начальник (командир) або особа, що виконує функції командира у незаконному збройному формуванні в контексті ЗКНМХ.

19. Кваліфікуючою ознакою порушення законів та звичаїв війни є вчинення злочину, що було поєднане з вчиненням умисного вбивства.

Щодо поняття «умисне вбивство» див. ст. 115 та коментар до неї.

Буквально ч. 2 ст. 438 викладена таким чином, що передбачає відповідальність особи лише за умови, якщо умисне вбивство супроводжувалось одним із серйозних порушень МГП, відповідальність за які настає на підставі ч. 1 ст. 438. Утім це положення має тлумачитись у відповідності з міжнародним правом, яке розглядає умисне вбивство як цілком самостійне серйозне порушення МГП (див. ст. 50 ЖК I, ст. 51 ЖК II, ст. 130 ЖК III, ст. 147 ЖК IV, ст. 3, спільну для Женевських конвенцій про захист жертв війни від 1949 року). Таким чином, відповідальність за ч. 2 ст. 438 має наставати незалежно від того, чи супроводжувалось умисне вбивство яким-небудь ще серйозним порушенням МГП. Якщо ж таке порушення мало місце, дії особи повністю охоплюються ч. 2 ст. 438 та не потребують додаткової кваліфікації за ч. 1 ст. 438.

Оскільки ч. 2 ст. 438 встановлює кримінальну умисне вбивство як серйозне порушення МГП, потерпілими від такого діяння можуть бути лише особи, що перебувають під захистом МГП (див. вище), і цією ж галуззю міжнародного права визначаються критерії правомірності позбавлення життя іншої особи. Зокрема, в контексті МЗК не може вважатись умисним вбивством позбавлення життя комбатантом однієї сторони конфлікту комбатанта іншої сторони конфлікту, вчинене із додержанням правил МГП, оскільки комбатанти є особами, що мають право безпосередньо брати участь у воєнних діях (ст. 43(2) ДП I). З другого боку, заподіяння смерті членом незаконного збройного формування особі, що належить до урядових збройних сил, подібним привілеєм не захищене та може кваліфікуватись як умисне вбивство на загальних підставах.

20. У контексті міжнародно-правових зобов'язань України ефективно переслідувати воєнні злочини, застосування положень ст. 438 має відбуватись у спосіб, що відповідав би зазначеним зобов'язанням. Зокрема, положення Кодексу щодо «загальнокримінальних» та військових злочинів мають тлумачитись як такі, що не поширюються на випадки, що підпадають під сферу дії статті 438. Протилежний підхід може створювати передумови для безкарності осіб, що вчинили серйозні порушення міжнародного гуманітарного права, через неможливість здійснення юрисдикції щодо таких діянь на підставі універсального принципу (ст. 8) або через сплив строків давності (ст. 49).

21. Таким чином, застосування традиційних для кримінального права України правил про подолання так званої конкуренції кримінально-правових норм не повинно мати місця, якщо вчинене діяння повністю охоплюється ст. 438. Перш за все мова йде про правило подолання конкуренції загальної та спеціальної норм (абз. 3 п. 12 постанови ПВС від 04.06.2010 №7), відповідно до якого пріоритет одержує спеціальна норма. Норми про «загальнокримінальні» та військові злочини за жодних умов не повинні одержувати пріоритет перед нормами ст. 438 на підставі їх «спеціальності». Наприклад, вилучення окупаційною владою в особи, що належить до цивільного населення, автомобіля, якщо таке вилучення являє собою серйозне порушення міжнародного гуманітарного права, неприпустимо кваліфікувати за ст. 289 на тій підставі, що це положення більш конкретно характеризує предмет злочину. Так само норми ч. 4 чи ч. 5 ст. 186 не повинні переважати ч. 1 ст. 438 на тій підставі, що перші більш спеціально характеризують розмір, в якому відбулось заволодіння майном.

22. Отже, норми КК щодо «загальнокримінальних» та військових злочинів можуть застосовуватись субсидіарно стосовно норм ст. 438, а саме – у випадках, коли відсутні підстави для застосування останніх. Наприклад, коли вчинене діяння не перебуває у зв'язку зі збройним конфліктом або не є серйозним порушенням міжнародного гуманітарного права.

23. Якщо вчинене особою діяння порушує відразу дві різні кримінально-правові заборони (наприклад, член збройних сил сторони міжнародного збройного конфлікту одним діянням вбиває і особу з числа цивільного населення, і власного командира, що намагався завадити вбивству першого потерпілого), скоєне має кваліфікуватись як ідеальна сукупність злочину, передбаченого відповідною частиною ст. 438, та «загальнокримінального» чи військового злочину.

24. Положення ст. 439 мають пріоритет перед положеннями ст. 438 як спеціальні за особливостями об'єктивної сторони.

Гаазьке положення про закони і звичаї війни на суходолі, затверджене IV Конвенцією про закони і звичаї війни на суходолі від 18.10.1907 (в тексті – ГП).

Статут Міжнародного військового трибуналу для суду та покарання головних військових злочинців європейських країн осі від 8.08.1945.

Принципи міжнародного права, визнані статутом Нюрнберзького трибуналу і знайшли вираження у вироку цього Трибуналу, затверджені резолюцією ГА ООН 95 (I) від 11.12.1946.

Женевська конвенція про поліпшення долі поранених і хворих у діючих арміях від 12.08.1949 (в тексті – ЖК I).

Женевська конвенція про поліпшення долі поранених, хворих та осіб, які зазнали корабельної аварії, зі складу збройних сил на морі, від 12.08.1949 (в тексті – ЖК II).

Женевська конвенція про поводження з військовополоненими від 12.08.1949 (в тексті – ЖК III).

Женевська конвенція про захист цивільного населення під час війни від 12.08.1949 (в тексті – ЖК IV).

Гаазька конвенція про захист культурних цінностей у випадку збройного конфлікту від 14.05.1954.

Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12.08.1949, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів, від 8.06.1977 (в тексті – ДП I).

Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12.08.1949, що стосується захисту жертв збройних конфліктів неміжнародного характеру, від 8.06.1977 (в тексті – ДП II).

Римський статут Міжнародного кримінального суду від 17.07.1998.

Елементи злочинів, прийняті Підготовчою комісією для Міжнародного кримінального суду 30.06.2000.

Стаття 439. Застосування зброї масового знищення

- 1. Застосування зброї масового знищення, забороненої міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, – карається позбавленням волі на строк від восьми до дванадцяти років.**
- 2. Те саме діяння, якщо воно спричинило загибель людей або інші тяжкі наслідки, – карається позбавленням волі на строк від восьми до п'ятнадцяти років або довічним позбавленням волі.**

1. Особливість суспільної небезпеки цього злочину полягає у тому, що його вчинення завдає шкоди не тільки природному середовищу, життю і здоров'ю людей, а й негативно впливає на генетичну програму людини, інших живих істот. Основним безпосереднім **об'єктом** злочину є безпека людства (про її поняття див. коментар до ст. 1). Його додатковим факультативним об'єктом можуть бути життя та здоров'я особи, власність, довкілля тощо.

2. **Предметом** злочину є ті види зброї масового знищення, які заборонені до застосування міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана ВР (див. коментар до ст. 3).

До **зброї масового знищення** належать хімічна, біологічна, ядерна, лазерна, інфразвук, радіологічна, променева та деякі інші види зброї. Проте відповідними міжнародними договорами заборонено застосування лише перших трьох її видів.

Хімічна зброя – це зброя масового ураження, дія якої побудована на токсичних властивостях хімічних речовин. До неї належать: а) токсичні хімікати (будь-які хімікати, які внаслідок свого хімічного впливу на життєві процеси можуть призвести до смерті або заподіяти тривалу шкоду здоров'ю людини чи тваринам) та їхні прекурсори, за винятком, якщо вони призначені для промислових, сільськогосподарських, дослідних, медичних, фармацевтичних або інших мирних потреб, для захисту від токсичних хімікатів та від хімічної зброї, для військових потреб, які не пов'язані із застосуванням хімічної зброї і не залежать від використання токсичних властивостей хімікатів як засобів ведення війни, для правоохоронних потреб, у тому числі для боротьби з заворушеннями в країні, а також для інших потреб, не пов'язаних з придбанням, створенням, накопиченням або застосуванням хімічної зброї як засобу ведення війни, – за умови, що їхні види та кількість відповідають таким потребам; б) боєприпаси та пристрої, спеціально призначені для смертельного ураження або заподіяння іншої шкоди за рахунок токсичних властивостей зазначених токсичних хімікатів, що утворюються внаслідок використання таких боєприпасів та пристроїв; в) будь-яке обладнання, спеціально призначене для використання безпосередньо у зв'язку із застосуванням зазначених боєприпасів та пристроїв.

Хімічні засоби боротьби із заворушеннями за змістом Конвенції про заборону розробки, виробництва, накопичення і застосування хімічної зброї та про її знищення не є хімічною зброєю, і відповідальність за їх застосування за ст. 439 настати не може.

Бактеріологічна (біологічна) зброя – це зброя, дія якої побудована на використанні хвороботворних властивостей бойових біологічних засобів, зокрема: а) збудники захворювань (патогени), небезпечні для людини, – віруси (збудники різних видів гарячки, енцефаліту, віспи, тифу, бруцельозу, холери, дизентерії, сапу, чуми, туляремії, орнітозу, ботулізму, газової гангрені, правцю тощо) і токсини (газової гангрені, стафілококу, дизентерійний, холерний і правцевий токсин тощо); б) патогени, небезпечні для тварин, – віруси (збудники чуми свиней, грипу птахів, ящуру, віспи кіз та овець, сказу, хвороби Ньюкасла, чуми дрібних жуйних та чуми великої рогатої худоби тощо) і бактерії (збудник плеввропневмонії рогатої худоби); в) патогени, небезпечні для рослин, – віруси (збудник кущистості верхівки бананів), бактерії (збудники опіку цукрової тростини, опіку рису, раку цитрусових, збудник

хвороби Пірса винограду), мікроскопічні гриби (збудники антракнозу кави, гелмінтоспориозу рису, стеблової та жовтої іржі пшениці, пірикуляріозу рису, інфекційного всихання цитрусових, моніліозу какао) тощо.

Ядерна зброя – зброя вибухової дії, побудована на використанні енергії, що виділяється під час ланцюгової реакції поділу важких ядер деяких ізотопів урану і плутонію або термоядерних реакцій синтезу легких ядер – ізотопів водню – дейтерію і тритію.

3. **Об'єктивна сторона** злочину полягає у **застосуванні зброї масового знищення**, під яким розуміється використання її специфічних властивостей саме у воєнних цілях, тобто як зброї.

За змістом міжнародних договорів, не повинно визнаватися застосуванням хімічної зброї використання токсичних хімікатів: а) у промислових, сільськогосподарських, дослідних, медичних, фармацевтичних або інших мирних цілях; б) у цілях, безпосередньо пов'язаних із захистом від хімічної зброї; в) у воєнних цілях, які не пов'язані з використанням токсичних властивостей хімікатів як засобів ведення війни; г) у правоохоронних цілях, включаючи боротьбу із заворушеннями у країні; застосуванням бактеріологічної (біологічної) зброї – застосування відповідних агентів і токсинів для запобігання захворюванням та в інших мирних цілях; так само немає заборон і на здійснення ядерних вибухів у мирних цілях.

Випробування зброї масового знищення кваліфікується за ст. 440 як її виробництво.

4. **Суб'єкт** злочину загальний.

5. Його **суб'єктивна сторона** характеризується прямим умислом.

Відповідно до конструкції складу, суб'єкт злочину може як передбачати тяжкі наслідки свого діяння (ч. 2 ст. 439) і бажати або свідомо припускати їхнє настання, так і ставитися до них необережно.

6. **Кваліфікованим видом** злочину (ч. 2 ст. 439) є застосування зброї масового знищення, забороненої відповідними міжнародними договорами, яке спричинило загибель людей або інші тяжкі наслідки. Таке діяння є проявом біоциду – застосування атомної, водневої, нейтронної, хімічної та іншої зброї масового знищення з метою незворотного зруйнування оточуючого природного середовища.

Під **загибеллю людей** треба розуміти загибель двох або більше осіб.

До **інших тяжких наслідків** можуть бути віднесені загибель однієї особи, заподіяння одній, двом чи більше особам тяжких тілесних ушкоджень, завдання великої майнової шкоди, радіоактивне, хімічне, бактеріологічне забруднення навколишнього середовища тощо. Ці наслідки повністю охоплюються ч. 2 ст. 439 і додатковою кваліфікацією за іншими статтями Особливої частини КК не потребують.

Протокол про заборону застосування на війні задушливих, отруйних та інших газів і рідин та бактеріологічних засобів від 17.06.1925.

Договір про нерозповсюдження ядерної зброї від 1.07.1968. Україна приєдналась до Договору 16.11.1994.

Конвенція про заборону розроблення, виробництва та накопичування бактеріологічної (біологічної) і токсичної зброї та про її знищення від 10.04.1972.

Конвенція про заборону розробки, виробництва, накопичення і застосування хімічної зброї та про її знищення від 13.01.1993. Ратифікована Україною 16.10.1998.

Віденська конвенція про правонаступництво держав стосовно договорів від 23.08.1978. Ратифікована Україною 17.09.1992.

Закон «Про правонаступництво України» від 12.09.1991 (статті 6, 7).

Закон «Про міжнародні договори України» від 29.06.2004.

Стаття 440. Розроблення, виробництво, придбання, зберігання, збут, транспортування зброї масового знищення
Розроблення, виробництво, придбання, зберігання, збут, транспортування зброї масового знищення, забороненої міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, – караються позбавленням волі на строк від трьох до десяти років.

1. **Об'єктом** злочину є порядок поведження зі зброєю масового знищення, який забезпечує безпеку людства і міжнародний правопорядок.

2. **Предмет** його – **зброя масового знищення**, заборонена міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана ВР. Про поняття і види такої зброї див. коментар до ст. 439.

Фактично, якщо виходити зі змісту відповідних міжнародних договорів, цією статтею передбачено відповідальність тільки за: 1) розроблення та виробництво ядерної, хімічної і біологічної (бактеріологічної) зброї; 2) придбання, збут і транспортування ядерної зброї; 3) зберігання, але тільки на дні морів і океанів та в його надрах, будь-яких видів зброї масового знищення.

3. З **об'єктивної сторони** злочин може мати прояв у діях або бездіяльності. Формами його можуть бути такі стосовно відповідних видів зброї: 1) розроблення; 2) виробництво; 3) придбання; 4) зберігання; 5) збут; 6) транспортування.

Розроблення зазначеної зброї передбачає усі стадії робіт до серійного виробництва, зокрема такі, як проектування, проектне дослідження, аналіз проектів, проектні концепції, складання та випробування прототипів, схеми дослідного виробництва, технічна документація, процес передачі технічної документації у виробництво, конструктивне виконання конфігурації, конструктивне виконання складання, макетування.

Виробництво – це усі виробничі стадії, зокрема такі, як конструювання, технологія виробництва, виготовлення, інтеграція, монтаж (складання), контроль, випробування, забезпечення якості.

Зберігання – це розміщення відповідних видів зброї у певному місці, а **транспортування** – перевезення зброї із одного місця в інше транспортними засобами.

Про поняття **придбання, збут** див. коментар до ст. 198.

4. **Суб'єкт** злочину загальний.

5. **Суб'єктивна сторона** характеризується прямим умислом.

Договір про заборону випробувань ядерної зброї в атмосфері, в космічному просторі та під водою від 5.08.1963. Ратифікований СРСР 25.09.1963.

Договір про нерозповсюдження ядерної зброї від 1.07.1968. Україна приєдналась до Договору 16.11.1994.

Договір про заборону розміщення на дні морів і океанів та в його надрах ядерної зброї та інших видів зброї масового знищення від 11.02.1971. Ратифікований СРСР 28.06.1971.

Конвенція про заборону розроблення, виробництва та накопичування бактеріологічної (біологічної) і токсичної зброї та про її знищення від 10.04.1972.

Конвенція про заборону розробки, виробництва, накопичення і застосування хімічної зброї та про її знищення від 13.01.1993. Ратифікована Україною 16.10.1998.

Конвенція про ядерну безпеку від 20.09.1994. Ратифікована Україною 17.12.1997.

Угода між Україною та Міжнародним агентством з атомної енергії про застосування гарантій у зв'язку з Договором про нерозповсюдження ядерної зброї від 21.09.1995. Ратифікована Україною 17.12.1997.

Договір про всеосяжну заборону ядерних випробувань від 27.09.1996. Ратифікований Україною 16.11.2000.

Стаття 441. Екоцид

Масове знищення рослинного або тваринного світу, отруєння атмосфери або водних ресурсів, а також вчинення інших дій, що можуть спричинити екологічну катастрофу, – караються позбавленням волі на строк від восьми до п'ятнадцяти років.

1. У міжнародному праві під **екоцидом** зазвичай розуміється використання геофізичних, метеорологічних та інших засобів з метою зміни динаміки, складу чи структури Землі, включаючи її біосферу, літосферу, гідросферу та атмосферу, а також космічного простору, що може потягнути або потягло масове знищення рослинного або тваринного світу, отруєння атмосфери, водних ресурсів або інші тяжкі наслідки.

Відповідно до взятих на себе міжнародних зобов'язань Україна не повинна застосувати військові чи інші ворожі засоби впливу на природне середовище, які мають широкі, довгострокові чи серйозні наслідки як засоби зруйнування, заподіяння шкоди будь-якій іншій державі (за принципом взаємності).

2. **Об'єкт** злочину – безпека природи як середовища проживання людини.

3. Його **предметом** є **рослинний світ, тваринний світ, атмосфера, водні ресурси**, а також можуть виступати земля, надра, інші компоненти екосистеми і космічний простір.

Рослинний світ (флора) – це сукупність усіх видів рослин, а також грибів та утворених ними угруповань на певній території. До рослин належать живі рослини та їхні частини, у тому числі насіння і гермоплазма.

Тваринний світ (фауна) – один з компонентів навколишнього природного середовища, національне багатство України, джерело духовного та естетичного збагачення і виховання людей, об'єкт наукових досліджень, а також важлива база для одержання промислової і лікарської сировини, харчових продуктів та інших матеріальних цінностей. До складу тваринного світу належать, зокрема, біологічні об'єкти, що віднесені до фауни: сільськогосподарські, домашні, дикі тварини (у тому числі домашня і дика птиця, хутрові, лабораторні, зоопаркові, циркові), риба, раки, молюски, жаби, бджоли, шовкопряди тощо, а також сперма, зиготи, запліднена ікра, інкубаційні яйця, ембріони тощо.

Під **атмосферою** розуміється життєво важливий компонент навколишнього природного середовища, який являє собою природну суміш газів, що перебуває за межами житлових, виробничих та інших приміщень. Атмосфера включає тропосферу, стратосферу та іоносферу.

Водні ресурси – це обсяги поверхневих, підземних і морських вод відповідної території, тобто усі води, що належать до складу природних ланок кругообігу води, а також водні живі ресурси (водна флора і фауна) – сукупність водних організмів (гідробіонтів), життя яких неможливе без перебування у воді (до водних живих ресурсів належать: прісноводні, морські, анадромні риби на всіх стадіях розвитку; морські ссавці; водні безхребетні; водорості тощо).

4. З **об'єктивної сторони** злочин може проявитися у таких формах: 1) масове знищення рослинного або тваринного світу; 2) отруєння атмосфери або водних ресурсів; 3) вчинення інших дій, що можуть спричинити екологічну катастрофу.

Склад цього злочину в перших двох його формах сформульований як матеріальний, і злочин вважається закінченим з моменту настання наслідків у виді спричинення екологічної катастрофи, конкретними різновидами якої є масове знищення рослинного або тваринного світу і отруєння атмосфери або водних ресурсів. Склад злочину в третій формі сформульований як формальний: злочин є закінченим з моменту вчинення будь-яких дій, якими створюється загроза спричинення екологічної катастрофи.

Під **масовим знищенням рослинного або тваринного світу** в ст. 441 слід розуміти повне знищення флори та/або фауни певного регіону Землі або часткове, але таке, що поширюється на велику кількість (множину) рослин та/або тварин, а під **отруєнням атмосфери або водних ресурсів** – поширення отрути різних видів у повітряному просторі, у водах Світового океану, морів, озер, рік, інших водойм. Про поняття **масове знищення, отруєння** див. також коментар до статей 113, 249.

Про поняття **екологічної катастрофи** див. коментар до ст. 42. Прикладами екологічної катастрофи можуть бути надзвичайно великі за площами поширення лісові пожежі, катастрофічне затоплення місцевості, виснаження чи знищення окремих природних комплексів та ресурсів унаслідок надмірного забруднення довкілля, що обмежує або виключає можливість життєдіяльності людини та провадження господарської діяльності в цих умовах тощо.

Спричинити такі наслідки може застосування: а) зброї масового знищення. У разі забороненого міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана ВР, застосування певних видів зазначеної зброї діяння треба кваліфікувати за сукупністю ч. 2 ст. 439 і ст. 441, а у разі, якщо зазначені наслідки стали результатом застосування зброї об'ємного вибуху, нейтронної, інфразвукової, радіологічної, лазерної, променевої та інших видів зброї масового знищення – тільки за ст. 441; б) небезпечної зброї невідбиркової дії, наприклад, запалювальної; в) геофізичних методів – стимулювання землетрусів та вулканічної діяльності, вплив на вічну мерзлоту та льодовий шар полюсів, знищення озонового шару та інші штучні зміни динаміки, складу або структури Землі; г) метеорологічних методів – викликання цунамі, смерчів, ураганів, лавин, селів, зсувів, інших кліматичних явищ.

Найяскравішим сучасним прикладом екоциду є застосування ЗС РФ під час збройної агресії на Донбасі у 2014–2018 роках «тактики випаленої землі» – сукупності заходів зі знищення чи понівечення лісів, лісосмуг, полів, лук, садів, забруднення водоймищ, повітря і культурного шару землі шляхом широкого і тривалого застосування систем БМ-21 «Град», БМ-27 «Ураган», БМ-30 «Смерч», 9К515 «Торнадо-С», гаубиць, встановлення мінних полів тощо.

5. Суб'єкт екоциду загальний.

6. Від таких екологічних злочинів, як порушення правил екологічної безпеки (ст. 236), забруднення або псування земель (ст. 239), порушення правил охорони надр (ст. 240), забруднення атмосферного повітря (ст. 241), порушення правил охорони вод (ст. 242), забруднення моря (ст. 243), знищення або пошкодження лісових масивів (ст. 245), проектування чи експлуатація споруд без систем захисту довкілля (ст. 253), екоцид відрізняється, зокрема, тим, що із **суб'єктивної сторони** він є злочином, у якому психічне ставлення винного і до діяння, і до його наслідків характеризується прямим умислом.

Договір про Антарктиду від 1.12.1959. Ратифікований Україною 17.09.1992 (ст. V).

Договір про принципи діяльності держав по дослідженню та використанню космічного простору, включаючи Місяця та інші небесні тіла, від 27.01.1967 (статті 2–4). Ратифікований СРСР 18.05.1967.

Конвенція про охорону всесвітньої культурної і природної спадщини від 16.11.1972. Ратифікована УРСР 4.10.1988.

Конвенція про заборону військового чи будь-якого іншого ворожого застосування засобів впливу на природне середовище від 10.12.1976. Ратифікована СРСР 16.05.1978.

Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12.08.1949, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I) від 10.06.1977. Ратифікований УРСР 18.03.1989 (ч. 3 ст. 35, статті 54–56).

Конвенція про охорону дикої флори і фауни та природних середовищ існування в Європі від 19.09.1979. Ратифікована Україною 29.10.1996.

Конвенція про транскордонне забруднення повітря на великій відстані, 1979. Ратифікована УРСР 5.06.1986.

Конвенція про заборону її обмеження застосування конкретних видів звичайної зброї, які можуть вважатися такими, що спричиняють надзвичайні пошкодження або діють невибірково, від 10.10.1980.

Конвенція про охорону та використання транскордонних водотоків і міжнародних озер від 17.03.1992. Україна приєдналась до Конвенції 1.07.1999.

Конвенція про охорону біологічного різноманіття від 5.06.1992. Ратифікована Україною 29.11.1994.

Рамкова конвенція ООН про зміну клімату від 11.06.1992. Ратифікована Україною 29.10.1996.

Віденська конвенція про охорону озонового шару від 22.03.1985. Прийнята постановою Ради Міністрів УРСР від 20.05.1986.

Стаття 442. Геноцид

1. **Геноцид**, тобто діяння, умисно вчинене з метою повного або часткового знищення будь-якої національної, етнічної, расової чи релігійної групи шляхом позбавлення життя членів такої групи чи заподіяння їм тяжких тілесних ушкоджень, створення для групи життєвих умов, розрахованих на повне чи часткове її фізичне знищення, скорочення дітонародження чи запобігання йому в такій групі або шляхом насильницької передачі дітей з однієї групи в іншу, –

карається позбавленням волі на строк від десяти до п'ятнадцяти років або довічним позбавленням волі.

2. **Публічні заклики до геноциду**, а також виготовлення матеріалів із закликами до геноциду з метою їх розповсюдження або розповсюдження таких матеріалів –

караються арештом на строк до шести місяців або позбавленням волі на строк до п'яти років.

1. Конституція України гарантує, що всі люди є рівними у своїй гідності та правах, мають рівні конституційні права і свободи та є рівними перед законом, не може бути привілеїв чи обмежень за ознаками раси, кольору шкіри, релігійних переконань, етнічного походження.

2. Основним безпосереднім **об'єктом** геноциду є безпека існування національних, етнічних, расових та релігійних груп. Його додатковим обов'язковим об'єктом у різних формах цього злочину є життя, здоров'я, воля, честь і гідність особи, права і свободи людини і громадянина.

3. **Потерпілими** від цього злочину можуть бути тільки члени національної, етнічної, расової чи релігійної групи, на знищення якої спрямоване діяння винних осіб – як громадяни України, так і іноземні громадяни чи особи без громадянства. До найнебезпечніших сучасних форм дискримінації належать расизм, антисемітизм, нетерпимість стосовно арабів і мусульман, негрофобія, ксенофобія (ворожість до будь-яких іноземців). Видом геноциду є апартеїд – обмеження прав громадян за расовою ознакою.

Національна група (нація) – це така, що історично склалася стійка спільнота людей, для якої характерні спільна територія, економічні зв'язки, своя мова, відмітні особливості побуту, культури і духовності.

Етнічна група (етнос) – така, що історична склалася стійка соціальна група людей, для якої характерні єдність культури і духовності, особливості побуту, звичаїв (плем'я, народність, народ). Для неї можуть не бути характерними ознаки, що є визначальними для

національної групи (наприклад, тривалий час українці не мали власної суверенної держави, євреї – спільної території, не були пов'язані між собою економічно).

Расова група (раса) – така, що історично склалася група людства, об'єднана спільністю фізичних ознак, що унаслідуються (колір шкіри, волосся та очей, форма черепа, зріст тощо), обумовлених спільністю походження і початкового розселення.

Релігійна (конфесійна) група – група людей, для якої спільною є сукупність духовних уявлень про надприродні (для даного рівня розвитку науки) сили та істоти, яким ця група поклоняється.

Переслідування членів окремих груп та вчинення інших діянь діянь, зовні схожих на геноцид, стосовно таких груп, які заборонені в Україні у зв'язку з тим, що їхня діяльність порушує права і свободи інших людей, створює напругу в суспільстві і тому не має перебувати під охороною закону (наприклад, так звані сатаністи, «Біле братство» або «Аум синрике», бандитські угруповання, утворені за етнічною ознакою), не є злочином, передбаченим ст. 442.

4. З **об'єктивної сторони** злочин проявляється у таких формах: 1) позбавлення життя членів національної, етнічної, расової чи релігійної групи; 2) заподіяння їм тяжких тілесних ушкоджень; 3) створення для національної, етнічної, расової чи релігійної групи життєвих умов, розрахованих на повне чи часткове її фізичне знищення; 4) скорочення дітонародження чи запобігання йому в такій групі; 5) насильницька передача дітей з однієї національної, етнічної, расової чи релігійної групи в іншу (ч. 1 ст. 442); 6) публічні заклики до вчинення перелічених дій; 7) виготовлення матеріалів із закликами до вчинення перелічених дій; 8) розповсюдження матеріалів із закликами до вчинення перелічених дій (ч. 2 ст. 442).

Про поняття **позбавлення життя і заподіяння тяжких тілесних ушкоджень** див. коментар до статей 115 і 121. Наслідки у вигляді смерті та заподіяння тяжких тілесних ушкоджень охоплюються ч. 1 ст. 442 і не потребують додаткової кваліфікації.

Створення для певної групи життєвих умов, розрахованих на повне чи часткове її фізичне знищення передбачає, наприклад, економічну блокаду групи та позбавлення її реальної можливості забезпечувати для себе достатнє харчування і медичне забезпечення, заборону існування групи за межами невеликої території резервації чи гетто, експропріація землі, що належить групі або її членам, примусове переміщення населення з місця його споконвічного проживання, насильницьке переселення (депортацію) в місцевість, несприятливу для проживання людей взагалі або для представників даної групи зокрема, штучне створення складних екологічних умов, поширення епідемій тощо. Найбільш яскравими проявами геноциду в цій формі в історії України були масова депортація населення у віддалені регіони СРСР у 1929–1931 рр. і голодомор 1932–1933 рр. (зокрема, внаслідок цих діянь кількість українців, що проживали в Російській імперії на початку ХХ ст., до початку ХХІ ст. зросла приблизно на 9%, тоді як кількість поляків на території Польщі за такий самий термін – майже на 250%).

Скорочення дітонародження чи запобігання йому може відбуватися шляхом застосування методів генної інженерії, примусової стерилізації, насильницької контрацепції, примушування жінок до вчинення абортів, незаконного позбавлення волі чоловіків групи або створення умов для окремого проживання чоловіків та жінок, заборони шлюбів між членами однієї расової, етнічної чи національної групи тощо. Способом запобігання дітонародженню є і кастрація, яка водночас розглядається як заподіяння тяжких тілесних ушкоджень.

Насильницька передача дітей з однієї групи в іншу передбачає передачу їх із однієї національної в іншу національну, із однієї етнічної в іншу етнічну, із однієї расової в іншу расову, із однієї релігійної в іншу релігійну групу. Метою цієї передачі зазвичай є стирання із пам'яті дитини інформації, що ідентифікує її у власному уявленні як члена певної групи з подальшим біологічним розчиненням її нащадків серед представників іншої групи.

Про поняття **публічні заклики, виготовлення матеріалів, розповсюдження матеріалів** див. коментар, відповідно, до статей 109 і 295.

Прояви етноциду – національно-культурного (духовного) геноциду – пропаганда расової, національної, етнічної, релігійної винятковості або нетерпимості, наруга над певними

історичними та культурними реліквіями, заборона відзначення національних свят чи відправлення релігійних культів, знищення або пошкодження культурних цінностей якої-небудь групи, організоване асимілювання національних меншин, спрямоване на поступове зменшення корінного населення, діяння, спрямовані на знищення мови, національної самосвідомості та інші подібні діяння кваліфікуються за ст. 161 як порушення рівноправності громадян залежно від їх расової, національної належності або ставлення до релігії.

5. **Суб'єкт** злочину загальний. Для складу злочину не має значення, чи вчинено злочин представником так званої титульної нації або національної меншини, європейської раси або негроїдної, віруючим або атеїстом. Так само не має значення, чи належать суб'єкт злочину і потерпілі до однієї раси, національності, етносу, конфесії.

Особа, яка у віці від 14 до 16 років вчинила геноцид у формі позбавлення життя членів національної, етнічної, расової чи релігійної групи або заподіяння їм тяжких тілесних ушкоджень, несе відповідальність за статтями 115 або 121.

6. З **суб'єктивної сторони** злочин характеризується прямим умислом.

Спеціальною ознакою геноциду в перших його п'яти формах є **мета** – повне або часткове знищення будь-якої національної, етнічної, расової або релігійної групи. Тому дискримінаційні дії, що позбавляють представників певної групи можливості повністю використовувати свої права і свободи – право на свободу пересування, на підприємницьку діяльність, на судовий захист, на охорону здоров'я, на освіту, на користування рідною мовою, на розвиток національних культурних традицій, на створення культурних і навчальних закладів національних меншин, на участь у діяльності міжнародних неурядових організацій тощо, – але не спрямовані на знищення цієї групи, кваліфікуються за ст. 161.

Метою виготовлення матеріалів із закликами до геноциду є їх розповсюдження.

Для таких форм злочину, як публічні заклики до геноциду і розповсюдження матеріалів із закликами до геноциду, мета не є обов'язковою ознакою складу.

7. Ніякі строки давності не застосовуються до геноциду, незалежно від часу його вчинення.

Конвенція про запобігання злочинів геноцид та покарання за нього від 9.12.1948. Ратифікована УРСР 22.07.1954.

Стаття 443. Посягання на життя представника іноземної держави

Вбивство або замах на вбивство представника іноземної держави або іншої особи, яка має міжнародний захист, з метою впливу на характер їхньої діяльності або на діяльність держав чи організацій, які вони представляють, або з метою провокації війни чи міжнародних ускладнень – карасться позбавленням волі на строк від восьми до п'ятнадцяти років або довічним позбавленням волі.

1. Основним безпосереднім **об'єктом** злочину є мирне співіснування і плідне співробітництво України з іншими державами, безпека держави у політичній сфері, а обов'язковим додатковим об'єктом – життя особи.

2. **Потерпілим** від злочину може бути представник іноземної держави або інша особа, яка має міжнародний захист.

Згідно з Конвенцією про запобігання і покарання злочинів проти осіб, які користуються міжнародним захистом, у тому числі дипломатичних агентів, до **осіб, які мають міжнародний захист**, належать: 1) глава держави, у тому числі кожний член колегіального органу, який виконує функції глави держави відповідно до конституції відповідної держави, глава уряду, міністр закордонних справ, які перебувають у іноземній державі, а також члени їхніх сімей, які їх супроводжують; 2) будь-який представник або посадова особа іншої держави, будь-яка посадова особа чи інший агент міжурядової міжнародної організації, який під час, коли проти нього, його офіційних приміщень, його житлового приміщення або його транспортних засобів, було вчинено злочин та в місці вчинення такого злочину має право відповідно до міжнародного законодавства на спеціальний захист від будь-якого посягання на його особистість, волю і гідність, а так само члени його сім'ї, що проживають разом з ним.

До *представників іноземної держави* в контексті ст. 443 слід, зокрема, відносити глав дипломатичних представництв (послів, посланників, нунціїв, акредитованих при Президентові України, або повірених у справах, акредитованих при МЗС), глав консульських установ, прийнятих як таких урядом України в особі МЗС (генеральних консулів, консулів, віце-консулів і консульських агентів), глав іноземних держав, глав парламентів та урядів, осіб, включених до парламентських і урядових делегацій іноземних держав як їх членів, та які перебувають на території України для участі у міждержавних переговорах, міжнародних конференціях і нарадах або з іншими офіційними дорученнями.

Представником іноземної держави може бути, наприклад, і член сім'ї глави іноземної держави, який самостійно прибув в Україну, якщо він уповноважений від імені своєї держави посприяти розвиткові культурних зв'язків, передати гуманітарну допомогу тощо.

Представником іноземної держави треба визнавати і її главу, який прямує транзитом через територію України або перебуває на її території навіть з неофіційним візитом, оскільки, поперше, глава іноземної держави, якщо він є легітимним, постійно уповноважений діяти від її імені та виражати її інтереси, і, по-друге, сам факт такого транзитного проїзду чи неофіційного візиту, як правило, має політичне забарвлення і відображає певні інтереси відповідної держави.

Міжнародній практиці відомі випадки, коли посягання на життя осіб, які перебували на території іншої держави не з офіційними візитами, а як приватні особи, спричиняло значні міжнародні ускладнення. Проте поширення статусу представника іноземної держави на всіх іноземних громадян, у тому числі на радників, військових аташе, інших членів персоналу дипломатичних представництв, усіх працівників консульських установ, торговельних представництв тощо є помилковим.

Оскільки у диспозиції ст. 443 не уточнюється, чи йдеться про представника тільки тієї іноземної держави, з якою Україна підтримує дипломатичні зв'язки та яка гарантує взаємність, треба розуміти, що потерпілим у злочині, передбаченому цією статтею, може бути відповідний представник будь-якої іноземної держави. «Принцип взаємності» в даному випадку не діє. Проте до представника іноземної держави за змістом ст. 443 треба відносити тільки представника держави, яка визнана Україною як суверенна. Іноземною державою не є, скажімо, окремий суб'єкт федерації чи конфедерації – автономна республіка, штат, земля у складі іншої держави.

До *інших осіб, які мають міжнародний захист*, можна віднести представників таких міжнародних організацій, як ООН, РЄ, Організація економічного співробітництва та розвитку, Організація чорноморського економічного співробітництва та ін.

3. **З об'єктивної сторони** злочин полягає в діях або бездіяльності і може виражатися в: 1) убивстві особи, яка має міжнародний захист або 2) замаху на вбивство такої особи.

Злочин у першій формі є закінченим з моменту настання смерті особи, яка має міжнародний захист, у другій – з моменту безпосереднього здійснення замаху, незалежно від настання фактичних наслідків (шкода здоров'ю може бути не заподіяна зовсім). Заподіяння шкоди здоров'ю особи, яка має міжнародний захист, яке завідомо для винного не могло спричинити смерть, кваліфікується за відповідною статтею розділу II Особливої частини КК.

Погроза вбивством особи, яка має міжнародний захист, кваліфікується за ст. 129.

У випадку, коли винний вчинив посягання на життя особи, яка має міжнародний захист, і водночас вбивство інших людей шляхом вибуху чи інших загальнонебезпечних дій, відповідальність настає за сукупністю злочинів, передбачених статтями 443 і 113 або пунктами 1, 5 ч. 2 ст. 115. В усіх інших випадках, коли умисне вбивство або замах на вбивство особи, яка має міжнародний захист, вчинені за обтяжуючих обставин, передбачених ч. 2 ст. 115, дії винної особи кваліфікуються за ст. 443 і додатково за відповідними пунктами ч. 2 ст. 115.

4. **Суб'єктом** злочину є осудна особа, яка досягла 14-річного віку.

5. **Суб'єктивна сторона** злочину характеризується прямим умислом, а також спеціальною метою. При цьому злочин може бути вчинений з альтернативною метою: а) вплинути на характер діяльності особи, яка має міжнародний захист; б) вплинути на діяльність держави чи організації, яку зазначена особа представляє; в) спровокувати війну; г) спровокувати

міжнародні ускладнення України з іншими суверенними державами (такі, як розірвання дипломатичних чи консульських відносин, зрив міждержавних переговорів, розірвання міжнародних угод, припинення надання фінансової чи іншої допомоги Україні, виникнення воєнного конфлікту тощо).

У випадках, коли винна особа, вчинюючи умисне вбивство особи, яка має міжнародний захист, керувалась не тільки зазначеною вище метою, а ще й іншою метою чи іншим мотивом, ПВС рекомендує судам з'ясувати, яка із них була домінуючою, і кваліфікувати злочинні дії за ст. 443 або за відповідним пунктом ч. 2 ст. 115, або за іншою статтею Особливої частини КК, якою встановлено відповідальність за вчинення вбивства саме з такими метою чи мотивом. Водночас, як зазначає ПВС, в окремих випадках залежно від конкретних обставин справи можлива кваліфікація дій винної особи і за ст. 443, і додатково ще за кількома пунктами ч. 2 ст. 115, якщо буде встановлено, що передбачені ними мотиви (мета) рівною мірою викликали у винного рішучість вчинити вбивство.

Конвенція про привілеї та імунітети Об'єднаних Націй від 13.02.1946. УРСР приєдналась до Конвенції 20.11.1953.

Генеральна угода про привілеї та імунітети РЄ від 2.09.1949. Україна приєдналась до Угоди 1.10.1996.

Віденська конвенція про дипломатичні зносини від 18.04.1961. Ратифікована СРСР 11.02.1964.

Віденська конвенція про консульські зносини від 24.04.1963. СРСР приєднався до Конвенції 23.03.1989.

Конвенція про спеціальні місії від 16.12.1969. Україна приєдналась до Конвенції 14.07.1993 (статті 29, 30).

Конвенція про запобігання і покарання злочинів проти осіб, які користуються міжнародним захистом, у тому числі дипломатичних агентів від 14.12.1973. Ратифікована СРСР 26.12.1975.

Стаття 444. Злочини проти осіб та установ, що мають міжнародний захист

- 1. Напад на службові або житлові приміщення осіб, що мають міжнародний захист, а також викрадення або позбавлення волі цих осіб з метою впливу на характер їхньої діяльності або на діяльність держав чи організацій, що вони представляють, або з метою провокації війни чи міжнародних ускладнень – караються позбавленням волі на строк від трьох до восьми років.**
- 2. Погроза вчинення дій, передбачених частинною першою цієї статті, – карається виправними роботами на строк до двох років або арештом на строк до трьох місяців, або обмеженням волі на строк до трьох років, або позбавленням волі на строк до двох років.**

1. Основним безпосереднім **об'єктом** злочину є мирне співіснування і плідне співробітництво України з іншими державами та міжнародними організаціями, а обов'язковим додатковим об'єктом – альтернативно – власність або життя, здоров'я, воля, честь та гідність особи.

2. Про поняття **осіб, які мають міжнародний захист**, див. коментар до ст. 443.

3. З **об'єктивної сторони** злочин передбачає вчинення дій. Формами його є: 1) напад на службові або житлові приміщення особи, яка має міжнародний захист; 2) викрадення такої особи; 3) позбавлення її волі (ч. 1 ст. 444); 4) погроза вчинення нападу на службові або житлові приміщення особи, яка має міжнародний захист, викрадення такої особи або позбавлення її волі (ч. 2 ст. 444).

Предметом злочину в його першій формі є тільки службові та житлові приміщення зазначених осіб, але не є ним їхні транспортні засоби.

Службові приміщення – це офіційно позначені приміщення, в яких відповідні особи здійснюють свою службову діяльність (будинки посольств, консульств, представництва тощо), а **житлові приміщення** – це приміщення, де зазначені особи офіційно проживають.

Під **нападом** тут треба розуміти дії, пов'язані із несподіваною агресією, застосуванням насильства над особою, що має міжнародний захист, знищенням майна, яке їй належить або ввірене, а також будь-які інші подібні дії. Поняттям напад у ст. 444 охоплюється і застосування до відповідної особи насильства, пов'язаного з умисним заподіянням їй побоїв, легких чи середньої тяжкості тілесних ушкоджень, якщо умисел винного не був спрямований на заподіяння потерпілому смерті (в іншому випадку його дії кваліфікуються за ст. 443). Умисне заподіяння особі, що має міжнародний захист, тяжких тілесних ушкоджень потребує додаткової кваліфікації за ст. 121.

Оскільки злочин, передбачений ст. 444, вчинюється тільки з прямим умислом, то необережне заподіяння особі, що має міжнародний захист, тяжких або середньої тяжкості тілесних ушкоджень потребує додаткової кваліфікації за ст. 128.

Про поняття *позбавлення волі, викрадення людини* див. коментар до ст. 146.

Викрадення або позбавлення волі особи, яка має міжнародний захист, повністю охоплюється ч. 1 ст. 444. Проте якщо ці дії щодо зазначеної особи вчинені організованою групою або спричинили тяжкі наслідки, вони мають додатково кваліфікуватися за ч. 3 ст. 146. Якщо наслідком нападу було знищення майна, яке розміщено у службових або житлових приміщеннях осіб, що мають міжнародний захист, ці дії додатково кваліфікуються за ч. 2 ст. 194 у разі, коли вони були вчинені загальнонебезпечним способом, або заподіяли майнову шкоду в особливо великих розмірах, або спричинили загибель людей чи інші тяжкі наслідки.

Погроза, про яку йдеться у ч. 2 ст. 444, може адресуватися як безпосередньо особі, що має міжнародний захист, так і державі чи організації, яких вона представляє, або іншим їхнім представникам, і являє собою залякування нападом на службові або житлові приміщення особи, яка має міжнародний захист, викраденням такої особи або незаконним позбавленням її волі.

4. **Суб'єкт** злочину загальний.

5. **Суб'єктивна сторона** злочину характеризується прямим умислом, а також **метою**: а) вплинути на характер діяльності потерпілих; б) вплинути на діяльність держав чи організацій, які вони представляють; в) спровокувати війну; г) спровокувати міжнародні ускладнення (про зміст такого ускладнення див. коментар до ст. 443).

За метою, а також за об'єктом і деякими ознаками об'єктивної сторони злочин, передбачений ст. 444, слід відмежовувати від захоплення заручників (ст. 147).

Напад з метою заволодіння майном, що перебуває у службовому чи житловому приміщенні осіб, які мають міжнародний захист, за наявності підстав кваліфікується за ст. 187.

Викрадення особи, яка має міжнародний захист, з подальшим її умисним убивством кваліфікується за ч. 1 ст. 444 і за п. 3 ч. 2 ст. 115.

Конвенція про привілеї та імунітети Об'єднаних Націй від 13.02.1946. УРСР приєдналась до Конвенції 20.11.1953.

Генеральна угода про привілеї та імунітети РЄ від 2.09.1949. Україна приєдналась до Угоди 1.10.1996.

Протокол до Генеральної угоди про привілеї та імунітети РЄ від 6.11.1952. Україна приєдналась до Протоколу 1.10.1996.

Віденська конвенція «Про дипломатичні зносини» від 18.04.1961. Ратифікована СРСР 11.02.1964.

Віденська конвенція «Про консульські зносини» від 24.04.1963. СРСР приєднався до Конвенції 23.03.1989.

Конвенція про спеціальні місії від 16.12.1969. Україна приєдналась до Конвенції 14.07.1993 (статті 29, 30).

Конвенція про запобігання і покарання злочинів проти осіб, які користуються міжнародним захистом, у тому числі дипломатичних агентів від 14.12.1973. Ратифікована СРСР 26.12.1975.

Угода про правоздатність, привілеї, імунітети Міжнародної організації космічного зв'язку «Интерспутник» від 20.09.1976. Ратифікована СРСР 14.12.1976.

Міжнародна конвенція про боротьбу із захопленням заручників від 17.12.1979. СРСР приєднався до Конвенції 8.05.1987.

Конвенція про охорону персоналу Організації Об'єднаних Націй та пов'язаного з нею персоналу від 15.12.1994. Ратифікована Україною 6.07.1995.

Угода між Кабінетом Міністрів України та Організацією економічного співробітництва та розвитку щодо привілеїв, імунітетів та пільг, наданих Організації, від 19.12.1997. Ратифікована Україною 7.07.1999.

Додатковий протокол про привілеї та імунітети Організації чорноморського економічного співробітництва від 30.04.1999. Ратифікований Україною 6.07.2000.

Стаття 445. Незаконне використання символіки Червоного Хреста, Червоного Півмісяця, Червоного Кристала

Незаконне використання символіки Червоного Хреста, Червоного Півмісяця, Червоного Кристала, крім випадків, передбачених цим Кодексом, – карається штрафом до п'ятдесяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або арештом на строк до шести місяців.

(Стаття 445 із змінами, внесеними згідно із Законом №1675-VI від 22.10.2009.)

1. **Об'єктом** злочину є порядок використання і захисту символіки Червоного Хреста, Червоного Півмісяця, Червоного Кристала (про її поняття див. коментар до ст. 435).

2. **Об'єктивна сторона** злочину характеризується діями у формі незаконного використання символіки Червоного Хреста, Червоного Півмісяця, Червоного Кристала.

Від злочину, передбаченого ст. 435, цей злочин відрізняється за ознаками **місця** (у ст. 445 незаконне носіння відповідної символіки стосується не лише району воєнних дій),

часу (за ст. 435 карається лише таке зловживання відповідними прапорами, знаками та пофарбуванням, яке здійснюється в умовах воєнного стану) та **суб'єкта** (у ст. 445 ним є не військовослужбовець, а інша осудна особа, що досягла 16-річного віку).

Незаконне використання символіки Червоного Хреста, Червоного Півмісяця, Червоного Кристала, вчинене в умовах воєнного стану чи під час збройного конфлікту не військовослужбовцем, кваліфікується за ст. 438 як порушення законів та звичаїв війни. Відтак, слова «*крім випадків, передбачених цим Кодексом*», означають, що діяння може бути кваліфіковане за ст. 445 лише у разі, якщо воно вчинене цивільною особою не в умовах воєнного стану і не під час збройного конфлікту.

У мирний час емблеми Червоного Хреста, Червоного Півмісяця, Червоного Кристала і відповідні назви використовуються виключно для позначення медичного, духовного персоналу іноземних організацій, що входять до Міжнародного руху Червоного Хреста та Червоного Півмісяця, під час їх перебування в офіційному відрядженні в Україні, а також майна таких організацій і не можуть бути використані для жодних інших цілей та в інших випадках.

3. Суб'єктивна сторона злочину характеризується прямим умислом.

Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12.08.1949, що стосується прийняття додаткової відмітної емблеми (Протокол III) від 23.06.2006. Ратифікований Україною 22.10.2009.

Закон «Про символіку Червоного Хреста, Червоного Півмісяця, Червоного Кристала в Україні» від 8.07.1999.

Стаття 446. Піратство

1. Піратство, тобто використання з метою одержання матеріальної винагороди або іншої особистої вигоди озброєного чи незброєного судна для захоплення іншого морського чи річкового судна, застосування насильства, пограбування або інших ворожих дій щодо екіпажу чи пасажирів такого судна, – карається позбавленням волі на строк від п'яти до дванадцяти років із конфіскацією майна.
2. Ті самі діяння, якщо вони вчинені повторно або спричинили загибель людей чи інші тяжкі наслідки, – караються позбавленням волі на строк від восьми до п'ятнадцяти років з конфіскацією майна.

1. Надзвичайна небезпечність піратських дій зумовила той факт, що пірати ще за римським правом вважалися ворогами людського роду (*hostis humani generis*), а піратство – ще до прийняття Женевської конвенції про відкрите море – злочином за міжнародним звичаєвим правом. Морський розбій у всі часи дезорганізовував торгівлю та інші економічні зв'язки між державами, від рук піратів загинула або постраждала іншим чином значна кількість людей.

2. Основним безпосереднім **об'єктом** злочину є безпека міжнародного судноплавства, а його додатковим обов'язковим об'єктом можуть бути – альтернативно – власність або життя, здоров'я, воля і гідність особи.

3. **Потерпілими** від піратства можуть бути тільки члени екіпажу або пасажирів морського чи річкового судна. Не виключається, що потерпілими від піратства можуть бути члени екіпажу або пасажирів військового корабля.

Під зазначеним **судном**, яке в ситуації його захоплення виступає **предметом** злочину, треба розуміти морський чи річковий транспортний засіб будь-якого типу, не закріплений постійно на морському (річковому) дні, включаючи судна з динамічним принципом підтримання, підводні апарати та інші плавучі засоби. Це не обов'язково має бути судно торговельного флоту, а й судно спеціальної державної служби (митної, санітарної тощо), або плавуча споруда, що використовується для морського промислу, розвідки і добування корисних копалин, рятування людей, захисту моря від забруднення, буксирування, здійснення гідротехнічних робіт, для наукових, навчальних, спортивних чи інших цілей, не пов'язаних безпосередньо з перевезенням пасажирів і вантажів, у тому числі маломірне судно аматорської конструкції (катер, човен, яхта). Про поняття **морське судно** та **річкове судно** див. також коментар до статей 278, 284, 285, 339.

Дії, що за міжнародним правом розцінюються як піратські, вчинені щодо осіб, які перебувають на стаціонарних платформах, розташованих на континентальному шельфі,

кваліфікується як диверсія, тероризм або відповідний злочин проти власності чи проти життя та здоров'я особи. Так зване «повітряне піратство» може бути кваліфіковане за ст. 278 як захоплення повітряного судна.

4. З **об'єктивної сторони** піратство полягає у використанні озброєного чи неозброєного судна для: 1) захоплення іншого морського чи річкового судна; 2) застосування насильства щодо екіпажу чи пасажирів іншого морського чи річкового судна; 3) пограбування екіпажу чи пасажирів іншого морського чи річкового судна; 4) інших ворожих дій щодо екіпажу чи пасажирів такого судна.

Про поняття **захоплення, насильство, пограбування** (останнє є синонімом до поняття «грабіж») див. коментар, відповідно, до статей 278, 152 і 157, 186. Судно може бути захоплене для його подальшого використання як піратського, для транспортування вантажу тощо, або лише для полегшення вчинення дій, пов'язаних із застосуванням насильства щодо екіпажу чи пасажирів, для пограбування останніх чи вчинення щодо них інших ворожих дій.

До **інших ворожих дій** щодо екіпажу чи пасажирів морського чи річкового судна можна віднести такі, як обстріл, підпалювання, затоплення, садіння на міліну, руйнування судна іншим чином, знищення або пошкодження морського навігаційного обладнання чи вантажу, встановлення на судні пристроїв або речовин, які можуть знищити це судно, завдати йому чи вантажу збитків або створити загрозу безпеці плавання цього судна, незаконне позбавлення волі членів екіпажу та пасажирів, взяття їх як заручників або залучення їх до примусових робіт, здійснення контролю над судном шляхом залякування, створення загрози безпечному плаванню шляхом повідомлення завідомо брехливих відомостей тощо.

Обов'язковою ознакою піратства є **місце** його вчинення. Піратство може бути вчинене лише у відкритому морі або в іншому місці за межами територіальної юрисдикції будь-якої держави (певні річкові судна також можуть вийти у відкрите море). У даному випадку не має правового значення той факт, що територія судна, яке перебуває у відкритому морі, де-юре прирівнюється до території держави.

Дії ж, передбачені ст. 446, вчинені, наприклад, з морського судна із спрямуванням на острів, або у внутрішніх водах, або в територіальному морі мають кваліфікуватися як відповідний злочин проти власності або злочин проти життя та здоров'я особи тощо.

Згідно з Конвенцією з морського права **судно є піратським**, якщо особи, які мають над ним владу, виявили намір вчинити будь-яку з дій, визначених у Конвенції як піратські. Це стосується також судна, яким користувались для вчинення таких дій доти, доки воно залишається під владою осіб, винних у цих діях. Проте сам факт плавання у відкритому морі без прапора або з піратським прапором ще не дає підстав для визнання судна піратським.

Взагалі піратство є закінченим злочином з моменту початку здійснення нападу на морське чи річкове судно, коли створюється небезпека для морського судноплавства.

Ніщо у відповідних міжнародних конвенціях щодо піратства не торкається імунітету воєнних кораблів та інших державних суден (наприклад, суден митної, санітарної, інших служб), які експлуатуються в некомерційних цілях. Тому якщо для вчинення перелічених вище дій стосовно морського чи річкового судна однієї держави використано військове судно, що належить військово-морському флоту іншої держави, дії винних мають кваліфікуватися як розв'язування та ведення воєнного конфлікту (ст. 437), як порушення законів та звичаїв війни (ст. 438), або як перевищення військовою службовою особою влади чи службових повноважень (ст. 426-1), та/або відповідний злочин проти власності і проти життя та здоров'я особи тощо. Проте до дій, що вчинюються приватновласницьким судном, прирівнюються піратські дії, що вчинюються екіпажем військового корабля (іншого державного судна), який підняв закорот і встановив контроль над цим кораблем (судном), або екіпажем військового корабля (іншого судна), який складається із осіб, що підтримують невизнаний уряд.

Захоплення морського чи річкового судна з подальшим застосуванням насильства щодо його екіпажу чи пасажирів, їхнє пограбування тощо, якщо такі дії вчинені з використанням не морського чи річкового судна, а, скажімо, гелікоптера чи гідроплана, або

якщо вони вчинені членом екіпажу чи пасажиром цього самого, а не іншого судна, можуть бути кваліфіковані як захоплення морського чи річкового судна за ст. 278 або як напад на об'єкти, якими транспортуються предмети, що становлять підвищену небезпеку для оточення, за ст. 261 та як примушування працівника транспорту до невиконання своїх службових обов'язків (ст. 280). Умисне бомбардування морського чи річкового судна з літака у мирний час може кваліфікуватися, наприклад, як терористичний акт (ст. 258).

Не є піратством захоплення військовими кораблями чи іншими суднами, які мають чіткі зовнішні ознаки, що дають змогу розпізнавати їх як такі, що перебувають на урядовій службі й уповноважені для цієї мети (тобто поліцейськими, митними, прикордонними суднами, але не торговельними), у відкритому морі чи в будь-якому іншому місці поза юрисдикцією якої б то не було держави піратського судна або судна, захопленого внаслідок піратських дій та яке перебуває під владою піратів, з метою арешту осіб, які перебувають на цьому судні, і відібрання майна, що на ньому міститься.

5. **Суб'єкт** злочину спеціальний. Це особа зі складу екіпажу (капітан, інші особи командного складу і судової команди) чи пасажир будь-якого приватновласницького або прирівняного до нього морського чи річкового судна, у тому числі катера або човна.

6. **Суб'єктивна сторона** злочину характеризується прямим умислом, а також спеціальною метою – одержання матеріальної винагороди або іншої особистої вигоди.

Під **матеріальною винагородою** слід розуміти плату, яку отримує пірат за участь у піратських діях, у тому числі як трофеї, а під **іншою особистою вигодою** – вигоду матеріального характеру, що не є грошовою чи іншою матеріальною винагородою (наприклад, одержання права на судно чи будь-яке інше майно). Мотив піратства корисливий. Тому використання морського судна, наприклад, для захоплення іншого судна з політичною метою має кваліфікуватися за ст. 278. Від піратства слід також відрізнити корсарство – партизанську діяльність на морі під час війни, яка за певних обставин може бути кваліфікована за ст. 438.

Психічне ставлення винної особи до загибелі людей або інших тяжких наслідків характеризується необережністю. Умисне вбивство особи або спричинення їй тяжкого тілесного ушкодження під час піратських дій додатково кваліфікується за статтею 115 або 121.

7. **Кваліфікуючими ознаками** злочину є вчинення його повторно, а також спричинення загибелі людей або інших тяжких наслідків.

Про поняття **повторність** див. ст. 32 і коментар до неї. Під **загибеллю людей** розуміється смерть двох або більше осіб. До **інших тяжких наслідків** можуть бути віднесені смерть однієї особи, заподіяння одній, двом чи більше особам тяжких тілесних ушкоджень, спричинення великої матеріальної шкоди, затоплення чи знищення судна тощо.

Конвенція про відкрите море від 29.04.1958. Ратифікована СРСР 20.10.1960 (статті 14–23).

Конвенція про територіальне море та прилеглу зону від 29.04.1958. Ратифікована УРСР 12.01.1961.

Конвенція ООН з морського права від 10.12.1982. Ратифікована Україною 3.06.1999 (статті 100–107, 110).

Конвенція про боротьбу з незаконними актами, спрямованими проти безпеки морського судноплавства, від 10.03.1988.

Ратифікована Україною 17.12.1993.

Протокол про боротьбу з незаконними актами, спрямованими проти безпеки стаціонарних платформ, розташованих на континентальному шельфі, від 10.03.1988. Ратифікований Україною 17.12.1993.

Кодекс торговельного мореплавства від 23.05.1995.

Стаття 447. Найманство

1. Вербування, фінансування, матеріальне забезпечення, навчання найманців з метою використання у збройних конфліктах, воєнних або насильницьких діях, спрямованих на насильницьку зміну чи повалення конституційного ладу, захоплення державної влади, перешкодження діяльності органів державної влади чи порушення територіальної цілісності, а також використання найманців у збройних конфліктах, воєнних або насильницьких діях – караються позбавленням волі на строк від п'яти до десяти років.
2. Ті самі діяння, вчинені службовою особою з використанням службового становища, – караються позбавленням волі на строк від семи до дванадцяти років з конфіскацією майна або без такої.
3. Дії, передбачені частинами першою або другою цієї статті, що призвели до загибелі людини, – караються позбавленням волі на строк від десяти до п'ятнадцяти років або довічним позбавленням волі з конфіскацією майна або без такої.

4. Участь найманця у збройному конфлікті, воєнних або насильницьких діях – карається позбавленням волі на строк від п'яти до десяти років.

5. Найманець звільняється від кримінальної відповідальності за дії, передбачені частиною четвертою цієї статті, якщо він до притягнення до кримінальної відповідальності добровільно припинив участь у збройному конфлікті, воєнних або насильницьких діях та повідомив про свою участь у конфлікті, воєнних або насильницьких діях або іншим чином сприяв припиненню або розкриттю злочинів, передбачених частинами першою – третьою цієї статті, якщо в його діях немає складу іншого злочину.

Примітка. Під найманцем у цій статті слід розуміти особу, яка:

1) спеціально завербована в Україні чи за її межами для того, щоб брати на території України чи території інших держав участь у збройному конфлікті, воєнних або насильницьких діях, спрямованих на насильницьку зміну чи повалення конституційного ладу, захоплення державної влади, перешкодження діяльності органів державної влади чи порушення територіальної цілісності;

2) бере участь у воєнних або насильницьких діях з метою одержання будь-якої особистої вигоди;

3) не є ні громадянином (підданим) сторони, що перебуває у конфлікті, ні особою, яка постійно на законних підставах проживає на території, яка контролюється стороною, що перебуває у конфлікті;

4) не входить до особового складу збройних сил держави, на території якої здійснюються такі дії;

5) не послана державою, яка не є стороною, що перебуває у конфлікті, для виконання офіційних обов'язків як особи, яка входить до складу її збройних сил.

(Стаття 447 в редакції Закону №716-VIII від 06.10.2015.)

1. Суспільна небезпека цього злочину полягає у підриві принципів невтручання України у внутрішні справи інших держав та відмови від війни як засобу вирішення спірних питань міжнародної політики, які є основою миру, мирного і взаємовигідного співробітництва України з іншими державами. **Об'єктом** його є мир, міжнародний правопорядок та зовнішньополітична безпека України.

2. З **об'єктивної сторони** найманство може виражатись у таких формах, перші п'ять з яких передбачені ч. 1, а остання – ч. 4 ст. 447: 1) вербування найманців; 2) фінансування найманців; 3) матеріальне забезпечення найманців; 4) навчання найманців; 5) використання найманців у збройних конфліктах, воєнних чи насильницьких діях; 6) участь найманця у збройному конфлікті, воєнних або насильницьких діях.

Під **вербуванням** найманців розуміється безпосереднє наймання, тобто запрошування і набір добровольців для участі у збройних конфліктах інших держав, воєнних або насильницьких діях. При цьому, як впливає із диспозиції ч. 1 ст. 447 і визначення найманця у Примітці до цієї статті, зазначені насильницькі дії мають бути спрямовані виключно на: на насильницьку зміну чи повалення конституційного ладу, захоплення державної влади, перешкодження діяльності органів державної влади чи порушення територіальної цілісності.

Про поняття **фінансування** див. коментар до ст. 27.

Матеріальне забезпечення найманців передбачає постійне тилове забезпечення їх або разове чи кількаразове надання їм обмундирування, спорядження, засобів зв'язку, харчування, медикаментів, зброї, боєприпасів, засобів захисту від зброї масового знищення тощо, створення для них навчальних баз, полігонів, шпиталів і т. ін.

Під **навчанням** найманців розуміється передача їм знань, навичок і вмій щодо використання зброї і військової техніки, планування і забезпечення бойових та інших насильницьких дій, аналізу й оцінки тактичної та оперативної обстановки, управління підлеглими, взаємодії і прийняття рішень тощо.

Використання найманців – це безпосереднє застосування їх для виконання бойових завдань під час збройних конфліктів, а також для воєнних чи насильницьких дій (насильницька зміна чи повалення конституційного ладу, захоплення державної влади, перешкодження діяльності органів державної влади чи порушення територіальної цілісності) на території інших держав.

Вербування, фінансування, матеріальне забезпечення, навчання осіб з подальшим використанням їх у насильницьких діях, спрямованих на повалення державної влади або порушення територіальної цілісності України, має кваліфікуватися за сукупністю злочинів, передбачених ст. 260 і статтями 109 або 110.

Участь у збройному конфлікті, воєнних або насильницьких діях передбачає індивідуальну або спільну з іншими діяльність найманця з виконання бойових завдань, що ставлять перед ним особи, які здійснювали вербування, фінансування, матеріальне забезпечення чи навчання найманця або від яких залежить отримання ним матеріальної винагороди.

Збройний конфлікт передбачає процес вирішення суперечок, як правило, на території інших держав, із застосуванням зброї і може мати міжнародний (без участі України) чи неміжнародний (внутрішній у межах іншої країни, міжетнічний, міжконфесійний тощо) характер.

Один лише факт зарахування особи до збройних сил іншої держави і проходження в них військової служби, не є найманством і не тягне відповідальності за законодавством України.

Злочин є закінченим з часу вчинення хоча б однієї із перелічених вище дій.

3. **Суб'єкт** злочину в перших п'яти його формах – загальний. Що ж до шостої форми цього злочину, то у цьому випадку ознаки суб'єкта злочину (найманця) чітко перелічені у Примітці до ст. 447.

Найманця треба відрізнити від комбатанта – учасника збройного конфлікту на законних підставах. Ним є солдат, сержант чи офіцер, який служить у збройних силах тієї або іншої конфліктуючої сторони за призовом, контрактом, а також добровільно, має відповідні документи, особистий номер і військову форму. Комбатантами є також партизани, які мають відповідні документи та розпізнавальні знаки, і добровольці, які воюють з ідейних чи моральних міркувань.

Не можуть визнаватися найманцями особи, які безпосередньо не беруть участі у воєнних діях (медичний персонал, духовенство, журналісти), у тому числі особи, які працюють технічними інструкторами, пілотами транспортних не бойових літаків, а зброю носять лише для самозахисту (визнання їх найманцями може порушити їхнє конституційне право на працю).

4. **З суб'єктивної сторони**, злочин характеризується прямим умислом.

Крім того, вербування, фінансування, матеріальне забезпечення і навчання найманців є злочинними лише у разі, коли вони вчинені з **метою** використання найманців у збройних конфліктах, воєнних або насильницьких діях, спрямованих на насильницьку зміну чи повалення конституційного ладу, захоплення державної влади, перешкоджання діяльності органів державної влади чи порушення територіальної цілісності. Для такої форми злочину, як використання найманців, наявність мети не є обов'язковою ознакою. Достатньо того, щоби винний усвідомлював той факт, що ним безпосередньо застосовуються особи, які відповідають ознакам найманців, для виконання бойових завдань під час збройних конфліктів, а також для воєнних чи насильницьких дій.

На відміну від попередньої редакції цієї статті, участь найманця у збройному конфлікті, воєнних або насильницьких діях не характеризується спеціальною метою – отримання матеріальної винагороди. Проте із визначення найманця у Примітці до ст. 447 випливає, що його обов'язковою ознакою є участь у воєнних або насильницьких діях саме з метою одержання будь-якої особистої вигоди. Очевидно, вигода у цьому контексті повинна носити матеріальний, але не обов'язково грошовий, характер.

Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12.08.1949, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I). Ратифікований УРСР 18.03.1989 (ст. 47).

Факультативний протокол до Конвенції про права дитини щодо участі дітей у збройних конфліктах. Ратифікований Україною 23.06.2004.

Міжнародна конвенція про боротьбу з вербуванням, використанням, фінансуванням і навчанням найманців. Ратифікована Україною 14.07.1993 (Не є чинною, оскільки ратифікована лише сімома державами замість необхідних двадцяти двох).

ПРИКІНЦЕВІ ТА ПЕРЕХІДНІ ПОЛОЖЕННЯ

Розділ I

1. Цей Кодекс набирає чинності з 1.09.2001.

2. З набранням чинності цим Кодексом втрачають чинність:

Кримінальний кодекс Української РСР від 28.12.1960 (Відомості Верховної Ради УРСР, 1961, №2, ст. 14) із змінами, внесеними до нього, крім Переліку майна, що не підлягає конфіскації за судовим вироком (Додаток до цього Кодексу);

Закон Української РСР «Про затвердження Кримінального кодексу Української РСР» (Відомості Верховної Ради УРСР, 1961, №2, ст. 14);

статті 1, 2 та 5 Указу Президії Верховної Ради Української РСР від 20.04.1990 «Про відповідальність за дії, спрямовані проти громадського порядку і безпеки громадян» (Відомості Верховної Ради УРСР, 1990, №18, ст. 278);

Указ Президії Верховної Ради Української РСР від 26.12.1990 «Про відповідальність за порушення порядку користування картками споживача на право придбання товарів та іншими офіційними документами» (Відомості Верховної Ради УРСР, 1991, №3, ст. 13);

стаття 3 Указу Президії Верховної Ради Української РСР від 28.01.1991 «Про відповідальність за порушення вимог режиму радіаційної безпеки, заготівлю, переробку і збут радіоактивних забруднених продуктів харчування» (Відомості Верховної Ради УРСР, 1991, №11, ст. 106);

Указ Президії Верховної Ради України від 21.01.1992 «Про відповідальність за виготовлення з метою збуту та збут підроблених купонів багаторазового використання» (Відомості Верховної Ради України, 1992, №18, ст. 246).

3. Кабінету Міністрів України у тримісячний термін з дня опублікування цього Кодексу підготувати та подати на розгляд Верховної Ради України перелік законодавчих актів, які мають бути визнані такими, що втратили чинність у зв'язку з набранням чинності цим Кодексом.

Розділ II

1. Звільнити від покарання (основного і додаткового) відповідно до частини другої статті 74 цього Кодексу осіб, засуджених за Кримінальним кодексом України 1960 року за діяння, відповідальність за які не передбачена цим Кодексом:

а) осіб, засуджених на підставі частини третьої статті 5 Кримінального кодексу України 1960 року;

б) осіб, засуджених за готування до злочину за частиною першою статті 17 та відповідними статтями Особливої частини Кримінального кодексу України 1960 року, якщо ці злочини належать до злочинів невеликої тяжкості;

в) осіб, засуджених за статтями 108¹, 110, 134¹, 125, 126, 147², 147³, 149, 154, 155², 155³, 155⁵, 155⁶, 159, 169, 176³, 183², 183⁴, 187, 187⁷, 187⁸, 189, 189¹, 193¹, 199, 202, 206 (частина перша), 208¹, 208², 229⁸, 237 Кримінального кодексу України 1960 року;

г) осіб, засуджених за частиною першою статті 133, статтями 147 (частина перша), 148³, 161 (частина перша), 187⁴, 187⁸, 192 (частина третя), 196¹ (частина перша), 199 (частини перша і друга), 207¹, 227² (частина перша), умовою застосування яких за Кримінальним кодексом України 1960 року було попереднє накладення на цих осіб адміністративного стягнення;

г) осіб, засуджених за злочини, вчинені у віці від 14 до 16 років, передбачені статтями 78¹, 97, 98, 106 (частина перша) Кримінального кодексу України 1960 року;

д) осіб, засуджених за статтею 186 Кримінального кодексу України 1960 року (за винятком засуджених за заздалегідь не обіцяне приховування тяжких і особливо тяжких злочинів), а також осіб, зазначених у частині другій статті 396 цього Кодексу, засуджених за заздалегідь не обіцяне приховування за статтею 186 Кримінального кодексу України 1960 року;

е) осіб, засуджених на підставі Указу Президії Верховної Ради Української РСР від 26.12.1990 «Про відповідальність за порушення порядку користування картками споживача на право придбання товарів та іншими офіційними документами» і Указу Президії Верховної Ради України від 21.01.1992 «Про відповідальність за виготовлення з метою збуту та збут підроблених купонів багаторазового використання».

2. Звільнити від покарання:

а) осіб, засуджених вперше до покарання у виді позбавлення волі за злочини невеликої тяжкості, вчинені у віці до 18 років, відповідно до вимог частини другої статті 12 та частини другої статті 102 цього Кодексу;

б) військовослужбовців, засуджених до покарання у виді направлення в дисциплінарний батальйон на строк до шести місяців;

в) осіб, засуджених на підставі частини першої статті 29 Кримінального кодексу України 1960 року, які відбувають це покарання не за місцем роботи, а в інших місцях, але в районі проживання засудженого, а також осіб, засуджених до виправних робіт без позбавлення волі на строк до шести місяців.

3. Закрити всі кримінальні справи щодо осіб, які вчинили злочини, передбачені Кримінальним кодексом України 1960 року, що перелічені в пункті 1 цього розділу.

4. Особи, які відбувають покарання, призначене за сукупністю вироків, у разі звільнення їх від відбування покарання за окремі злочини на підставі пункту 1 цього розділу продовжують відбувати покарання, призначене вищою інстанцією за інші злочини, що входять у сукупність, якщо це покарання ними ще не відбули. Призначене покарання підлягає зменшенню також у випадках, передбачених пунктом 5 цього розділу.

5. Знизити відповідно до частини третьої статті 74 цього Кодексу міри покарання, призначені за Кримінальним кодексом України 1960 року, якщо вони перевищують санкції відповідних статей цього Кодексу до максимальних меж покарання, встановлених цим Кодексом. Зменшити відповідно до частини першої статті 55 цього Кодексу до трьох років строк покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю, призначеного як додаткове покарання. Зменшити відповідно до частин другої та третьої статті 100 цього Кодексу до одного року строк виправних робіт, призначених неповнолітнім, а також розмір відрахування з їх заробітку до 10 відсотків.

6. Осіб, які відбувають покарання за вищою інстанцією у виді позбавлення волі на строк до п'яти років в колоніях-поселеннях, вважати такими, які відбувають покарання у виді обмеження волі, передбачене статтею 61 цього Кодексу.

7. Особи, позбавлені батьківських прав відповідно до статті 38 Кримінального кодексу України 1960 року, можуть бути поновлені в цих правах лише в порядку, передбаченому Кодексом про шлюб та сім'ю України. Особи, засуджені до покарання у виді громадської догани (стаття 33 Кримінального кодексу України 1960 року), якщо у них до набрання чинності цим Кодексом не була погашена судимість, вважаються такими, що не мають судимості.

8. Не приводити у виконання вироки судів в частині конфіскації майна і стягнення штрафу, якщо до набрання чинності цим Кодексом конфісковане майно не було вилучене і реалізоване, а штраф не був стягнутий у разі, якщо за даний злочин цим Кодексом конфіскація майна і накладення штрафу не передбачені.

9. З дня набрання чинності цим Кодексом не є особливо небезпечними рецидивістами особи, визнані такими відповідно до статті 26 Кримінального кодексу України 1960 року. Якщо ці особи продовжують відбувати призначене їм покарання, то вироки судів щодо них підлягають зміні в частині визнання їх особливо небезпечними рецидивістами. У разі потреби змінюється кваліфікація вчинених ними злочинів, а також зменшується покарання відповідно до частини третьої статті 74 цього Кодексу. Якщо особи, зазначені в першому реченні цього пункту, відбули призначене їм покарання, але мають незняту судимість, то погашення судимості у цих осіб здійснюється за правилами, передбаченими статтями 89 і 90 цього Кодексу.

10. Переглянути всі справи про злочини осіб, які вчинили розкрадання державного або колективного майна у великих чи особливо великих розмірах, передбачене частиною четвертою статті 81, частиною четвертою статті 82, частиною четвертою статті 84, частиною другою статті 86, статтею 86¹ Кримінального кодексу України 1960 року, для вирішення питань про зміну кваліфікації дій цих осіб на відповідні частини і статті цього Кодексу (статті 185, 186, 187, 190, 191).

Міри покарання особам, які засуджені за розкрадання у великих чи особливо великих розмірах за статтями 81, 82, 83, 84, 86, 86¹ Кримінального кодексу України 1960 року і не відбули покарання, привести у відповідність із покараннями, встановленими санкціями статей 185, 186, 187, 190, 191 цього Кодексу в разі, якщо призначене судом покарання за відповідний злочин є більш суворим, ніж передбачене цим Кодексом.

11. Правила, встановлені Кримінальним кодексом України 1960 року щодо давності, умовно-дострокового звільнення від відбування покарання, заміни невідбутої частини покарання більш м'яким, погашення і зняття судимості, поширюються на осіб, які вчинили злочини до набрання чинності цим Кодексом, за винятком випадків, якщо цим Кодексом пом'якшується кримінальна відповідальність зазначених осіб.

12. У разі призначення більш м'якого покарання, ніж передбачено законом за злочин, вчинений до набрання чинності цим Кодексом, суду слід керуватися вимогами статті 44 Кримінального кодексу України 1960 року.

13. У разі призначення покарання за сукупністю злочинів, вчинених до набрання чинності цим Кодексом, застосовується стаття 42 Кримінального кодексу України 1960 року. Якщо хоча б один із злочинів, що входять у сукупність, вчинений після набрання чинності цим Кодексом, то застосовується стаття 70 або частина друга статті 103 цього Кодексу.

Якщо особа, яка відбуває покарання, вчинить після набрання чинності цим Кодексом новий злочин, то при призначенні їй покарання за сукупністю вироків застосовується стаття 71 або частина друга статті 103 цього Кодексу.

14. При вирішенні питання про звільнення від відбування покарання з випробування осіб, які вчинили злочини після набрання чинності цим Кодексом, суд застосовує статті 75–77 цього Кодексу.

Скоротити відповідно до частини третьої статті 104 цього Кодексу умовно засудженим неповнолітнім іспитовий строк до двох років, якщо визначений судом іспитовий строк вище цієї межі.

15. До осіб, засуджених до покарання у виді позбавлення волі із застосуванням відстрочки виконання вироку відповідно до статті 46¹ Кримінального кодексу України 1960 року, застосовується стаття 78 цього Кодексу.

16. У разі звільнення від кримінальної відповідальності та покарання осіб, які вчинили злочин до набрання чинності цим Кодексом, внаслідок зміни обстановки і втрати суспільної небезпечності діянням або особою, яка його вчинила, слід керуватися частиною першою або частиною другою статті 50 Кримінального кодексу України 1960 року.

17. Вчинення особою злочину до набрання чинності цим Кодексом, а також наявність у такої особи не погашеної і не знятої у встановленому законом порядку судимості враховується при кваліфікації вчиненого нею нового злочину, а також в інших випадках, передбачених цим Кодексом.

18. При вирішенні питання про віднесення злочинів, передбачених Кримінальним кодексом України 1960 року, які були вчинені до набрання чинності цим Кодексом, до злочинів невеликої тяжкості, середньої тяжкості, тяжких або особливо тяжких слід керуватися статтею 12 цього Кодексу, якщо це пом'якшує кримінальну відповідальність осіб, які вчинили злочини до набрання чинності цим Кодексом. В інших випадках необхідно застосовувати відповідні положення Кримінального кодексу України 1960 року.

19. Перегляд справ щодо осіб, які були засуджені на підставі Кримінального кодексу України 1960 року, а також закриття справ щодо осіб, які вчинили злочини до набрання чинності цим Кодексом і справи стосовно яких перебувають у провадженні судів, органів досудового слідства чи дізнання, здійснюються судом.

20. Органи, які виконують вироки судів, зобов'язані надавати судам необхідні матеріали щодо осіб, які відбувають покарання.

21. Питання, передбачені в пунктах 3, 4, 6, 7, 9, 10, 15 цього розділу, розглядаються судом за поданням адміністрації місця виконання покарання або прокурора у відкритому судовому засіданні з участю прокурора і представника адміністрації місця виконання покарання у випадках, якщо справа розглядається за її поданням.

Ухвала суду з цих питань не підлягає оскарженню, але може бути опротестована в порядку судового нагляду на загальних підставах.

(Абзац другий пункту 21 в редакції Закону №1130-IV від 11.07.2003.)

Президент України Л. КУЧМА

*м. Київ
5.04.2001 №2341-III*

ПЕРЕЛІК МАЙНА, НА ЯКЕ НЕ МОЖЕ БУТИ ЗВЕРНЕНО СТЯГНЕННЯ ЗА ВИКОНАВЧИМИ ДОКУМЕНТАМИ

Стягнення за виконавчими документами не може бути звернено на таке майно, що належить боржникові – фізичній особі на праві власності або є його часткою у спільній власності, необхідне для боржника, членів його сім'ї та осіб, які перебувають на його утриманні (крім майна та речей, що належать до предметів мистецтва, колекціонування та антикваріату, дорогоцінних металів та дорогоцінного, напівдорогоцінного каміння, дорогоцінного каміння органічного утворення в сировині, необробленому та обробленому вигляді (виробах):

1. Предмети щоденного побутового особистого вжитку для задоволення щоденних фізіологічних та гігієнічних потреб (посуд, постільна білизна, засоби гігієни), речі індивідуального користування (одяг, взуття, всі дитячі речі).
2. Лікарські засоби, окуляри та інші вироби медичного призначення, необхідні боржникові, членам його сім'ї та особам, які перебувають на його утриманні, за медичними показаннями.
3. Меблі – по одному ліжку та стільцю на кожну особу, один стіл, одна шафа на сім'ю.
4. Один холодильник на сім'ю.
5. Один телевізор, персональний комп'ютер на сім'ю, один мобільний телефон – на кожну особу.
6. Запас питної води, продукти харчування, необхідні для особистого споживання боржникові, членам його сім'ї та особам, які перебувають на його утриманні, – з розрахунку на три місяці або гроші, необхідні для придбання запасів питної води та продуктів харчування для боржника, членів його сім'ї та осіб, які перебувають на його утриманні, – з розрахунку трикратного розміру мінімальної заробітної плати, що діє на день звернення стягнення, на кожну особу.
7. Майно, необхідне для відправлення релігійних культів та ритуальних обрядів боржником, членами його сім'ї та особами, які перебувають на його утриманні, професійних занять боржника, членів його сім'ї та осіб, які перебувають на його утриманні, якщо воно є єдиним джерелом доходу таких осіб, знаряддя особистої кустарної і ремісничої праці, книги.
8. Паливо, необхідне боржникові, членам його сім'ї та особам, які перебувають на його утриманні, для приготування щоденної їжі та опалення (протягом опалювального сезону) житлового приміщення.
9. Використовувані для цілей, не пов'язаних із провадженням підприємницької діяльності, племінна, молочна і робоча худоба (по одній одиниці), кролики (дві пари), птиця (п'ять штук), корми, необхідні для їхнього утримання до вигону на пасовища.
10. Насіння, необхідне для чергового посіву, та незібраний урожай – в осіб, які займаються індивідуальним сільським господарством (крім земельних ділянок, на які накладено стягнення).
11. Сільськогосподарський інвентар – в осіб, які займаються індивідуальним сільським господарством.
12. Технічні та інші засоби реабілітації, що забезпечують компенсацію або усунення стійких обмежень життєдіяльності людей з інвалідністю та інших категорій осіб, автомобіль, яким відповідно до закону за медичними показаннями забезпечена людина з інвалідністю безоплатно або на пільгових умовах.
13. Призи, державні нагороди, почесні та пам'ятні знаки, якими нагороджений боржник.

ЗМІСТ

Авторський колектив	3
Переднє слово	4
Список основних скорочень	6

ЗАГАЛЬНА ЧАСТИНА

Розділ I.	ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ	8
Розділ II.	ЗАКОН ПРО КРИМІНАЛЬНУ ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ	14
Розділ III.	ЗЛОЧИН, ЙОГО ВИДИ ТА СТАДІЇ	47
Розділ IV.	ОСОБА, ЯКА ПІДЛЯГАЄ КРИМІНАЛЬНІЙ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ (СУБ'ЄКТ ЗЛОЧИНУ)	74
Розділ V.	ВИНА ТА ЇЇ ФОРМИ	82
Розділ VI.	СПІВУЧАСТЬ У ЗЛОЧИНІ	88
Розділ VII.	ПОВТОРНІСТЬ, СУКУПНІСТЬ ТА РЕЦИДИВ ЗЛОЧИНІВ	107
Розділ VIII.	ОБСТАВИНИ, ЩО ВИКЛЮЧАЮТЬ ЗЛОЧИННІСТЬ ДІЯННЯ	111
Розділ IX.	ЗВІЛЬНЕННЯ ВІД КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ	125
Розділ X.	ПОКАРАННЯ ТА ЙОГО ВИДИ	149
Розділ XI.	ПРИЗНАЧЕННЯ ПОКАРАННЯ	174
Розділ XII.	ЗВІЛЬНЕННЯ ВІД ПОКАРАННЯ ТА ЙОГО ВІДБУВАННЯ	218
Розділ XIII.	СУДИМІСТЬ.....	260
Розділ XIII-1.	ОБМЕЖУВАЛЬНІ ЗАХОДИ	269
Розділ XIV.	ІНШІ ЗАХОДИ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОГО ХАРАКТЕРУ	272
Розділ XIV-1.	ЗАХОДИ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОГО ХАРАКТЕРУ ЩОДО ЮРИДИЧНИХ ОСІБ	293
Розділ XV.	ОСОБЛИВОСТІ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ТА ПОКАРАННЯ НЕПОВНОЛІТНІХ	303

ОСОБЛИВА ЧАСТИНА

Розділ I.	ЗЛОЧИНИ ПРОТИ ОСНОВ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ	323
Розділ II.	ЗЛОЧИНИ ПРОТИ ЖИТТЯ ТА ЗДОРОВ'Я ОСОБИ	347
Розділ III.	ЗЛОЧИНИ ПРОТИ ВОЛІ, ЧЕСТІ ТА ГІДНОСТІ ОСОБИ	431
Розділ IV.	ЗЛОЧИНИ ПРОТИ СТАТЕВОЇ СВОБОДИ ТА СТАТЕВОЇ НЕДОТОРКАНОСТІ ОСОБИ	456
Розділ V.	ЗЛОЧИНИ ПРОТИ ВИБОРЧИХ, ТРУДОВИХ ТА ІНШИХ ОСОБИСТИХ ПРАВ І СВОБОД ЛЮДИНИ І ГРОМАДЯНИНА	484
Розділ VI.	ЗЛОЧИНИ ПРОТИ ВЛАСНОСТІ	563
Розділ VII.	ЗЛОЧИНИ У СФЕРІ ГОСПОДАРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ	626
Розділ VIII.	ЗЛОЧИНИ ПРОТИ ДОВКІЛЛЯ	791

Розділ IX.	ЗЛОЧИНИ ПРОТИ ГРОМАДСЬКОЇ БЕЗПЕКИ	861
Розділ X.	ЗЛОЧИНИ ПРОТИ БЕЗПЕКИ ВИРОБНИЦТВА	897
Розділ XI.	ЗЛОЧИНИ ПРОТИ БЕЗПЕКИ РУХУ ТА ЕКСПЛУАТАЦІЇ ТРАНСПОРТУ ...	906
Розділ XII.	ЗЛОЧИНИ ПРОТИ ГРОМАДСЬКОГО ПОРЯДКУ ТА МОРАЛЬНОСТІ	933
Розділ XIII.	ЗЛОЧИНИ У СФЕРІ ОБІГУ НАРКОТИЧНИХ ЗАСОБІВ, ПСИХОТРОПНИХ РЕЧОВИН, ЇХ АНАЛОГІВ АБО ПРЕКУРСОРІВ ТА ІНШІ ЗЛОЧИНИ ПРОТИ ЗДОРОВ'Я НАСЕЛЕННЯ	956
Розділ XIV.	ЗЛОЧИНИ У СФЕРІ ОХОРОНИ ДЕРЖАВНОЇ ТАЄМНИЦІ, НЕДОТОРКАНОСТІ ДЕРЖАВНИХ КОРДОНІВ, ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРИЗОВУ ТА МОБІЛІЗАЦІЇ	1008
Розділ XV.	ЗЛОЧИНИ ПРОТИ АВТОРИТЕТУ ОРГАНІВ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ, ОРГАНІВ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ, ОБ'ЄДНАНЬ ГРОМАДЯН ТА ЗЛОЧИНИ ПРОТИ ЖУРНАЛІСТІВ	1041
Розділ XVI.	ЗЛОЧИНИ У СФЕРІ ВИКОРИСТАННЯ ЕЛЕКТРОННО-ОБЧИСЛЮВАЛЬНИХ МАШИН (КОМП'ЮТЕРІВ), СИСТЕМ ТА КОМП'ЮТЕРНИХ МЕРЕЖ І МЕРЕЖ ЕЛЕКТРОЗВ'ЯЗКУ	1113
Розділ XVII.	ЗЛОЧИНИ У СФЕРІ СЛУЖБОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ТА ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ, ПОВ'ЯЗАНОЇ З НАДАННЯМ ПУБЛІЧНИХ ПОСЛУГ	1123
Розділ XVIII.	ЗЛОЧИНИ ПРОТИ ПРАВОСУДДЯ	1184
Розділ XIX.	ЗЛОЧИНИ ПРОТИ ВСТАНОВЛЕНОГО ПОРЯДКУ НЕСЕННЯ ВІЙСЬКОВОЇ СЛУЖБИ (ВІЙСЬКОВІ ЗЛОЧИНИ)	1246
Розділ XX.	ЗЛОЧИНИ ПРОТИ МИРУ, БЕЗПЕКИ ЛЮДСТВА ТА МІЖНАРОДНОГО ПРАВОПОРЯДКУ	1326
	ПРИКІНЦЕВІ ТА ПЕРЕХІДНІ ПОЛОЖЕННЯ	1355
	ПЕРЕЛІК МАЙНА, на яке не може бути звернено стягнення за виконавчими документами	1358

Науково-практичне видання

НАУКОВО-ПРАКТИЧНИЙ КОМЕНТАР КРИМІНАЛЬНОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ

10-те видання, перероблене та доповнене

За редакцією доктора юридичних наук, професора М. І. Мельника,
доктора юридичних наук, професора М. І. Хавронюка

Оригінал-макет виготовлено ТОВ «ВД «Дакор»

Підписано до друку 03.09.2018. Гарнітура Minion . Формат 70×100 1/16. Папір офсетний.
Друк офсетний. Обл.-видав. арк. 64,76. Умов. друк. арк. 60,22. Наклад 500 прим.

ТОВ «ВД «Дакор» Свід. ДК № 4349 від 05.07.2012.
(044) 461-85-06; vd_dakor@ukr.net
04655, м. Київ, просп. Степана Бандери, 20-а.